

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

31.

ÅRGANG

1966

UDGIVET AF ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

ANDELSBANKEN

OVER

HELE

LANDET

...er til Deres tjeneste

I økonomiske spørgsmål sætter vi en ære i at give Dem den bedste og grundigste vejledning, og De er altid velkommen i

ANDELSBANKEN

A.m.b.A.

ÅRHUS

ODDER

SKANDERBORG

Spare- og Laanekassen for Skanderborg By og Omegn

Byens ældste pengeinstitut - Stiftet 1856

Telefon 2 00 37

Kontortid: 9,30-12,30 og 14-16 - Fredag endv. 18-19,30 - Lørdag lukket

Filialer i Hørning - Stilling - Riis og Tebstrup

ØSTJYSK HJEMSTAVN

1966

ØSTJYSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED OG KNUD THORUP

UNDER MEDVIRKNING AF

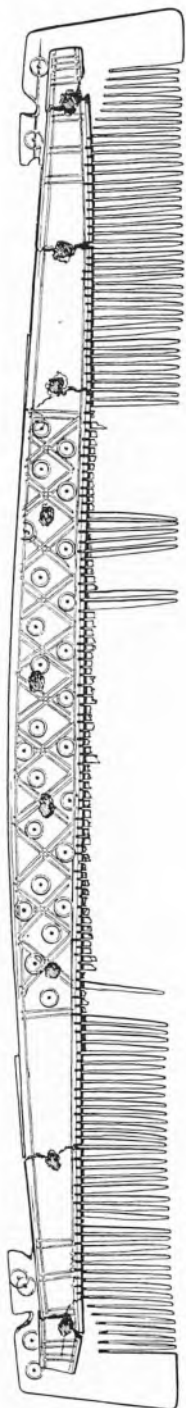
KJELD ELKJÆR OG POUL RASMUSSEN

31. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1966

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

VIKINGERNES ÅRHUS

tekst: Hans Jørgen Madsen.

tegninger: Flemming Bau.

En stor del af vore danske købstæder kan føre deres historie helt tilbage til middelalderen; men kun om de færreste ved vi noget konkret, hvad angår selve deres opståen. Meget gamle, i hvert fald fra 1000-tallet, er byer som Lund, Roskilde, Ringsted, Odense, Viborg, Ålborg, og blandt disse er nok flere af endnu ældre dato; men sagen stiller sig jo således, at de skrevne vidnesbyrd er overordentlig sparsomme for denne tidlige periodes vedkommende.

Forsøger vi at gå endnu et skridt tilbage, til den egentlige vikingetid i 800- og 900-årene, når vi ind i forhistorisk tid, hvor kun enkelte runeindskrifter i Norden beretter om personer og hændelser; men i Tyskland, Frankerriket og England udfærdigede munke og embedsmænd deres krøniker og annaler, og undertiden inddrages også skandinaviske forhold i disse skrifter, omend det kun sker i yderst ringe omfang. Nogle enkelte byer bliver dog nævnt: Birka nærved Stockholm, Kaupang ved Oslofjorden, Slesvig/Hedeby samt Ribe og Århus. Her har vi således den ældste række af byer, som historieforskningen kan påpege for Nordens vedkommende. Fra arkæologisk side har man forsøgt at blotlægge disse vikingebyer for at fastslå deres struktur; men det må siges at være sket med varierende styrke og held. Bedst står det til med Birka, hvor en voldsomt beskyttet by og hundredvis af grave er påtruffet, og med Hedeby, som tyske arkæologer gentagne gange har undersøgt, og hvor man i øjeblikket foretager store udgravninger, hvis omkostninger beløber sig til millioner af kroner.

Indenfor det nuværende danske område har vi vikingebyerne Ribe og Århus. Ansgar byggede kirke i Ribe allerede i 800-tallet; men mærkværdigvis er det aldrig lykkedes at træffe på rester af dette tidlige Ribe, til trods for at ihærdige forsøg er gjort gang på gang. De ældste bylag, man hidtil har kunnet påvise i Ribe, stammer fra tiden omkring 1100.

Men så Århus da; hvad ved vi om den?

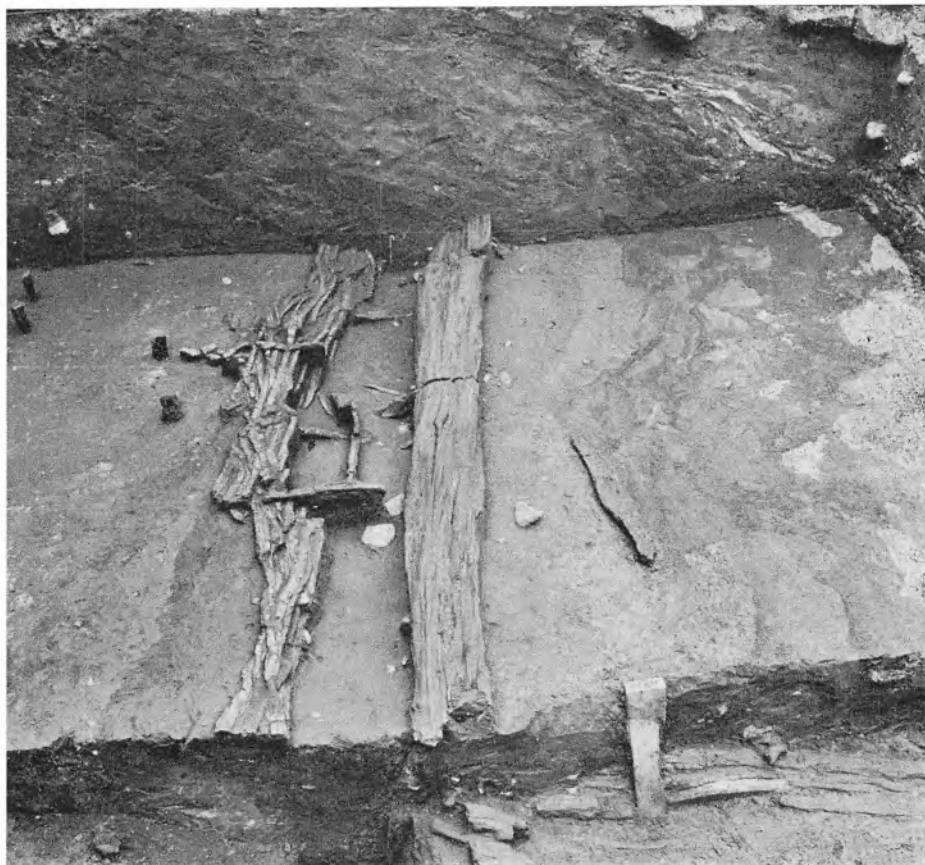
Biskop Reginbrand af Århus nævnes i beretningen om et kirkemøde i Ingelheim 948. På dette tidspunkt er Århus altså en navngiven lokalitet med nogen betydning; og går vi knapt 100 år fremad i tiden, optræder byen som møntslagningssted under kong Hardeknud og Magnus den Gode. Magister Adam af Bremen, der skriver i 1070'erne, omtaler Århus et par steder og understreger dens betydning som overfartsby med sejladser til Sjælland og Norge; og iøvrigt siger han om Jylland, at »hvor havarme skærer sig ind i landet, der ligger meget store byer.«

Hvad angår selve placeringen af det tidligste Århus, var der fra forskellig side fremsat den teori, at byen oprindeligt var vokset op nær ved den nuværende Frue kirke, og at bebyggelsen af domkirke kvarteret først skete på et senere tidspunkt, nemlig da biskop Peder Vagnsøn påbegyndte kirkebyggeriet i begyndelsen af 1200-tallet. Gadenavnene Volden, Graven og Borgporten skulle da stå som minder om befæstningen af denne middelalderlige »Clemensstad«. Da dr. Helge Søgård i 1961 udgav sin meget grundigt gennemarbejdede kildesamling til det ældste Århus' historie, måtte han imidlertid tage afstand fra denne byteori. En lang række arkæologiske enkeltfund fra vikingetiden var blevet påtruffet i domkirke kvarteret, og man kunne derfor antage, at netop dette område udgjorde byens ældste kerne.

I 1963—64 fik Forhistorisk Museum lejlighed til at efterprøve denne nye teori ved en udgravning af hotel »Skandinavien«s tomt på hjørnet af Clemensstov og Clemensstræde; og det kan med det samme siges, at udgravningsresultaterne på den smukkeste måde understregede rigtigheden af dr. Søgårds antagelser.

Bylagene var på udgravningsstedet ca. 3 meter tykke, og dybest nede fandt man resterne af vikingernes by. I området udimod Clemensstræde kunne man frilægge dele af en jordvold, som to gange var blevet yderligere udbygget og istandsat. Man vidste allerede fra skrevne beretninger besked om en Søndervold på dette sted; men ifølge den gamle teori skulle den jo tilhøre middelalderens Clemensstad. Nu viste det sig imidlertid, at den på grund af placeringen i bylagene måtte dateres helt tilbage til vikingetiden, og spørgsmålet er da, om man kan sige noget om denne byvolds videre forløb udenfor udgravningsområdet. Naturligvis kan der her kun blive tale om formodninger; men terrænforholdene synes at vise, at den er tilstede nær ved teatret, løber under Privatbanken, videre under Clemensstræde henimod Immervad, hvor den må antages at dreje nordpå. Endnu idag giver den sig tilkende i de små stejle passager fra Åboulevarden op til henholdsvis Bispetov og Clemensstræde. Fra den vestre del af Clemensstræde kan man ikke længere følge volden direkte, men det er dog meget tænkeligt, at netop gadenavnene Borgporten, Volden og Graven angiver dens videre forløb, og måske der en dag vil blive lejlighed til at undersøge, hvorvidt der har været en beskyttelse udimod stranden i området øst for Mejlgade. Ifald det her skitserede voldforløb står til troende, kan man måske forbavses over vikingebyens lidenhed. Dens flademål er ca. 5 ha, og skal man gætte på indbyggerantallet, er det nok klogest ikke at sætte det højere end 1000. De store menneskemængder i danske byer er et helt nyt fænomen. I 1769 var der 3579 indbyggere i Århus.

Alene påvisningen og dateringen af Søndervold var således et udmærket resultat af udgravningerne; men der kom også andre fund med i billedet. Umidledbart indenfor voldfoden, der var afstivet med et lavt risflettet gærde, kunne man frilægge en voldgade, bestående af svære tværliggende træsveller, og det

Snit igennem vikingetidens byvold. I den lodrette jordvæg ses de skrånende lag, der angiver voldens overflade på forskellige tidspunkter. Risfletningen og den svære planke har været en nedre afstivning for voldfoden i dennes mellemste fase.

var tydeligt, hvordan den kørende trafik havde slidt sig hjulspor ned i vejen. På et senere tidspunkt, vistnok ved overgangen til middelalderen, havde man erstattet trævejen med en simpel stenbrolagt gade.

Indenfor vold og vej fulgte det egentlige bebyggelsesområde. Vikingetidshusene var her af en noget speciel karakter, såkaldte grubehuse, delvis nedgravet i jorden. I alt blev der udgravet 6 sådanne huse, og alle var de af særdeles små dimensioner, ca. 2 m × 3 m, havde træopbyggede eller lerklinede vægge og ofte et ildsted i det ene hjørne. I flere af dem fandt man en lav jordfast bæk langs et par af væggene, og inventaret var af noget forskellig art. I et hus fandtes resterne af en lodretstående væv, i et andet lå en drejekværn med både »ligger« og »løber«, og endelig må det nævnes, at et hus var brændt så hurtigt ned, at beboerne ikke kunne nå at redde den stor del af indboet. Væggene var her af lodretstående planker, sat tæt op imod hinanden uden dog at være notet sammen, og på gulvet kunne man finde det brændte inventar: klæderester, små korndynger, husholdningskar, en kam, en ridespore, et bronze-

smykke, adskillige perler m. m. Det er vanskeligt at afgøre, om disse huse har været værksteder eller enkeltboliger, og den mulighed er også tilstede at hele gruppen har tilhørt en enkelt eller et par husstande. Måske fremtidige gravninger vil afsløre større og mere komfortable boliger andre steder i byområdet.

Foruden de store anlægsgfund såsom volde, veje og huse, blev der naturligvis overalt i vikingetidsaflejringerne truffet smågenstande, der afspejler det dagligliv, der engang blev levet i byen. Blandt disse løsfund er lerkarskårene især fremtrædende, og der blev ialt opsamlet godt og vel 7000 af vikingetidstype. Dyrekogler var ligeså talrige, og især dominerer svin og okse, selvom også får, høns og fisk af forskellig art er velrepræsenteret. Enkelte erhverv lader sig ane bag nogle af oldsagsgrupperne. Ubrugte kamme sammen med talrige bearbejdede dyretakker og -knoabler tyder på, at benmageri i håndværksmæssigt omfang er blevet drevet på dette sted. Støbeforme røber tilstedeværelsen af metalurgiske aktiviteter, og købmandens vægt med tilhørende lodder er blot en af de måder, hvorpå vikingetidens handel viser sig i jordfundene. Hvor stor en rolle agerbrug og kvægavl har spillet for byens borgere er det vanskeligt at sige. I vikingetidsaflejringerne er der ikke fundet sikre kriterier for landbrug; derimod nok for fiskeri. Handel og håndværk synes at være hovednæringsvejene. Det er muligt at påvise en række importvarer, som må være tilført byen fra

Trævejen med nedslidte hjulspor.

De to voldgader. Trævejen befinder sig i undergrundsniveau ; den senere stengade hviler derimod på oldtidsaflejringerne indenfor byvolden.

Stengaden.

Vikingetidens små huse var delvis nedgravet i jorden. Langs et par af væggene løb en jordfast bænk. Det frie gulvareal var uhyre beskedent.

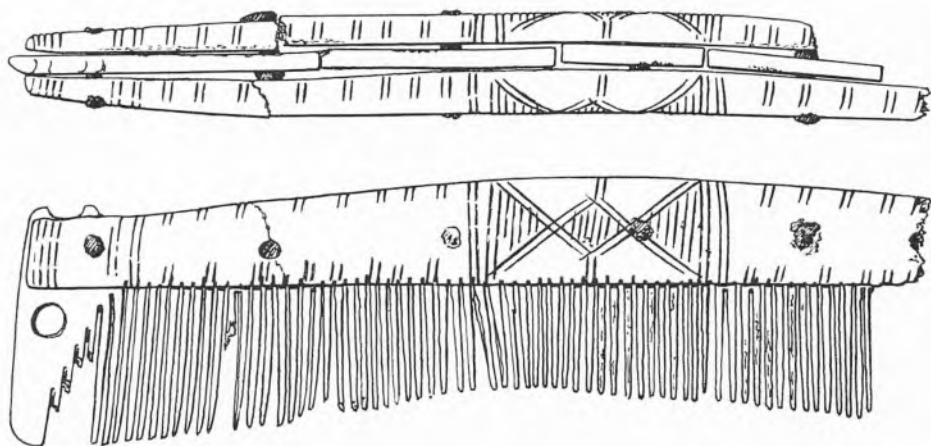
fjernere liggende steder. I Norge fabrikeredes kogekar af den bløde klæbersten, og en stor del eksporteredes ad søvejen til Danmark, hvor især Hedeby var storfater. Også Århus har modtaget denne handelsvare, ialt er ca. 25 klæberstenskar repræsenteret på »Skandinavien«. Ligeledes importeredes hvæssesten af skifer fra Norge. Fra Eifeldistriktet i Tyskland indførte man møllesten af basaltlava, og fra Østersøområdet modtog man visse former for slavisk keramik, omend det var i begrænset omfang. På grundlag af fundmaterialet er det vanskeligt at sige, om Århus var et punkt på en fjernhandelsrute, eller om den først og fremmest var oplandskøbstad. Adam af Bremens bemærkninger om Århus som overfartsby til Sjælland og Norge må dog betyde, at havnen, åmundingen, allerede i vikingetid har været af betydning for byens trivsel.

Ovenfor har der udelukkende været talt om det ældste Århus, vikingebyen; men det må også nævnes, at »Skandinavien«s tomt rummede aflejringer fra middelalderen, og at det derfor var muligt at følge den videre udvikling indtil

engang i 1300-tallet. Desværre var middelalderens huse meget dårligt bevarede, og der kan næppe rekonstrueres et helt husomrids fra denne periode. Derimod er løsfundene talrige, og som sædvanligt er lerkarskårene den hyppigst repræsenterede genstandsgruppe. I vikingetiden var keramikken ret dårligt formet og brændt, man har sikkert kunnet hjemmefabrikere den; men i den tidlige middelalder holder den bedre brændte, sorte potte sit indtog og dominerer hurtigt husholdningen fuldstændigt. Lidt senere melder sig den velforarbejdede, glaserede keramik, og gennem en årrække bliver den gradvis mere og mere talrig, således at den øverst i lagene næsten er ligeså hyppig som den sorte-grå keramik. Samtidigt med de glaserede pletter optræder også visse simple former for rhinsk stentøj, udelukkende høje kander; men de spiller ingen væsentlig

I tomten af et vikingetidigt grubehus lå et velbevaret menneskeskelet, som mærkværdigvis manglede hovedskal og den ene overarm. De ejendommelige fundomstændigheder tyder på, at man snarere har skaffet den døde af vejen end tilsigtet en egentlig begravelse.

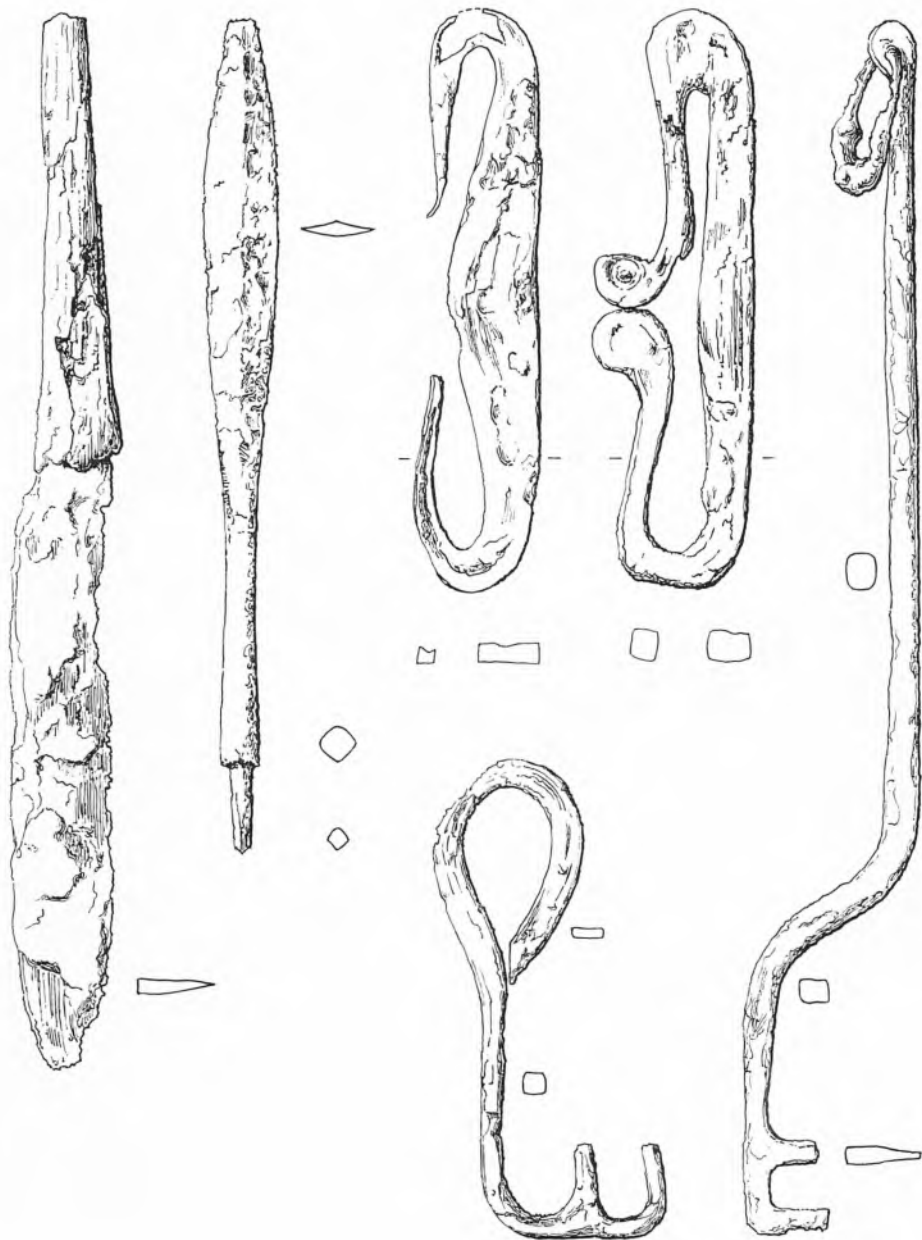
Ornamenteret benkam fra vikingetiden. Størrelse 1:1.
Kammen på titelbilledet er ligeledes fra vikingetiden og er af usædvanlig længde, 26,8 cm.
Her nedsat til $\frac{3}{4}$ størrelse.

rolle og udgør aldrig mere end 1—2 % af keramikmængden i de yngste lag. Ialt blev der under »Skandinavien« fundet ca. 27.000 lerkar-skår, heraf var 7.000 af vikingetype, 17.000 stammede fra middelalderens sorte eller sortegrå lerkar, 3.000 repræsenterede den glaserede keramik og kun 177 var af rhinsk stentøj. Man kan måske undre sig over, at de undselige potteskår ofte bliver genstand for arkæologers store interesse; men netop fordi de er så almindeligt forekommende kan de være en stor hjælp ved dateringen af jordfund, vel at mærke, hvis man andetstedsfra kender disse lerkarskår og kan tidsfæste dem.

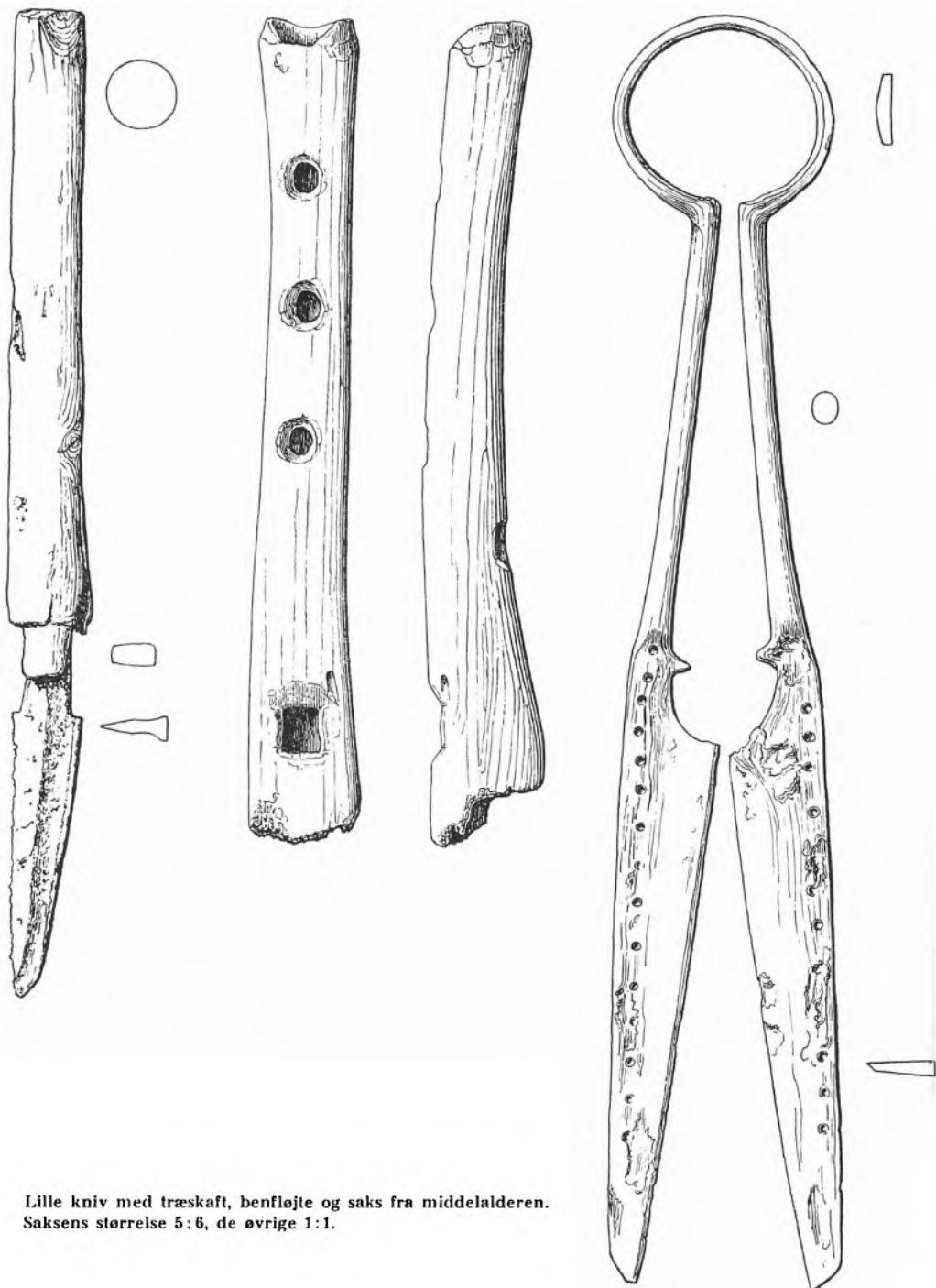
Et karakteristisk træk ved middelalderaflejringerne nær Sønderjylland var deres store indhold af organisk materiale. I modsætning til de sandede vikingetidige jordlag, havde middelalderen efterladt store mængder af staldgødning, så man må tro, at borgerne i denne periode har haft et betragteligt kvæghold indenfor byens område. Den klæbrige, sorte jord har på fortræffelig måde bevaret træ, læder og bensager gennem århundreder.

Efter dette korte strejftog op i middelalderen vender vi sluttelig tilbage til vikingebyen for at stille spørgsmålet om, hvorledes man nu skal forestille sig selve byens opståen. Hvornår skete det og hvordan?

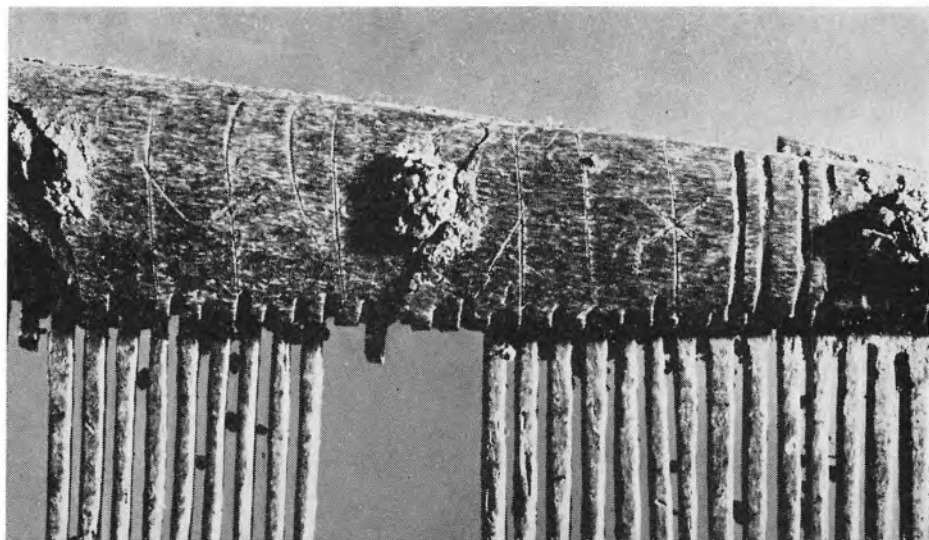
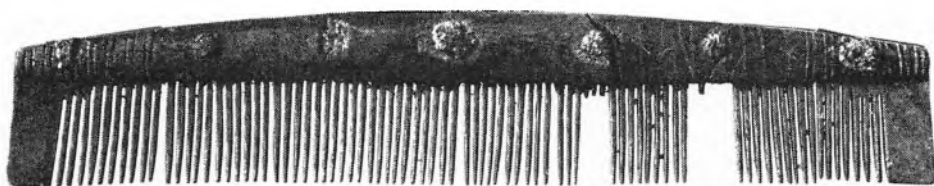
Den førmtalte beretning fra kirkemødet i Ingelheim nævner jo Århus allerede i 948, og vi må derfor tro, at byen faktisk har eksisteret på dette tidspunkt. De arkæologiske iagttagelser understøtter denne antagelse på det kraftigste, men ret meget længere tilbage kan byen nok heller ikke føres. Ingen af jordfundene må dateres til 800-tallet, så Århus er antagelig opstået engang i 900-tallets første halvdel. Volden synes at høre med til bebyggelsens ældste periode, og det kan derfor tænkes, at der bag hele anlægget har stået en eller anden organiseret magt, for en byvold opkastes ikke af hvemsomhelst. Lund i Skåne opstod o. 1020 ved at Knud den Store lod sine møntværksteder placere der. Ifølge de frankiske rigsanaler grundlagde kong Godfred den virkeligt betydningsfulde Slesvig/Hedeby i 808, da han førte købmænd dertil fra Reric. Er

Kniv, pilespids, ildstål og nøgler fra vikingetiden.

Lille kniv med træskaft, benfløjte og saks fra middelalderen.
Saksens størrelse 5:6, de øvrige 1:1.

Blandt de tusindvis af fund, der blev fremdraget på hotel »Skandinavien« tomt, fandtes kun runetegn på en enkelt genstand, en benkam fra vikingetiden. Indskriften lyder: HIKUIN, der gengiver udtalen HÆGWIN, antagelig navnet på kammens ejermand. 17,1 cm lang.

noget lignende foregik ved grundlæggelsen af Århus? Ved at beskytte kunne kongemagten også beskatte handelen. Om dette sidste punkt kan der naturligvis endnu herske tvivl; men alene ved at afsløre en voldindrammet vikingeby i det centrale Danmark, har udgravningen under »Skandinavien« ydet et væsentligt bidrag til en bedre forståelse af vikingetidens samfundsforhold.

LIT T E R A T U R :

- Andersen, H. Hellmuth: Fra det gamle voldkvarter. SKALK 1965, nr. 2.
 Andersen, H. Hellmuth og Klindt-Jensen, Ole: Det ældste Århus. KUML 1963, s. 75 ff.
 Crabb, Peter: Lodret gennem Århus. SKALK 1964, nr. 2.
 Søgård, Helge: Det ældste Århus. 1961.
-

FRA SJÆLLÆNDER TIL ØSTJYDE

AF THØGER RASMUSSEN

Når man først i 1890-erne som syvårig med barnlig naivitet hørte beretninger om andre egne af Danmark, forekom det fjernt og uvedkommende, for alverdens kultur og teknik måtte findes i landsbyen Ellede på Refsnæs ved Kalundborg, hvor man daglig blev vidne til så meget, der kunne vække til eftertanke.

Ellede friskole. Lærer H. Rasmussen (faderen) på verandaen.

Byens friskole, som mine forældre, Hans og Maria Rasmussen havde overtaget i 1881, var naturligvis den bedste i forhold til sognets fire offentlige skoler, hvor man ikke var kommet længere, end næsten alt stof lærtes udenad, og hvor det bibelske tit blev indbanket korporligt. I friskolen sad det levende ord i højsædet. Der undervistes fem ugentlige dage, man blev meget dygtigere i fag som regning og dansk. Sangen fik lov at lyde de fleste timer.

I selve landsbyen var der meget at iagttage og forundres over. Skolens nærmeste bygning var en ny og moderne vindmølle, hvor man uhindret kunne følge

møllersvendens mange gøremål. Men mere imponerende var dog landsbyens smedje, hvor den langskæggede mester Rasmus og hans svende ved esse og ambolt kunne forme de sværeste ting som hestesko, harvetænder og meget andet, mens gnisterne for omkring, så man måtte passe på, de ikke ramte ens tøj og sved hul. Den nye »Brugs« havde en bestyrer, der stod bi med råd og dåd, når det gjaldt køb af usædvanlig art. Han svarede, hvad han fandt for godt. Således huskes, at han engang, mor havde sendt mig hen at købe noget, hun ville bruge i husholdningen, så bestemt på mig og sagde: »Ded hå vi it, for ded behøver folk it å køv!«

Af gode grunde havde man dog hørt om Jylland, for derfra var både mor og far kommet, mor fra den lille ø Årø i Lillebælt ud for Haderslev fjord, og far fra Østjylland nærmere betegnet Alsrode på Grenåegnen. Det huskes også, at jyske besøg var jævnlige fra begge grene. Fars mandlige familiemedlemmer var stærkt grundtvigsk prægede med skæg og grundtvigianer-hatte. De var meget kærlige og indledte besøget med kys på omgang til alle i hjemmet og hyggelig pibesnak om tidens rørelser. Mors familie var ikke så kærlige i det ydre. Morfar havde været skipper på egen skude, og mormor, den stærkt beundrede, født på gården Trappendal i Hejls ved Kolding, kunne fortælle historier fra sin fødeegn og om Årø med stormflod 1872 og meget andet.

Men tiden kom, da Jylland kom mere ind i billedet. Spændende ture med de primitive skibe »Brage«, der gik til Vejle, og »Hebe« eller »Dronningen«, der gik til Århus, blev oplevet, skønt der ikke huskes meget derom, fordi man var så ung.

Den første egentlige forbindelse, jeg fik med Østjylland, fandt sted i 1895, da jeg var 11 år. Det traf sig sådan, at to af mine legekammerater fra vort bekendtskab i Kalundborg var indbudt til et tre ugers besøg på Alsø mølle. Deres forældre var ængstelige for at lade dem rejse alene og spurgte mine, om jeg måtte følge med. Jeg var nemlig også indbudt som den eneste, der var i familie med møllerens.

Der var imidlertid så meget at gøre i den mark og have, far havde købt, og den 11-årige drengs arbejde betød så meget, at han dårligt kunne undværes i bedriften, men rejsetilladelse blev dog givet, og vi besteg en skønne dag dampskibet »Hebe« i Kalundborg for at rejse til Århus. Billetten kostede 2½ krone for dæksplads med bænke, der let kunne vælte i søgang. Bag et rækværk befandt sig en del kalve og grise, der skulle sendes til Samsø og Århus. Dyrene var naturligvis ængstelige i de for dem uvante omgivelser på en skude, og de ofrede mangt og meget på skibets dæk, mens de brølede og skreg med den stemme, de havde i behold.

Vi kom vel til Århus havn uden at have været søsyge. Mine forældre havde i forvejen aftalt med et par gode bekendte i byen, at de skulle modtage os og føre os til Østbanegården og få os i Grenåtoget. Det var frøkerne Buchardi og Sams, begge fra Kalundborgegnen. De var indehavere af Århus højskolehjem på Ryesgade. Det blev frøken Sams, der modtog os ved havnen, og hun førte os til Højskolehjemmet, hvor vi trakteredes med kaffe og gode by-kager. Der blev også tid til at se lidt på den store by med Domkirke og meget andet — ikke at forlemme Dalgas' grav på nordre kirkegård, hvor der endnu næsten et år efter hans død lå mange blomster. Om Dalgas og hans arbejde for at levendegøre den jyske hede havde vi hørt meget i skolen.

Omsider blev klokken 7 (19). Vi tog afsked med vore værtinder og besteg Grenåtoget på Østbanegården, hvorfra toget stilede mod Alsø station, den sidste

før Grenå. Hele 15 stationer skulle passeres, og vi måtte jo passe på at komme til den rigtige. Far havde skrevet alle stationsnavne på et stykke papir, så vi kunne holde kontrol med, hvor vi var. Det tog nok tre timer at køre de ca. 60 kilometer, men tiden gik hurtigt for os. Jernbanerejse var også noget uvant for os, og der var meget at iagttage, for der rangeredes ved alle stationer. Da vi havde passeret Trustrup, var næste station Ålsø, så vi måtte være klar til udstigning. Det blev som en mindre kongemodtagelse. På perronen var der en hel flok unge til at modtage gæsterne, der kom fra så fjerne egne. Alle var glade og syngende, turen begyndte godt, men en slem forskrækkelse fik vi, da vi nærmede os Ålsø mølle. Fra en stor busk kom i halvmørket en person farende frem med høje råb og store armbevægelser. Det viste sig at være selve den gamle møller Peter Rasmussen, der trods sin høje stilling som Ålsø møller på denne måde ville hilse de tre drenge velkommen. Ferietiden blev en mægtig oplevelse. Vi betragtedes som børn af huset, fik lov til meget spændende som daglige besøg i bageriet, hvor vi fik dej at arbejde med for os selv, og i møllen prøvede vi at gå møllersvenden til hånd. En stor oplevelse var det også at komme med brødkusken, der befor omegnen, mens han fortalte mange ting. Det, der gjorde mest indtryk på os, var beretningen om præsten i Vejlbj, som vi havde hørt om før gennem St. St. Blichers novelle, men nu kunne vi opnå at se hans gravsten, der efter præstens eget ønske var lagt umiddelbart foran kirkens indgang, så alle måtte træde på den for at komme ind i kirken. Vi besteg også Ravnehøj tæt ved møllen, det var på den, præsten blev henrettet. På kirkegården dvælede vi ved min farfars grav. Han hed Thøger Rasmussen og var død lige før min fødsel, og jeg fik hans navn. Farfar havde været lærer i Ålsrode og kirkesanger i Ålsø. Han og mølleren var brødre, der betød meget for hinanden, og deres koner var søstre, så der var dobbelt svogerskab, hvilket havde uendelig stor betydning for hjemmene og børnene i et næsten dagligt samvær, men Ålsrode var for længst forladt af familien, der nu boede i Glatved, hvor min faster Thyra var lærerinde. Blandt kirkegårdens øvrige mindesmærker bemærkede vi også den store sten på Søren Kannes grav med St. Blichers mange vers om den kække bonde, der ved hjælp af sine to heste reddede de to sømænd, der ellers ville være omkommet i Kattegats bølger, og vi sang flere af versene fra sangen »Der blæste en storm udi Kattegat, de bølger de ginge så høje . . .« Sangen var dengang meget yndet i skolerne.

Familieforbindelsen med Ålsø mølle bevaredes gennem tiderne og omfattede efterhånden første, andet og tredje led fra det første besøgs begyndelse. Det faldt ikke i ens tanke, at netop Østjylland skulle blive den egn af Danmark, man skulle leve sit liv i fra det 16. år; men tilbage til Refsnæs og livet der. Da valgmenighedspræst Carl Koch havde konfirmeret mig i Ubberup valgmenighedskirke, sendtes jeg på forsættelsesskole i Kjørby hos pædagogen Jens Nylev, hvor jeg blev undervist i vinterhalvåret. Det var friskole om igen, for en friskoledreng skulle naturligvis ikke tage præliminæreksamen på skolen i Kalundborg, for alt, hvad der smagte af eksamen, var ikke velset i friskolekredse. Far fik mig nu anbragt i en bank i Kalundborg. Tiden skulle jo gå med noget, for nu var det trods alt mine forældres ønske, at jeg skulle uddannes som lærer — og helst i Jelling, hvor seminariet havde ord for at være præget af Grundtvigs tanker. I banken var jeg i to år, skønt arbejdet kedede mig så stærkt, at jeg syntes, uret på væggen stod stille under det ensformige arbejde, der betroedes mig. Da jeg var fyldt 16 år, rejste jeg til Østjylland, hvor min fremtid skulle forme sig for

resten af livet. På Ask højskole havde den unge forstander Christensen Maarssø oprettet et kursus, der forberedte til seminarie-optagelse. Her kom jeg sammen med jævnaldrende, og jeg mindedes altid opholdet der med glæde trods de primitive boligforhold og den spartanske forplejning. Det kostede 25 kr. pr. måned for undervisning, kost og værelse. Maarssø var meget musikinteresseret og fandt ud af, at jeg havde en god sangstemme, godt øre og var flink til at spille violin. Jeg kom med i en sang-kvartet bestående af Maarssø, lærer A. M. Sunesen (senere skoleinspektør i Tørring), Lars Boe (senere operasanger ved Det kgl. Teater) og mig. Det var noget helt nyt at opleve, og tiden gik bedre end i banken. Efter 10 måneders belæring optoges jeg så på seminariet i Jelling, hvor min

Thøger Rasmussen, før han rejste til Østjylland
(til Ask).

sang også kom til at betyde meget. En af mine klassekammerater var Oluf Ring, og vi fandt snart hinanden. Han var allerede da en fin akkompagnatør, og vi blev meget efterspurgt som koncertgivere i kammeraternes kreds. Vort samarbejde fortsatte i rigt mål lige til Oluf Rings død.

Lærereksamen aflagdes tre år efter optagelsen, og en virksomhed som pædagog skulle begynde. Man anede faktisk ikke, om det var noget, der lå for en, om tilstrækkelige evner var til stede til at omgås børn, vejlede dem i undervisning og opdragelse, så det kunne få betydning.

Min første stilling som lærer var lidt ud over det almindelige, idet jeg blev huslærer på Svejgård syd for Odder hos proprietær Secher, hvis fire skolesøgende børn jeg underviste. Det ældste barn var 10 år, så der var ikke meget at forberede, men jeg nød opholdet i den skønne egn og blev behandlet som medlem af familien med adgang til hest, ponyvogn og meget andet, men nogen udvikling som lærer var ikke at opnå med så lidt pædagogisk arbejde. Efter et halvt års forløb søgte jeg og fik ansættelse som andenlærer og organist ved Viby skolevæsen, et embede på 650 kr. årlig plus organistløn 60 kr. årlig samt bolig, brændsel og have. Der var således ikke meget at rutte med økonomisk. Viby

skole var i 1906 en almindelig landsbyskole med ca. 100 børn og fire lærere (i 1965 er der over 100 lærere), men byen var allerede i udvikling, og alt blev snart bedre, så en lærerstilling blev lige så godt aflagt som i Århus. Man kunne gifte sig og leje et stort nyt hus for 350 kr. om året med en pragtfuld udsigt over Brabrand sø.

Vibytiden (1906—23) blev en lykkelig periode af livet i Østjylland. Det landlige, der prægede hverdagen i den smukke frodige egn bragte en vis tilfredshed i sindet. Man var borger i et lille samfund, hvor alle så godt som kendte hinanden og hinandens kår og daglige tilværelse.

Som opdragere af egnens børn fik lærerne et vist tilhørsforhold til sognets familieliv, der resulterede i, at vi blev gæster ved familiefester som konfirmationer og bryllupper i såvel store som små hjem. De fire lærere var som en familie, der ofte kom sammen til en kop kaffe og en lille whist. Skolens trivsel diskuteredes, når der var et behov, og ved timeplanslægning sad alle fire omkring et bord og enedes om, hvem der skulle have timer hvor, selv om det undertiden kunne afføde nogen diskussion.

Viby var i 1906 en udpræget østjysk landsby med gode gårde og frugtbare marker, men virksomheder i form af fabrikker var begyndt at komme. En træskofabrik havde skaffet arbejde til en flok indvandrede fagmænd fra Silkeborg-egnen suppleret med enkelte Vibyfolk, der opøvedes ved de udviklede maskiner. Endvidere var der begyndelsen til Fællesforeningens fabrikker med store nybygninger på »Lundshøj« ved Viby station. Her fabrikeredes sæbe og reb, men snart gik man videre med andre opgaver, og det er i 1965 en storvirksomhed.

I 1906 var sognets styrelse betroet folk, der var knyttet til landbruget med venstre i stort flertal. Senere kom en enkelt socialdemokrat i sognerådet, og det vakte en vis opsigt — en ny tid blev indviet.

Da jeg i 1906 søgte andenlærerembedet, ledsagede førstelærer Olsen mig til et sognerådsmøde for at præsentere mig for medlemmerne. Jeg fik ved samme lejlighed den oplevelse at overvære indstillingen. Jeg husker en landmands bemærkning, da han bladede en ansøgning igennem: »De æ da it en skrøvt ov en dejn!!«

Den nye andenlærer på 21 år var naturligvis interesseret i sport som fodbold med skolens drenge. Han udvirkede gratis brug af en græsmark på præstegårdens jord, hvor også Viby ungdom øvede sig under hans ledelse. På vej til fodboldbanen mødte drengene og jeg ovennævnte sognerådsmedlem, der kom kørende med sin espænder Han tilråbte mig følgende svada: »Nå, ska I no ud å lieg igen??« Han fandt, at det var spild af tid for børnene, der fik rørt sig nok ved hjemmets arbejde i mark og stald.

I den hvide nye skole, der blev indviet 1906, var en mindre gymnastiksal, der fik betydning for ungdommens idræt og for visse kulturelle indslag med foredrag og korsang.

Det opdagedes snart, at den nye andenlærer var interesseret i musik — at han foruden at lede kor også ønskede at optræde som sanger. I sommerferierne 1910—13 deltog jeg i et musikkursus i København, der blev ledet af den da bekendte sanginspektør professor J. H. Nebelong, der også opdagede, at jeg kunne synge. Han foreslog mig at medvirke ved en kirkekoncert i Viby, hvor han agtede at inspicere sangundervisningen i skolen. Inspektionen fik et ret dramatisk forløb, da professoren skrev en melodi på nodetavlen med ordre til

mig: »Syng den!« Børnene sang den korrekt, for den var let og stod i C-dur (ingen fortegn). Derefter satte Nebelong syv krydser for melodien, så den stod i Cis-dur, og gentog med et lille smil til mig: »Syng den så!« Jeg kunne nok se, at det blev den ikke sværere af, den blev også sunget rigtigt, men sognepræsten, pastor Zinn, der ville gælde for at være musikalsk, var så at sige ved at falde ned af stolen af forbavselse og beundring, da han erfarede, at børnene kunne synge med så mange fortegn. Han var formand for skolekommissionen og meddelte nok de øvrige, at sangundervisningen var i gode hænder hos andenlæreren.

Familieidyl ved Lars Bjørnbaks mindestøtte i Viby.

Koncerten i kirken samlede fuldt hus, den var jo fornem med en så landskendt organist som professoren, og andenlæreren kunne virkelig synge smukt.

Ved samme lejlighed ville Nebelong inspicere ved et par andre skoler og give en koncert i Saksild kirke, hvor jeg også skulle medvirke. Nebelong boede på hotel i Århus, og vi mødtes næste dag på Viby station, hvor jeg steg ind i Odderbanens luksusbil med sofaer og magelige lænestole, hvor Nebelong var anbragt. Vi kørte til Assedrup station, hvor der holdt en elegant landauer med gummihjul og kusk i uniform. Det var vor befordring i Odderegnet. Vi ankom til Nølev skole, hvor den meget dygtige og ansete førstelærer J. Sejr-Jensen (fader til overbibliotekar E. Sejr, Århus) var stærkt præget af nervøsitet i anledning af professor Nebelongs besøg. Nebelong kunne nemlig være ubehagelig og streng til tider, men inspektionen forløb på bedste måde hos J. Sejr-Jensen.

Efter frokost i hjemmet kørte vi alle tre til Saksild skole, hvor egnens sanglærere var sat stævne for at overvære Nebelongs demonstration med skolebørnene og høre hans gode råd med hensyn til faget.

Tidens ånd var endnu sådan, at man kun nærmede sig en standsperson som Nebelong med stor ærbødighed. Han var imidlertid i højt humør, kom med gode vittigheder og spurgte i øst og vest — somme tider med en lille bidsk bemærkning til en enkelt lærer, hvis kvalifikationer han kendte fra kursus i København. Førstelærer Jespersen og frue var værter ved et godt aftensbord, der faldt i professorens smag, og vi klarede derefter kirkekoncerten for en taknemlig kreds. Billetsalget tilfaldt enker efter organister, der var beskedent lønnet på den tid.

Da Viby skoles elevantal stadig voksede på grund af mange tilflyttere, blev det omsider besluttet at indføre købstadordnet undervisning med tilsvarende lærerlønninger. Førstelærer H. C. Olsen blev udnævnt til overlærer (skoleinspektør) og de gamle benævnelser: første-, anden-, tredje-, fjerde, femte-lærer o. s. v. blev afskaffet. Omkring 1920 var lærerstaben vokset til femten (se billedet). Det var en hyggelig tid med et passende antal lærere, der enedes godt om tingene.

I 1924 fik jeg efter ansøgning embede ved Århus skolevæsen — oven i købet på opfordring af ledelsen gennem skoledirektør Chr. Buur, den myndige og kloge skoleleder i årene 1906—29.

Skolevæsnets manglede en sanglærer ved Frederiks allés skole, fordi forfatteren Richardt Gandrup havde søgt og fået sin afsked som ca. 40-årig. Han ville nu hellige sig sin forfattervirksomhed.

Da han imidlertid efter en studierejse til Indien, hvor han besøgte sin broder, i 1922—23 kom tilbage til Århus, hvor han dyrkede sine litterære interesser, opfordredes han til at overtage sangundervisningen ved pige-mellemskolen i Christiansgade, hvor den dygtige sanglærer J. Enevoldsen var død i sin bedste alder.

Richardt Gandrup kunne — i kraft af sine særlige pædagogiske evner og store indsigt i musik samt sin medfødte sans for at undervise børn — ikke nægte sig den oplevelse det gennem ti år blev både for ham og mellemskolens piger at bestride sangundervisningen. Skolens pigekor og Septimens damekor, som han ledede gennem fem og tyve år, skaffede Århus musikpublikum mange skønne koncerter.

Forbindelsen med Århus skolevæsen var dog forekommet tidligere, når der var brug for en solist ved større musikbegivenheder.

I 1918—19 kunne det kommunale skolevæsen fejre 100-års jubilæum. Det skete på tilbørlig måde ved en formiddagshøjtidelighed i Folkets Hus. En kantate skrevet af forfatteren, kommunelærer Gerhardt Lyngé til musik af domkantor, kommunelærer L. J. Hansen, blev fremført af lærersangkoret og to sangforeninger med orkester bestående af forhåndenværende fagmusikere og teaterorkestret. Solist var Viby-sangeren, og L. J. Hansen ledede det hele. Om aftenen var byen vært ved en stor middag på Østergades hotel, hvor der ikke sparedes hverken på mad eller drikke. Efter måltidet diskuteredes meget ivrigt i små grupper til hen på de små timer.

På opfordring af professor Nebelong arrangeredes den 9. og 10. september 1922 et sangstævne i Stadionhallen og Århus domkirke. Heri deltog elever fra

Lærerpersonalet ved Viby skolevæsen o. 1920.

Fra venstre fra oven : Frk. Christensen, frk. Faarvang, Willesen, Thøger Rasmussen, T. Madsen, J. Skov.
 2. række : O. Asholt, overlærer H. Olsen, fru Lone Christensen, frk. Johnsen, frk. Petersen og Balle.
 3. række : R. Petersen, Sylvest-Hansen, M. Thomsen.

så vel offentlige skoler som privatskoler og Katedralskolen. Overdirigent var begge steder domkantor, kommunelærer L. J. Hansen (der senere blev sognepræst i Tilst). Solisten var begge steder Viby-sangeren. Muligvis har skolevæsenets ledelse haft ønske om at knytte mig til Århus, hvilket altså skete fra januar 1924.

Lokalemæssigt var det ikke noget fremskridt at komme til Århus. Viby skole var fra 1906 og Frederiks allés skole fra 1883, og den var endnu i 1924 præget af gammeldags installationer med hensyn til bekvemmeligheder, men der sattes snart ind med nogen modernisering, for byens styre var takket være borgmester Jakob Jensen, der gennem mange år havde haft sæde i skoleudvalget — også som formand — interesseret i, at der skete noget.

Ved den årlige »forældre-uge« mødtes lærerne med interesserede forældre, mest mødre, der ønskede at overvære undervisningen.

Med nogen overraskelse fik jeg en dag besøg af selve den travle borgmester Jakob Jensen, der ville høre på. Det var en historietime med emne »Den store nordiske krig«, og vi var ved at drøfte Peter den Stores planer om en moderne havn ved Østersøen, hvor han med meget besvær fik St. Petersborg bygget. Jeg har nok fremhævet den betydning det har for en købstad at have en god havn. »I kan blot spørge borgmesteren, som er hos os i dag!« sagde jeg. Det var måske lidt frækt sagt af læreren, men Jakob Jensen tog gerne ordet og skildrede livligt den store udvikling, der var i gang med at modernisere Århus havn. Børnene lyttede opmærksomt til borgmesterens beretning.

Næste år fik jeg atter besøg af Jakob Jensen. Denne gang drejede det sig om

krigen 1864 — om tyske og østrigske tropper, der drog op i Jylland, hvor de var slemme til at plyndre på landet. Her brød borgmesteren også ind og skildrede levende for børnene slemme episoder fra Mols, hvor han som 6-årig var blevet vidne til det uvelkomne besøg af fremmede soldater, der bare krævede ind af kreaturer og andet, som de havde brug for i øjeblikket.

Skoletiden i Viby og Århus o. 1906—49 blev rig på oplevelser med børnene i timerne. Sådan går det heldigvis ofte, når man har et godt samarbejde med dem.

Der kunne naturligvis blive mangt og meget interessant og morsomt at fortælle fra en udstrakt lærervirksomhed, men gode skolehistorier ser og hører man så ofte, at man skal være nøjsom med at servere nye, men et par episoder har jeg dog lyst til at nævne. I en sangtime skulle vi synge om »Maria Bebudelse« i Kingos salme: »Nu kom der bud fra englekor, at Gud herved vil stige.« Vi talte ofte om tekster, og da jeg havde fortalt lidt om, hvad englen sagde til Maria, gjorde det så dybt indtryk på en 9—10 årig pige på første række, at hun med himmelvendte øjne og med begejstret udtryk slog hænderne sammen og udrød: »Bare det havde været mig!« Min udlægning må nok have været i den rette fri-skoleånd, siden den kunne virke så stærkt.

Så er der jo også den fra min første tid som lærer om en 12—13-årig dreng, der havde været så usædvanlig generende i timen, at jeg blev rigtig vred og fandt ud af, at han måtte have en endefuld af et spanskkrør. Da jeg ikke var i besiddelse af et sådant, lånte jeg hos en kollega, befalede drengen til katederet med bøjning til strambuks, hvorpå jeg hævdede røret og var klar til at slå. Men handlingen standsede brat, fordi delinkventen af fuld hals skrælede »M-o-a!« Hele klassen og læreren med brast i latter. Der kom intet slag, og drengen listede på plads, inderlig skamfuld og flov, men i frikvarteret var det nok ikke rart at være ham. Spanskkrør kom ikke oftere i min hånd. Et sådant brugte man ikke i fri-skolen.

En dag måtte jeg i en fritime vikariere i religion for en ældre lærerinde, der var blevet syg. Vedkommende underviste på gammeldags vis med megen udenadslære. Børnene, der var 10—11 år, syntes, det var spændende at få sanglæreren til time, og et utal af fingre tilkendegav ønsker om at blive hørt. Omsider slog jeg ned på en pige og bad hende begynde. Hun remsede op: »Og Jesus holdt til med toldere og syndere . . . !« »Stop nu lidt,« sagde jeg og spurgte: »Er du en synder??« Et kraftigt nej kom prompte. Jeg spurgte videre til en halv snes piger, der alle næsten råbte nej. Men nu kom en bemærkning fra en pige i baggrunden: »Hr. Thøger Rasmussen, jeg tror nok, vi er det allesammen!« Det var som H. C. Andersen i »Kejserens nye klæder«: hør den uskyldiges røst.

En dag havde vi i sangtimen rådighed over en grammofon, der var lejet til A.O.F.s aftenhøjskole. Jeg havde nogle plader med, som jeg mente, de store piger kunne have glæde af at høre, og det havde de. Men hen på timen fik jeg et uventet spørgsmål: »Hr. Thøger Rasmussen, kan De ikke også spille en »Torsdagskoncert« for os.« Heldigvis havde jeg L. v. Beethovens femte symfoni i tasken, og efter at jeg havde sagt lidt om Beethovens skæbne og genialitet, sad børnene musestille og lyttede.

Når jeg kom hjem efter en radioudsendelse, var mange børn ivrige efter at betro mig, at de havde hørt sanglæreren i radio. En lille pige udråbte engang: »Hr. Thøger Rasmussen! Mens De sang i radio, fik min mor en lillebror!« Man fik jo meget at høre også om episoder i hjemmene.

Som sanglærer fandt man snart ud af, at det undervisningsmateriale, der stilledes til rådighed, var mangelfuldt. Sangbøgerne, der kun måtte bruges i sangtimerne, var af en gammel årgang, hvor Carl Nielsen og andre nye komponister og digtere ikke var repræsenteret. Desuden var de så pjaltede af mange års slid, at de var ynkelige at se på.

Jeg efterlyste hos skoleudvalget nye sangbøger. Da det syntes forgæves, mistede jeg noget af tålmodigheden og skrev et måske nok lidt »spidst« brev,

Sangtime med 1. klasse i Fr. Allés skole.

hvori jeg spurgte, om skoleudvalget ville skaffe mig oplysning om, hvordan der skulle undervises i faget, når der intet materiale forefandt. Svar på brevet kom ikke, men en dag, skoledirektør Sejerholt besøgte skolen og deltog i frokostkaffen, udtalte han med øjnene fæstet på mig: »Jeg så et sjovt brev fra Dem forleden. Den dag, De får svar på det, vil jeg give en øl!« Men sangbøgerne kom, og jeg fik en øl tilgode.

Efter 43 års lærervirksomhed, hvoraf 26 år i Århus, søgte jeg som 65-årig min afsked fra skolevæsenet for helt at ofre mig stillingen som direktør for Det jyske musikkonservatorium, men skoletiden efterlod kun gode minder, skønt jeg også måtte betræde andre stier, blandt andet med sangstudier fra de unge dage.

En god sangstemme og et godt øre havde jeg arvet efter min mor. En stærk trang til at få den rigtigt uddannet var et stadigt problem, der måtte løses, men mulighed for at få det gjort i Århus var der ikke, for det var ikke amatør-sanger jeg stiledede efter, og lærerlønnen tålte ikke så store udgifter, at der blev råd til at komme til København, men omsider fik jeg et sommerferie-

kursus, der som før nævnt af professor Nebelong var arrangeret på undervisningsministeriets foranledning. Her fik jeg daglige timer i stemmelægning hos den fremragende sanger og pædagog Anders Brems, gift med den yndige fru Gerda, der snart kom til at akkompagnere mig ved undervisningen. Det blev til hele tre sommerferie-kursus, hvor jeg lærte meget, og så var det gratis.

Hjemme i Jylland begyndte man at kalde på mig til koncerter. Det hjalp så meget på økonomien, at jeg i 1916 kunne flutte mig med et studieophold hos selve kammersanger Vilhelm Herold. Det varede nogle måneder, og lærerembedet fik jeg orlov fra mod at betale vikar. Herolds honorar var 100 kr. om måneden, så det blev en dyr omgang, men det betalte sig, og det var en stor oplevelse at få Herold til lærer. Vel var han næppe fremragende som stemmepædagog, men hans instruktioner var alligevel fuldkomne. Da jeg skulle prøvesynge for ham, inden han vilde antage mig, og jeg sang en romance af Peter Heise, udtalte han: »Det var meget, meget smukt sunget, men det var sgu kedeligt!« og det passer sikkert, for jeg var vel nervøs for ikke at blive optaget. Det var i første række foredraget, han satte ind på at gøre levende. Han spurgte mig engang: »Hvorfor tror De, jeg har gjort så stor lykke i min sangertid?« Da jeg nølede med svar, sagde han: »Det er fordi jeg altid har haft det med her inde!« Han pegede på sit hjerte, og det var netop denne særlige evne, der kendetegnede den ypperlige sanger, hvadenten det var som operasanger eller som romancesanger. Han blev det største navn som sanger fra omkring århundredskiftet til 1916, da han som 50-årig måtte standse sin sangerbane. Man har ymtet, at Herolds tenorstemme ikke var så høj som alle hans partier krævede, så den derved blev slidt op før tiden.

Nogle år senere studerede jeg en sommerferie i Dresden hos den kendte professor Iffert, der var ekspert i stemmelægning, for nu ville jeg også virke som privatlærer i sangundervisning, og det blev til mange elever gennem årene. Men nu kom der ofte bud efter mig som sanger fra hele Jylland. Nibe er den eneste købstad, jeg ikke har koncerteret i. Det blev i årenes løb til o. 1000 koncerter, hvoriblandt en række oratorier, kantater og korværker. Komponisten N. W. Gades korværk »Elverskud« måtte holde for med mig som »Oluf« ved 65 opførelser. Radioudsendelser har jeg ikke tal på. De begyndte i 1924, da det endnu sorterede under postvæsenet, der sendte mig 50 kr. som honorar. Senere foregik udsendelserne fra samtlige studier i København og en mængde transmissioner fra provinsen.

Der var sådan set nok at tage fat på: Skolen, sangervirksomhed, private elever, men det var lysten, der drev værket, og det må man være taknemmelig for, når det hele ad åre ebber ud.

På den tid, jeg for alvor begyndte at virke som sanger, var det noget nyt, at en provinsboer ville søge at hævde sig blandt landets sangere. Alle kunstnere med navn var bosat i København, hvorfra provinsen kunne kalde dem til koncerter i musik- og korforeninger, mens de, der syslede med sangkunsten uden for hovedstaden, regnedes for amatører, der kunne bruges i en snæver vending.

Alt dette mærkedes også i min første sangertid, og det var årsag til, at jeg søgte de bedste lærere i faget. Vel havde jeg flere gange sunget i København, i Tivoli og ved foreningskoncerter, men det, der krævedes for grønt lys, var en offentlig koncert med alle gængse anmeldere i København. Det var dyrt, men måtte overstås. Koncerten fandt sted i Odd Fellow-Palæets sal sammen med min

mangeårige ven akkompagnatør, organist K. Skytte Birkefeldt. Det var af stor betydning, at jeg ikke var begynder, men havde en mængde koncerter bag mig, var vant til at optræde, og det blev årsag til gode anmeldelser: »udpræget romancesanger, ville være ideel som »Oluf« i »Elverskud«, en stemme der i klang og syngemåde mindede om Vilh. Herold og Anders Brems«, så det kunne ikke være finere. En af mine bekendte, der i Jylland var leder af en musikforening, udtrykte begivenheden med, at nu måtte jeg være blevet en betydeligere sanger. Ja der så man, hvorledes provinskunstnere bedømtes, hvis de ikke havde det københavnske stempel. Et minde om provinssangeren har jeg fra en kendt jysk by, hvor jeg i en korforening havde sunget »Oluf« i »Elverskud«, og det må have været tilfredsstillende, for året efter fik jeg opfordring til at synge romancer i byens musikforening i samarbejde med en københavnsk pianist. Man bad mig sende program og honorarfordring, hvilket jeg efterkom. Stor var min forbauselse, da sekretæren meddelte, at programmet var udmærket, men honoraret faldt ham for brystet, thi pianisten fra København havde forlangt mindre end jeg, og »man kunne dog ikke byde en kunstner fra København mindre end en fra Viby.« Min fordring var, som jeg dengang fik andre steder, og jeg fastholdt, hvad jeg havde forlangt, idet jeg skriftligt meddelte, »at jeg ikke før havde vidst, at det var bopælen, der bestemte kunstneres honorar.« Jeg fik koncerten, og det viste sig, at pianisten, der var meget dygtig, havde sit fødehjem i byen, der kunne besøges samtidig, så vedkommende ikke havde udgifter til hotel og fortæring. Men man erfarede, at det med provinsens kunstnere endnu var et problem visse steder.

Ejendommelige episoder fra koncerter har der været mange af, som det vil føre for vidt at komme ind på i større grad. Den mest dramatiske knytter sig til N. W. Gades korværk »Korsfarerne« med tekst af Carl Andersen for kor, orkester og tre solister: en tenor, en baryton og en alt-sangerinde.

En sommer blev jeg forespurgt, om jeg ville synge tenor-partiet i Randers, hvor man havde en baryton. En måned senere spurgte Ålborg, om jeg ville synge baryton-partiet, for man havde en tenor på stedet. Men senere fik jeg opfordring til at synge tenor-partiet i Holstebro, hvor man havde en brugbar baryton. Da jeg ankom til byen, blev jeg mødt af en bekymret dirigent, der meddelte mig, at baryton'en var blevet syg og ikke kunne optræde. Men dirigenten havde erfaret, at jeg havde sunget begge partier, og om jeg ikke nok ville hjælpe dem ud af denne situation. Naturligvis ville jeg og måtte så synge både heltetenoren »Rinaldo« og den mere sagtmodige »Peter Eremit«. Det krævede noget at illudere to så forskellige partier, men jeg kom da over det. Værre var det, at den stedlige alt-sangerinde meldte fra ved generalprøven dagen før koncerten, og dirigenten bad mig tage affære. I aftenens løb fik jeg forbindelse med en kendt sangerinde Johanne Karstens fra København. Hun havde sunget partiet før og rejste om natten til Holstebro, hvor hun så at sige uden generalprøve sang partiet på smukkeste måde. Ja, sådan kunne man klare sig i en snæver vending i provinsen dengang.

Fra Østjylland udgik også kombinerede foretagender af oplysende og musikalsk art. Et samarbejde mellem kommunelærer og forfatter Gerhardt Lyng, pianisten Ingrid Thomsen, senere organist og pianist K. Skytte Birkefeldt og mig. Vi kaldte vore aftener »Den danske sang«, og de foregik på den måde, at Gerhardt Lyng causerede over nærmere betegnede komponisters liv og virke, jeg demonstrerede dem ved at synge udvalgte sange til Ingrid Thomsens eller

Skytte Birkefeldts akkompagnement. Det var vor agt i en populær form at skabe interesse for danske komponister og deres værker.

En forud lagt plan på 5 aftener var målet:

- 1) Weyse — Kuhlau — Gade
- 2) Hartmann — Heise
- 3) Lange-Müller
- 4) L. Rosenfeldt
- 5) J. Bechgaard

Da vi regnede med at være både kendt og estimeret, startede vi med en offentlig koncert i Amaliegades store sal (Folkets Hus). Vi ventede mange tilhørere, men de udeblev, så aftenen gav et så stort underskud, at der ikke blev råd til et planlagt restaurationsbesøg. Vi måtte tage til takke med en kop kaffe uden fløde hos fru Gerhardt Lyngge. Men mødet var ikke tabt. Vi fortsatte ufortrødent i Håndværkerforeningens festsal med Hartmann-Heise-aftenen, og den gav både overskud og fin presse, så nu var isen brudt. Alle aftener blev succeser — også i samarbejde med nogle af byens kor.

Senere drog vi udenbys til engagementer i de nærmeste købstæder og større landsbyer. Vi havde så megen glæde af koncerterne, at vi i sommeren 1914 dristede os til at foretage en rundrejse med 10 koncerter i 10 dage i større jyske stationsbyer. De var offentlige og på eget økonomisk ansvar. Vi levede som »små ål i mudder« på de førende hoteller og havde det dejligt. Det mærkværdigste koncertsted blev på øen Fur, hvor kun præsten ejede et klaver, et klenodie, der ikke måtte lejes ud. Til rådighed var kun et orgel-harmonium, så Skytte Birkefeldt havde sit hyr med at spille akkompagnementer til Heises sange. Turen gav hverken over- eller underskud, men vi nød det frie rejseliv.

En anden ejendommelig tur gik fra Østjylland til Hamburg og Berlin i 1931 under ledelse af politiassistent Berleme-Nix og translator H. Høyby. Århus politiorkester, der kaldte sig »Bondefanger-orkester« og spillede udelukkende sjove ting på sjove ofte selvlavede instrumenter, skulle efter opfordring gengælde et Århus-besøg af Berlins politiorkester (Schupoernes harmoniorkester), der havde givet en udmærket koncert under et besøg hos Århus politi. Da »Bondefanger-orkestret« også skulle møde med noget lødigt, engageredes Skytte Birkefeldt og jeg for at vise danske sange og klaverkompositioner. Det blev en stor og ejendommelig oplevelse. Ved ankomsten til banegården i Berlin spillede det der-værende politiorkester vor kendte »Århus Tappenstreg« som velkomst til gæsterne fra Århus. Vi kørte i store politi-busser med både dansk og tysk flag på kølerne til politikasernen, hvor vi boede under næsten fornemme omgivelser, og Dannebrog vajede hver dag uden for og foran kantinen, hvor fornemme måltider indtoges under taffelmusik. Politikommandør Heimannsberg var vært.

Hovedbegivenheden i Berlin var en dansk-tysk aften i Concerthaus »Clou«. Den overværedes af 4—5000 mennesker. Schupoernes symfoniorkester indledte koncerten med dets 70 deltagere, og et 90-mands harmoniorkester sluttede aftenen. Mellem de to tyske afdelinger kom gæsterne fra Århus. Thøger Rasmussen og Skytte Birkefeldt indledte med, at Skytte Birkefeldt spillede Carl Nielsen: Tema med variationer. Derefter sang jeg romancer af N. W. Gade, Peter Heise m. fl., hvorpå kunsthandler Jørgen Jensen holdt foredrag om Danmark ved vinter og vår, sommer og høst illustreret med smukke billeder på den hvide

skærm, assisteret af mig med danske sange, der passede til billederne. Da billeder fra Århus blev vist, satte Schupoerne ind med »Århus Tappenstreg« og »Der er et yndigt land«. Sidst kom Århuspolitiets »Bondefanger-orkester«, der gjorde sig så morsomt, at publikum hylede af begejstring. Festen sluttede sent, men politiet er jo vant til natarbejde.

Hvad vi så i Berlin, trodser enhver beskrivelse, især da vi som politi besøgte kriminalmuseet, der indeholdt så rædselsfulde ting, som den almindelige turist aldrig får at se. Man morede sig dog over Köpenick-kaptajnen (skomager Voigt) i fuld galla udført i voks.

Teaterforestillinger i Grosses Schauspielhaus (Im weissen Rössl — Sommer i Tyrol — med vor egen Max Hansen som Leopold), i operahuset Städtische Oper, koncerter, udflugter til f. eks. Siemens & Halckes mægtige fabrik i Siemensstad, der i 1931 beskæftigede 60.000 mand. Det var en tur med mange oplevelser, så vi kom hjem med mange minder og med indtryk af, at al uenighed mellem Danmark og Tyskland måtte være og blive umulig — og så kom alligevel den 9. april 1940 som indledning til alverdens rædsel.

Når det i årene 1912—o. 1940 blev til usædvanlig mange koncerter, har det naturligvis sine årsager.

Man kan sige, at romancen endnu var i sin guldalder i en mængde musik- og korforeninger, at radio ikke var hvert hjems eje. Man kom og lyttede, når der kaldtes, og en sanger fra Århus var tilgængelig især for Jylland.

Selv om romance-koncerter blev den største del af virksomheden, er solopartier i kantater og korbærker en så udpræget del, at en opgørelse også kan have interesse, og den viser:

Blandt k o r:		Sunget ved antal opførelser
G a d e:	Elverskud, <i>Oluf</i>	65
—	Korsfarerne, <i>Rinaldo</i>	17
—	— <i>Peter Eremit</i>	8
—	Indledningsscene af <i>Baldurs Drøm</i>	3
H a r t m a n n:	Dryadens bryllup, <i>Apollo</i>	2
—	— <i>Pan</i>	2
—	En sommerdag (damekor)	2
H e i s e:	Tornerose, <i>Kongesønnen</i>	10
R o s e n f e l d:	Henrik og Else, <i>Henrik</i>	2
—	— <i>Kong Valdemar</i>	10
J. L. E m b o r g:	<i>Agnete og Havmanden</i>	2
E j n a r E m b o r g:	<i>Harpens kraft</i>	2
O t t o M a l l i n g	<i>Det hellige land</i> , barytonpartiet ..	3
W e y s e:	Reformationskantate	2
J. D. B o n d e s e n:	<i>Ebbe Skammelsen</i>	9
C a r l N i e l s e n:	<i>Fynsk forår</i>	10
H æ s t r u p:	Påskekantate	1
S c h u m a n n:	<i>Der Rose Pilgerfahrt</i> , tenorpartiet ..	2
F. M e n d e l s o h n:	<i>Elias</i> , tenorpartiet	2
J. H a y d n:	<i>Skabelsen</i> , tenorpartiet	12
—	<i>Arstiderne</i> , tenorpartiet	1
B e c t h o v e n:	Messe C-dur, tenorpartiet	1

	Sunget ved antal opførelser
G. F. Händel: <i>Messias</i> , tenorpartiet	2
— <i>Saul</i> , tenorpartiet	2
— <i>Israel i Ægypten</i> , tenorpartiet	2
J. S. Bach: Kantate: <i>Nun komm, der Heiden Hei-</i> <i>land</i> , tenorpartiet	1
Saint Saëns: <i>Syndfloden</i> , tenorpartiet	2
Heinr. Schulz: <i>Den tolvårige Jesus i templet</i> ..	4

Mandskor:

Lange-Müller: <i>Niels Ebbesen</i>	21
J. L. Emborg: <i>Den jyske hede</i>	24
Grieg: Kongekvadet af <i>Sigurd Jorsalfar</i>	3
— Landkending	25
Gounod: <i>Jerusalem</i>	6
Weyse: Reformationskantate	24

i alt 284

Har desuden sunget solopartier i en række
kantater, skrevet i specielle anledninger.

Fra Østjylland udgik i årene 1935—52 ledelsen af Danmarks Sanglærerforening, der oprettedes på foranledning af sanginspektør Mogens Wöldike og med mig som formand. Det blev en betydningsfuld og morsom opgave at varetage med 5 årlige musikdage på højskoler, der kunne huse de ca. 200 deltagere, der mødte til udbytterigt stævne med undervisning, foredrag, korsang, orkester-spil og meget andet, opgaver, der blev løst under fornøjeligt samvær. I 1952 nedlagde jeg formandshvervet og blev æresmedlem. Ledelsen fra 1952—64 kom i de bedste hænder hos skoleinspektør Erling Brahm, Tønder. Da han trådte fra, blev det atter en østjyde, der fik formandsposten, seminarirektor Asmind Gravgaard, der en årrække har været medlem af bestyrelsen.

Musiklivet i Østjylland o. 1900 var nok af samme beskaffenhed, som det havde været i en lang årrække. Det var udelukkende baseret på privat initiativ, der dog gav sig smukke udslag i forskellige former for musikudøvelse. En række organister, musiklærere og andre interesserede så en opgave i at sætte noget i gang og være ledere af kor- og musikforeninger. Man kunne i større byer — og navnlig hvor der var militærorkestre eller teaterorkestre — opføre større musikværker, men flertallet af musikerne var altid flinke amatører. Helhedsindtrykket af ydelserne ville med nutidens krav være mangelfuldt, hvadenten det gjaldt fremførelse af korværker, kantater eller sågar opera, men musikglæden var altid med, når byers musikinteresserede sangere og musikere en vintersæson havde slidt med en opgave, der fik udløsning ved en forårskoncert. Man gik ikke af vejen for store opgaver. Yderpunkter i sværhedsgrad blev konstateret ved opførelser af Richard Wagners »Parsifal«, dog i uddrag, L. v. Beethovens »Den niende symfoni« (opført i Århus) eller Händel-oratoriet »Israel i Ægypten« med dobbeltkor (opført af organist Niels Andersen i Randers). En vis

musikinteresse var gennem mange år vedligeholdt i næsten hver bys musikforening, hvor man i væsentlig grad samledes om solister både fra ind- og udland. Tilhørerkredsen var vel fra 200 til 500, og det var ikke mange i forhold til vore dages koncerter i store sale — for ikke at nævne vor tids radio og fjernsyn, der kan bringe alle former for musik ind i vore stuer.

Hvordan stod det så til med uddannelse af musikere i provinsen? Undervisning i almindelig kendte instrumenter kunne bestrides udmærket, navnlig for klaver- og strygerinteresserede. Værre var det at få information i visse blæserinstrumenter. Man var udelukkende henvist til militær- og teaterorkestre, hvor sådanne forefandtes. Men en alsidig musikeruddannelse var kun mulig på Det kgl. danske musikkonservatorium i København, og da en stilling som erhvervs-musiker uden for hovedstaden almindeligvis var et i økonomisk henseende dårligt levebrød, skulle der stor kærlighed til musikken for at indlade sig på et studium i København, fordi det var forbundet med store udgifter.

Et skridt på vejen kom Århus i 1901 da den kendte komponist J. D. Bondesen fra København nedsatte sig her som leder af sit eget private »Århus musikkonservatorium« med sig selv som eneste lærer i klaver, orgel og musikteori. J. D. Bondesen havde i tiden 1893—1901 været knyttet til Det kgl. danske musikkonservatorium, bl. a. som vikar for den tids store musikmand, komponisten Niels W. Gade. I Århus var han højt anset, og fra nær og fjern modtog han elever, hvoraf mange endnu med stor taknemlighed erindrer den fine og noble kunstners grundige undervisning.

Planer om at oprette et konservatorium, der kunne give en almen musikeruddannelse, blev af interesserede udkastet allerede i 1909, da der blev holdt landsudstilling i Århus. Ved den lejlighed blev der stillet store krav til musik ved opførelse af kantater og mange koncerter i den store hal. Man blev klar over, hvad Århus manglede for helt at gøre sig gældende som landets næststørste by. Blandt andet burde man kunne råde over et stort orkester for at klare musikalske indslag ved mange lejligheder.

Endvidere måtte man tilstræbe oprettelsen af et uddannelsessted for musikere — et musikkonservatorium, men der gik hele syv år til 1916, før den behjertede mand, revisor G. Høilund Carlsen stillede sig i spidsen for en kreds af kendte musikfolk, der skulle udarbejde planer til dannelse af et Jysk musikkonservatorium. En stor skare af landskendte mænd sluttede op om hans ide, og en række kendte danske kunstnere støttede tanken med fagre ord. Det står altsammen i en højtidelig protokol, der autoriseredes som forhandlingsprotokol for Det jyske musikkonservatorium i 1916. De implicerede nåede så langt i forhandlingerne, at man blev enig om, at konservatoriet burde placeres i Århus, der måtte betragtes som et centralt beliggende sted for jyske studerende, man så på bygninger, der var ledige, og som ville egne sig til formålet, repræsentanter sendtes ud i Jylland i agitationøjemed. Alt syntes at være i god gænge, skønt krigstiden virkede lammende på alt, hvad der smagte af kultur, og konservatorieplanen løb efterhånden ud i sandet.

Alligevel kom der omsider noget betydningsfuldt ud af bestræbelserne, idet »Århus philharmoniske selskab« oprettedes 1926, mest på foranledning af den stærkt musikinteresserede prosekter Fr. Gregersen. Den danskfødte professor Robert Hansen, der var vendt hjem fra Leipzig, hvor han havde været solo-cellist i Gewandhaus-orkesteret, engageredes som kapelmester for orkestret, der for-

uden en del nyengagerede musikere kom til at bestå af den forhåndenværende stab i Århus. Mange gode koncerter blev der nu at påhøre, men der manglede naturligvis stadig noget i, at det var godt nok, men i 1935 kom en nyordning, hvorefter kapellet fik navnet »Århus byorkester« med Thomas Jensen som leder. I årene der fulgte, blomstrede det efterhånden op både økonomisk og kunstnerisk i så mange henseender, at det i 1965 er blevet tilfredsstillende, dog ønsker man stadig en udvidelse af orkestret.

Det jyske musikkonservatorium. Bygningen i Fuglesangs allé.

Men i 1927 kom der gang i planerne om et musikkonservatorium, idet en privatmand, violinisten Johan Nilsson kom til Århus og for egen regning tilbød at oprette Det jyske musikkonservatorium. Virksomheden tog sin begyndelse den 7. februar 1927 og fik et, kan man godt sige, dramatisk forløb gennem trængsler og afsavn fra 1927—63 (36 år).

Da det efter 5 års virke viste sig, at Johan Nilsson som leder og stifter ikke kunne få institutionen til at yde ham nogen form for honorar, ønskede han at afhænde den, og konservatoriets lærere endes om at videreføre det kulturelle arbejde på musikkens område trods manglende økonomiske forhold. Det mål, man straks satte, var at få Det jyske musikkonservatorium anerkendt som ligestillet med Det kgl. danske musikkonservatorium i København, og det nåedes i kraft af ledelsens og lærernes store indsats gennem mange besværligheder.

Det er imidlertid en helt anden historie, der er for speciel til at omtale her, da den vil blive meget udførlig for at kunne dække begivenhederne.

Vel ligger Det jyske musikkonservatorium i Østjylland, men som universitetet og andre højere skoler i Århus er det en institution, der modtager elever fra mange forskellige egne i landet, og der er i denne skildring kun grund til at nævne visse hovedpunkter.

Man sled sig gennem opgaverne og nåede den 7. februar 1952, da konservatoriet havde bestået i 25 år — en begivenhed, der blev fejret ved en festlig sammenkomst i Rådhusshallen med kantate for soli, kor og orkester. Kantate-teksten

skyldes forfatteren Gerhardt Lyng og musikken professor Knud Jeppesen. Kapelmester Thomas Jensen dirigerede det udvidede kor og orkester, hvori deltog venner fra Århus byorkester, konservatorieelever samt tidligere elever, både instrumentalister og sangere. Solister var violinisten M. Holm Larsen, opera-sangerne Rigmor Gadborg og Karl Dall, alle udgået fra Det jyske musikkonservatorium.

Kong Frederik IX, hrs. Mogens Christensen og Thøger Rasmussen.

Ved festen blev der holdt taler af konservatoriebestyrelsens formand, højestretssagfører Andreas Christensen, borgmester Unmack Larsen og direktør Thøger Rasmussen.

Imidlertid skulle der gå endnu 9 år, før drømmen om eget hus gik i opfyldelse — og 11 år før kong Frederik den IX den 31. maj underskrev loven om statens overtagelse af institutionen.

Hverdagen kom igen efter festen med spekulationer over alt det, der manglede af undervisningslokaler, vel nok den største hindring for en stadig udvidelse med nye fag, der måtte kræves i uddannelsen. Pengemidler flød ikke stærkt, skønt undervisningsministeriet gennem Den kulturelle fond efterhånden ydede betydelige beløb, men de forsløg ikke, og eleverne måtte betale for en del af undervisningen.

Det lysnede, da Århus kommune skænkede en byggegrund på Fuglesangs allé. Bestyrelsen kunne derefter med føje søge fonds, firmaer og private om økonomisk støtte til foretagendet. Det lykkedes så godt bl. a. takket være den nye formand for bestyrelsen, højestretssagfører Mogens Christensens ihærdighed og store interesse for at nå målet. Men byggetilladelse kunne ikke opnås på den tid,

skønt der var ca. 200.000 kr. til rådighed foruden den velegnede byggegrund. Tilladelsen kom omsider, og i 1961 stod den trefløjede bygning opført af kendte offervillige håndværkere og fabrikanter både fra Århus og udefra. Den indeholdt alt, hvad man med rimelighed kunne forlange, og i det indre var der, hvad der ønskedes af lokaler til undervisning og administration, samt en koncertsal med 200 pladser.

Bygningen toges i brug den 5. september 1961 ved en intern festlighed for bestyrelse, lærere og elever. Man samledes først i det fri på græsplænen under

Thøger Rasmussen ved afskedsfesten 1963.

Dannebrog på en høj flagstang skænket af bygningens håndværkere. Et ungt egetræ plantedes som symbol på styrke og fremtid.

Selve indvielsen fandt sted tirsdag den 12. september i overværelse af konservatoriets protektor, kong Frederik i spidsen for en kreds af indbudte gæster.

En festkantate var komponeret af mag. art. Johannes Nørgaard til Morten Børups tekst »In vernalis temporis« (over den kendte melodi, man hører fra klokkespillet i Århus rådhus) for solo, kor og orkester. Velkomsttale blev holdt af konservatoriebestyrelsens formand, højesteretsadvokat Mogens Christensen, tale om konservatoriet af direktør Thøger Rasmussen, og undervisningsminister Jørgen Jørgensen foretog selve indvielsen med gode løfter og ønsker.

Et længe ønsket mål var nået. Alt tegnede sig så lyst som aldrig før, og jeg kunne ønske at trække mig tilbage som direktør ved årsafslutningen i juni 1962, men bestyrelsen bad mig fortsætte også næste skoleår. Loven om statens overtagelse var endnu ikke kommet, men ventedes når som helst, og en ny leder kunne ikke udnævnes, før den forelå. Loven kom den 31. maj 1963, og derefter forberedte jeg mig på at fratræde ved den translation, der fandt den 26. juni 1963.

Det var således afslutning på forskellige sider af mit virke i Østjylland som lærer, sanger og konservatorieleder — den sidste gerning gennem 36 år for at opnå tilfredsstillende kår for den jyske ungdom, der vælger musik som fag og derved bidrage til at højne musikkulturen i vort land.

Koncerttid og lærer-embedstid har en begrænset varighed, men konservatorietiden varede for mit vedkommende ud over de gængse aldersmål, fordi kampen ikke bragte sejr, før jeg var nået de 78 år.

Rundskuekomiteen, der hver sommer uddeler en hæderspris til en Århusborger, var blevet enige om, at prisen for 1963 skulle tilfalde mig for betydningsfuldt arbejde for jysk musikliv. Det skete på Rådhusbalkonen med tale af rådmænd Rudolf Jensen, der ikke undlod at fremhæve min gerning som sanglærer ved Århus skolevæsen.

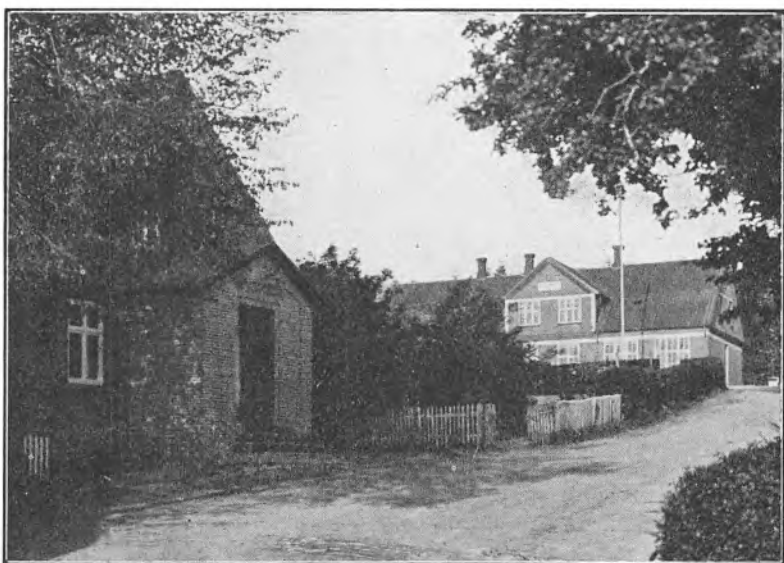
Fra september 1963 blev der stilhed og ro til at fundere over tilværelsen og sysle med, hvad der falder en ind.

Når venner spørger: hvad får du tiden til at gå med? ja så svarer jeg almindeligvis, at en 80-årig skal give sig god tid til alt lige fra bad, barbering til avislæsning — og så er der stadig mange gode bøger, der venter på at blive læst. Endelig bør man hver dag gå en tur i skoven eller langs stranden i stedet for at sidde og flette fingre. Forstår man at indrette sig sådan og helbredet slår til, kan det ofte hænde, at man føler, der hviskes i sindet: Hvor har du det godt, ja meget bedre end du fortjener det.

HOVEDGÅRD PRIVATE REALSKOLE

AF O. V. BERTHELSEN

Omkring århundredskiftet (1900) var der et stærkt røre omkring skole-spørgsmålet, og tanken om at oprette en realskole var da også stærkt fremme på Hovedgårdegnen. Fra en kreds af mænd, der interesserede sig for sagen, indkaldtes der i 1899 til et borgermøde på Hovedgård kro for at drøfte

Den ældste skolebygning.

mulighederne for oprettelsen af en realskole i Hovedgård. Der var mødt mange mennesker, men der blev ingen egentlig bestemmelse taget. Otte mand af forsamlingen ville imidlertid ikke lade sagen falde, men trådte sammen og dannede et udvalg, som skulle føre planen igennem. Disse 8 mænd var: Købmand Laurs Nielsen, læge Nannestad og dyrlæge Petersen (alle 3 fra Hovedgård), proprietærerne Colding (Kathrinelund), Laursen (Ørrikslevgård), Christensen (Overby Nedergård), Møller (Lillerupholm) og godsejer S. P. Petersen (Borupgård).

De købte den senere bestyrerbolig, der det første år benyttedes som skolebygning, og et byggeudvalg med købmand Laurs Nielsen som formand tog fat på arbejdet med at få rejst en skolebygning.

Som bestyrer for skolen antoges kgl. translætør J. Bertelsen, der sammen med sin hustru, en lærer og en lærerinde udgjorde skolens første lærerstab. — Skolen indviedes af sognepræsten, pastor Møller, og begyndte med 28 elever. På et billede fra 1901 tæller man allerede 46.

Bygningen fra 1901.

I løbet af det første år lykkedes det at få rejst en skolebygning efter tegning af arkitekt Anton Hansen, Vestbirk, og den indviedes den 22. september 1901, ligeledes af pastor Møller.

Bertelsen rejste allerede 1902 til Frederiksværk og senere til Horsens, hvor fru Bertelsen i mange år ledede den private realskole. Efter Bertelsens bortrejse lededes skolen en tid af kapellanen i sognet, pastor H. Skat Rørdam (senere seminarieforsøger i Jelling og sidst i Haderslev), indtil den nye bestyrer, cand. theol. J. Harbo Vernersen, der fra 1. september havde overtaget skolen i forpagtning, kunne ankomme. Vernersen blev imidlertid fra januar 1905 udnævnt til seminarielærer i Jelling og rejste straks dertil. Hans medarbejder ved skolen, cand. theol. Valdemar de Fine Olivarius, ledede så skolens daglige gang, indtil Vernersens forpagtning udløb 1. september, og provst Jensen, Kattrup, besørgede så vidt muligt Vernersens timer.

Konsortiet, der havde bygget og hidtil ejet skolen, solgte den så til lærer Vilhelm Hansen, der drev den til sin død 1913. Vilh. Hansen var meget afholdt, og elevtallet steg da også stærkt, så det, efter at skolen i 1909 havde fået eksamensret til mellemskoleeksamen og i 1910 til realeksamen, nåede op mod 100.

Vilhelm Hansens dødsbo solgte skolen til lærer L. Blander (senere skoleinspektør i Odder), der imidlertid efter 3 års forløb solgte den til skolebestyrer Vald. Munch, Dronninglund, da han var blevet træt af de vanskelige forhold for privatskolerne under krigen.

Skolen havde således i sine første år en ret omtumlet tilværelse med skiftende lærere og ledere, men ved Munchs overtagelse kom der fasthed i ledelsen. —

Han var en fremragende administrator og en dygtig pædagog af den gamle, solide slags. Han havde i sin hustru en fortrinlig medhjælp, som tillige sparede ham for en fremmed lærerkraft.

I 1922 ophævede han underskolen, men oprettede den igen senere. En tid havde han kostelever.

Den nuværende skolebygning.

Da Munch havde nået pensionsalderen, solgte han 1934 skolen til daværende lærer ved Fru Laursens Realskole, Århus, O. V. Berthelsen. Munch døde i Kolding lige før jul 1946, 78 år gammel.

Også Berthelsen havde i sin hustru en ypperlig medhjælp, indtil skolen ved hendes alt for tidlige død i 1947 led et smerteligt tab. Han beholdt skolen, til han i 1956 solgte den til overlærer A. Skjærbæk, Grindsted, hvorefter han flyttede til Højbjerg ved Århus som pensionist.

BESÆTTELSESTIDEN

under anden verdenskrig var en vanskelig tid at komme igennem. Selv om det lykkedes at skaffe brunkul og tørv, var det vanskeligt at holde skolen fyret op i de hårde vintre. Tog- og rutebilforbindelser var indskrænket, og da det tillige var forbundet med stort besvær at skaffe cykelgummi, hvis det overhovedet kunne skaffes, kunne de fjernere boende elever næsten ikke komme til og fra skole.

To gange var en del af skolen beslaglagt af tyskerne, første gang fastelavn 1945 (gymnastiksalen og 2 klasseværelser) og anden gang under tilbagetoget (kun gymnastiksalen). Undervisningen kunne derfor foregå ret uhindret, men det varede nogle dage, før lokalerne kunne tages i brug igen, efter at tyskerne var rykket ud, og der var gjort rent efter dem. I »rengøringstiden« var IV mellem rykket ned i bestyrerens spisestue, hvor et par borde i hinandens forlængelse samt en lærer for den ene bordende og eleverne på stole rundt om »forhandlingsbordet« mindede om et »råd«.

Stor var da også glæden, da man om morgenen den 5. maj efter i fysikklassen at have hørt radioens befrielsesudsendelse, sunget et par sange og påhørt korte taler af bestyreren og hr. Grønnegaard, kunne gå ud i skolegården og hejse dannebrog under afsyngelsen af: »Der er ingenting, der maner« — og så holde fridag.

Hr. og fru skolebestyrer Munch.

Det kan lige nævnes, at en del tyske soldater, der på det tidspunkt var indkvarteret i det lige ved skolen liggende missionshus og som stod og så til, da børnene samledes om flagstangen, listede ind, da sangen lød, og flaget gik til tops. Det var mere, end de kunne tage.

BYGNINGER

Som tidligere nævnt lykkedes det at få rejst en skolebygning allerede det første år. Den indeholdt 4 klasselokaler og 1 gymnastiksal i stueetagen og 1 klasseværelse og 2 værelser til lærere på 1. sal. Bag skolebygningen, der ligger højt, og ind mod Tornebjergskoven, byggedes et udhus med vaskerum og toiletter. Den bygning, som konsortiet havde købt (beliggende ved landevejen), anvendtes til bestyrerbolig.

Under 1. verdenskrig byggede Munch et nyt brændselshus bag skolen, og da Borgbjerg i 1935 havde fremsat sit forslag til en ny skolelov, udvidede Berthelsen skolebygningen i henhold til det. Bygningens facade hævedes en etage, og der indrettedes 2 nye klasseværelser og 1 sløjdsal på 1. sal. De nye lokaler indviedes den 22. september 1936 på 35 års dagen for den oprindelige bygnings indvielse.

Ved denne udvidelse opnåedes, at der foruden et lokale til hver klasse tillige blev et særskilt fysik- og naturhistorielokale, hvori samlingerne var anbragt.

Det indrettedes som demonstrationslokale, og samlingerne forøgedes betydeligt, bl. a. ved apparater til en del elevøvelser.

Efter 2. verdenskrig byggedes et læskur, og der indlagdes wc-kummer i toiletrummen. Endelig i 1955 indrettedes et omklædnings- og baderum i forbindelse med gymnastiksalen.

Da Skjærbæk i 1956 havde overtaget skolen, fiksede han klasseværelserne op, anskaffede nye tavler og delvis nyt inventar. I stedet for det gamle udhus byggedes et nyt med moderne toiletter. Der oprettedes igen underskoleklasser, og da »den lille skole« ved siden af realskolen efter opførelsen af den ny kommuneskole blev ledig, købte han den til.

TILSKUD

Straks efter skolens oprettelse blev der tilstået den tilskud fra Ørrikslev kommune, hvori den lå. Det androg i begyndelsen ca. 400 kr. årlig for derefter at stige gradvis til 1000 kr. i 1920 på betingelse af, at kommuneskolen lånte realskolens gymnastiksal. Også i de følgende år sattes tilskuddet op, så det 1955—56 udgjorde 2800 Kr.

Efterhånden fik skolen også tilskud fra nabokommunerne, således fra Kattrup-Tolstrup (fra 1930), Hylke (1929) og Vedslet (1949).

Fra amtet modtog den også et mindre tilskud — i mange år ca. 200—250 kr. — til det i 1955—56 nåede op på 650 kr. Alle disse tilskud skulle anvendes til fripladser.

Efter at have fået eksamensret fik skolen hvert år tilskud fra staten til driften, lærerlønninger, fripladser og undervisningsmateriel.

SKOLEPENGE

Fru skolebestyrer Føns, Viborg, der i skolen 2 første år var lærerinde ved H.R., har meddelt, at skolepengene i J. Bertelsens tid var 10 kr. mdl. i skolens ældste klasse. I året 1909 var de 4 og 5 kr. for de to underklasser og 7, 9, 10 og 10 for de 4 mellemskoleklasser. Året efter angives 12 kr. for realklassen. Disse satser forhøjedes under 1. verdenskrig, til de i 1920 udgjorde henholdsvis 10 og 12 kr. for underkl., 15, 16, 17 og 18 for mellemskolen og 20 for realklassen.

Først i 1941 forhøjedes de atter med 1 kr. pr. sats for i krigs- og efterkrigs-tiden at stige til 26, 27, 28 og 29 kr. i mellemskolen og 30 kr. i realklassen.

Desuden betaltes brændselspenge i 3 rater, stigende fra 9 kr. årlig til 25 kr. (1955).

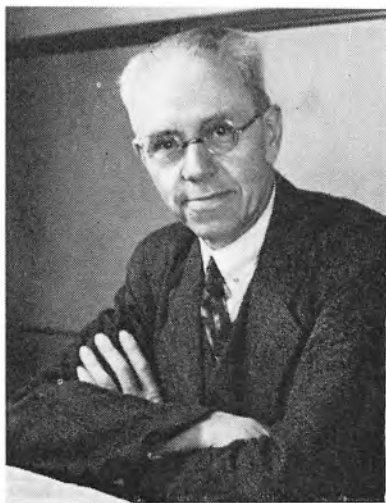
BOGORDNING

I 1938 indførtes den bogordning, at eleverne mod at betale 12 kr. årlig (efterhånden stigende til 20) ved skoleårets begyndelse fik udleveret et sæt lærebøger, som så igen skulle afleveres ved årets slutning. Flere og flere elever benyttede sig heraf (indtil over 90). Da den ny retskrivning indførtes, og der skulle købes ny bøger, ophævedes ordningen, og eleverne beholdt de ved årets begyndelse udleverede bøger.

LEDERE OG LÆRERE

Der har i de 62 år, hvori skolen har bestået som privat realskole, til den været knyttet 102 lærere og lærerinder foruden de 4 bestyrerfruer: Bertelsen, Munch, Berthelsen og Skjærbæk, og de 7 bestyrere: J. Bertelsen, J. H. Vernersen, Vilh.

Hansen, L. Blander, Vald. Munch, O. V. Berthelsen og A. Skjærbæk, altså ialt 113. Først efter tilskudsloven af 1928, hvorved den private realskoles lærere økonomisk stilledes lige med deres kommunalt ansatte kolleger, skabtes der så trygge forhold, at skolen kunne fastholde en samlet lærerstab. — Af lærere, der gennem en længere årrække har virket ved den, nævnes Aage Grønnegaard, 19

Skolebestyrer Berthelsen og frue.

år (1940—61 med 2 års afbrydelse), Viggo Toubøl, 15 år (1946—61), fru Olesen, 12½ år (1950—62 og fortsat), Carl Jensen, 11 år (1919—30), A. Bischoff Møller, 9 år (1946—55) og Eigil Nielsen, 8 år (1933—41).

Af ledere virkede Munch ved skolen i 18 år (1916—34) og Berthelsen i 22 år (1934—56), de to altså tilsammen i 40 af de 62 år, hvori skolen bestod som privat.

ELEVTALET

varierede stærkt. Skolen begyndte med 28 elever. På et billede fra tiden efter den ny skolebygnings opførelse (formentlig efteråret 1901) er der 46 elever.

Fru Bertelsen oplyser, at der, da hun og hendes mand forlod skolen i 1902, var ca. 60 elever (ved skoleårets slutning), medens Vernersen opgiver, at der ved hans overtagelse af skolen (han opgiver 1. september 1902) var ca. 30 (til det nye skoleår). I hans tid voksede tallet til ca. 60 (på et billede fra skoleåret 1903—04 er der 37 elever). Det faldt dog igen, formentlig efter at han januar 1905 var rejst til Jelling, men steg under Hansens ledelse til op imod 100 (97 i 1912).

I det første krigsår var elevtallet i stærk tilbagegang, og ved slutningen af 1915 var det således kun 65.

I begyndelsen af 1920'erne kom der en blomstringstid for realskolerne, og elevtallet nåede atter op i nærheden af de 100 for i slutningen af 20'erne atter at gå ned til 60—70.

Da Munch i 1934 afstod skolen, var der 80 elever, fordelt i 1 realklasse, 4 mellemskoleklasser og 4 underklasser. Berthelsen begyndte det ny skoleår med 77 elever (57 i over- og 20 i underskolen). Tallet voksede jævnt, indtil 100 nåedes i september 1937, med 80 i over- og 20 i underskolen, og i 1938 nåedes ialt 118. Under krigen faldt elevtallet igen til lidt over 100, men steg atter, da den slut-

Skolebørn 1901.

tede, til ca. 130 i 1949. — Fra 1. august 1951 ophævedes underskolen, og tallet steg jævnt i overskolen til 130 i 1955—56.

Den i 1957 vedtagne skolelov påbød kommunerne at drage omsorg for, at alle dertil egnede børn kunne få gratis undervisning til realeksamen. Det kunne ske ved, at de enten selv oprettede en realafdeling eller betalte skolepengene i en privat realskole. I Ørriidslev kommune valgte man — indtil videre — det sidste, og elevtallet voksede stærkt, til det nåede op på ca. 180.

DIMITTENTFORHOLD

Skolen var oprindelig indstillet på at undervise til præliminæreksamen, men da mellemskoleloven blev vedtaget i 1903, måtte man lægge undervisningsplanen om, og de første år nøjes med kursusklasser, hvorfra eleverne sendes til eksamenskommissionen i København. Det skete i årene 1904—05—06 og 07.

På grund af bestyrer- og lærerskifte lykkedes det ikke i disse år at få opbygget den ordinære 4-klassede mellemskole, og først i 1909 opnåedes eksamensret til mellemskoleeksamen og i 1910 til realeksamen, der siden hvert år er afholdt ved skolen (dog ingen realeksamen 1933) indtil 1962. Der er i disse år dimmitteret ialt 793 elever til mellemskoleeksamen og 538 til realeksamen foruden de

21, der i skolens første år tog præliminæreksamen for kommissionen i København.

Ved tilskudsloven af 1958 åbnedes der de private realskoler adgang til at overgå til selvejende institutioner på visse betingelser.

Et forsøg på at gøre Hovedgård realskole til en selvejende institution lykke-

Skolebørn 1949.

des ikke, og enden på langvarige og vanskelige forhandlinger blev, at kommunen købte skolen for at drive den videre som kommunal. Realafdelingen og »hovedskolen« fik til huse i den ny skolebygning ved landevejen mod Horsens, og de yngste klasser i realskolens bygning på bakken ind mod skoven, indtil den ny bygning kunne udvides, så der blev plads i den.

Hovedgård private realskole var dermed ophørt at eksistere, efter at den havde bestået i 62 år

SKOLENS BETYDNING

for egnen kan ses under flere synsvinkler. Den kulturelle betydning kan ikke gøres op i kr. og øre, men det har været af stor praktisk værdi for egnen, at børn og unge mennesker har kunnet forberedes til realeksamen hjemme i stedet for at skulle »sendes« den ret lange vej til skolerne i købstæderne.

Også for selve byen Hovedgård har det haft betydning, at børn fra den nærmere omegn daglig er kommet hertil og ofte havde »bud til« de handlende.

Der var derfor også almindelig tilfredshed med, at kommuneskolen oprettede en realafdeling, da det i 1962 viste sig, at Hovedgård realskole ikke kunne føres videre som privat.

LIVET PÅ EN ØSTJYSK BONDEGÅRD I TIDEN 1853—1870.

VED KNUD GROSEN

Herunder meddeles nogle optegnelser, som min far, gårdejer Jens Grosen, Egå, ved sin død i 1931 efterlod til sine børn. Fars oplysninger om livet i hans barndomshjem i Skæring giver et tidsbillede af forholdene i et landbohjem for 100 år siden og kan således måske have almen historisk interesse.

Af mine børn er jeg blevet opfordret til at skrive lidt om slægten, som er gået bort, og om egne minder og oplevelser. Hvad det første angår, bliver det kun såre lidt. Af min broders søn Johannes Grosen, Skæring, har jeg lånt en bunke gamle papirer — dokumenter om mangt og meget vedrørende arv og gæld — men vi finder ikke ret langt tilbage i slægten, og slet ikke noget om, hvad disse mennesker var optaget af.

Lad mig anføre en vielsesattest for min fars far:

»I overensstemmelse med Egå sogns kirkebog, pag. 215, bevidnes herved, at ungkarl Jens Nielsen af Skæring i året 1810 den 27. februar i Egå kirke blev ægteviet til Karen Hansdatter, enke efter afdøde gårdmand Søren Grosen sammesteds.« (Jens Nielsen var født i Skæring 1776 som søn af fæstebonde Niels Ollessøn og Dorthc Jørgensdatter; Karen Hansdatter var født i Lystrup 1772 som datter af fæstegårdmand Hans Nielssøn og Maren Pedersdatter. Gården, Jens Nielsen overtog efter Karen Hansdatters første mand, var beliggende i Skæring — matr. nr. 12. Den havde været fæstegård under Kalø gods indtil 1802, da Søren Sørensen Grosen købte den for 1410 rigsdaler. Gårdens hartkorn var på 6 tdr., 6 skp., 2 fdk., 2½ album og skovskuld 1 skp.).

MINE FORÆLDRE

Min far (Søren Jensen — sædvanlig kaldt Søren Grosen efter sin mors første mand) var født 26. november 1812. Mor (Maren Hansdatter) var født 19. april 1820. Men er det lidt, som vides om fars slægt, er det endnu mindre, som vides om mors slægt. Hendes far hed Hans Farre og moderen Dorthea.

Fra mor var 2 år, til hun var 11 år, opholdt hun sig i Elev i den vestligste gård i byen, uden at jeg ret har rede på grunden til det. I 4 år gik hun i Elsted skole, som lå ved siden af den nuværende præstegård. Skolen var fælles for Elsted og Elev. 11 år gammel kom hun atter hjem, og så vidt jeg ved, har hverken mor eller far ellers været borte fra hjemmene eller byen.

Deres barndom og ungdom ved jeg ikke noget nærmere om. Jeg ved ikke, hvad år de blev gift, men antager omtrent ved den tid, far overtog gården 1843 (gift 16. juni 1843).

HJEMMET

I mit hjem fødtes 11 børn, 9 piger og 2 drenge. Deres første og 2 sidste børn, alle tre piger, døde som ganske små. Vi andre 8 voksede op og var i flere år sammen i dette hjem.

Lad mig så nævne dem i rækkefølge: Karen (f. 1. april 1845), Dorthé (f. 7. februar 1847), Hans (f. 10. april 1849), Mette (f. 1. december 1850), Jens (f. 23. marts 1853), Marie (f. 30. juni 1855), Kirstine (f. 2. maj 1858), Ellen (f. 28. oktober 1861). Da dette skrives, er vi kun 2 tilbage af flokken — min søster Karen, som snart er 85 år, og jeg, nu nær ved 77.

Når jeg nu skal fortælle, hvad vi oplevede i dette hjem, er det slet ikke så lige en sag. Hvad skal jeg tage med, og hvad skal jeg lade ligge? Det skulle jo helst være et tro billede af livet, som det levedes af os i denne længst forsvundne tid.

Vi børn levede mere på afstand af vore forældre, end børn i gode hjem nu gør. At forældre dengang holdt af deres børn lige så godt som nu, er der vist ingen tvivl om, men de var ligesom lidt bange for at vise det. Far var viljestærk og hidsig af natur. Mor var blid og følsom, men havde ingen stærk vilje. Fars vilje var højeste lov i hjemmet. Det var mor, som havde vi børns fortrolighed. Til hende gik vi, når der var et eller andet i vejen. — Da jeg var godt ½ år gammel, blev jeg en dag sat op på et bord, og bedstefar skulle holde ved mig, mens Karen og Hans legede omkring bordet. Uheldigvis faldt jeg ned, og bedstefar råbte da til Karen: »Hvad skulle du nu ha'!« Men hun mente jo, at han var den egentlige forbryder.

ARBEJDE

Efter som vi voksede til, hjalp vi til ude og inde. Dengang var der ikke så meget at gøre med pasning af kørerne om vinteren som nu. Om morgenen fik de en gift halm, midt på formiddagen en gift hø. Om middagen blev de drevne ned til en bæk af 2—3 børn, og imens blev båsene fejtet rene, og der blev lagt avner — somme tider blandet med halmhakkelse — foran dem; der var ingen krybber. Jeg mener, at da jeg var om ved 10 år, begyndte vi at bruge lidt rapskager, som da i småstumper blev sat i blød og blandet med lidt grutning, og en spandfuld af dette stof blev hældt oven på hakkelsen. Midt på eftermiddagen fik de en gift halm, dog fik malkekørerne hø eller rivelse. Ved indrøgtningen om aftenen fik de igen en gift halm. Hen imod sengetid blev der malket; vi havde i reglen 4 kør, der malkede, og disse fik igen halm. Vi kaldte det at »malke og fodre tilstålds«.

Ettest-korn kaldte vi det korn, der ved kastningen faldt nærmest avnerne, frammest-korn det, der faldt længst fra avnerne. Det var det tunge korn, det, der skulle sælges. Det lette brugtes som foder. Inden rensemaskinen kom frem, måtte kvinderne rense kornet med et sold, efter at det ved kastningen var befriet for de fleste avner. Men det skulle der øvelse til. Det var ikke enhver, som kunne »svøbe« et sold (give soldet en cirkelbevægelse). Særlig byg var det strengt at få nogenlunde ren. De slemme haser var ikke nemme at få af, og var der for mange af dem, blev den hollandske vægt for lav.

Far kørte til Århus hver lørdag vinteren igennem med 5 td. rug, 5 td. byg eller 6 td. havre. Indkøb af foderstoffer var kun et par hundrede rapskager en gang imellem. Til husholdningen købte han ½ pd. »kaffetøj«, som vistnok bestod af ½ pd. kaffe, ½ pd. cikorie, ½ pd. puddersukker og ½ pd. brun sukker.

Et anker til brændevin havde han en gang imellem med, det kunne rumme $13\frac{5}{8}$ potter.

Om vinteren havde vi børn megen tid til egen rådighed, men om sommeren havde vi det drøjt nok. Om morgenen, når køerne var malket, skulle jeg trække dem ud og sætte dem på græs, flytte får, kvier og heste — så flytte køerne første gang og først derefter komme hjem til davre. Kvierne blev gerne sat »i hæl«. Vi kaldte det sidehæl, når et forben og et bagben blev snøret tættere sammen. (Det besværliggjorde dyrets gang og dermed lysten til at »bisse«). Tit havde jeg megen kval, når både køer og kvier bissede, og jeg græd mange modige tårer. — Lidt morskab kunne der dog også falde af, når naboens dreng var i nærheden. Så tændte vi undertiden »skalfyr« (blus) og stegte kartofler, æbler og æg eller morede os med, hvad andet vi kunne finde på.

Hen på sommeren slog 2—3 nabodrenge sig sammen og holdt »kogilde«. Hver af os kom med en krukke æbleskivedej og helst en pægl mjød. En sådan dag levede vi højt. Vi bagte selv æbleskiverne — i reglen da — og blev der ikke spist op, gemte vi resten til næste dag.

Om efteråret, når det regnede og var koldt, var det drøjt at vogte køer. Køerne gik løse, og de var slemme til at trække efter rugen og rapsen. Raps dyrkedes i mine drengeår og gav vist en god skilling. Køerne skulle helst gå ude til november, og når det var koldt, higede de mod hjemmet, som jeg da forresten også gjorde. Men jeg måtte holde stand, og tiden kunne være lang. Et efterår skulle jeg passe både vore egne og vor nabo Søren Udsens køer, og det blev strengt, for de ville trække til forskellige sider, vore efter raps, Søren Udsens efter en anden nabos rug. — Min løn for dette omtrent 2 måneders arbejde var 5 rød-stribede æbler daglig, og da vi nåede november 3 mark — 1 kr. i vore penge.

NABOER

Denne vor nabo, Søren Udsen, var en gammel ungkarl; han havde 2 brødre, Anders og Peder. Den sidste var ikke helt normal. Jeg husker fra den tid, jeg var mindreårig, at når vi kom ud i vor have, der grænsede til deres, kunne han slå store skrald i hænderne, og vi børn flygtede langt bort.

De var ugifte alle 3. Der var meget pudsigt ved dem. Hvad folkene skulle have i løn, skrev Søren med kridt på en bjælke, men havde gerne det uheld at sætte tallene galt. Når en pige skulle have 19 rigsdaler i løn, skrev han 91. — Sigtebrød vankede der ikke meget af dengang, og hos Søren Udsen var det ikke meningen, at folkene skulle have noget, medens han nok selv kunne lide at få en bid. Når han havde taget sig en skive, skar han et mærke i brødet. Men folkene tog også en skive og skar det samme mærke i brødet. — Når de kørte hø og korn hjem, fulgtes Søren og Anders ad med hver sin vogn og red på den nærmer hest. Seletøjet havde puder og stavtræer, tømme var en mejltømme. (En mejltømme bestod af 2 stykker reb — et langt, ca. 8 m, der blev bundet i venstre side af hovedlaget på den nærmer hest og i hovedlaget på den fjermer, og et kort, ca. $\frac{3}{4}$ m, der fæstet til hovedlagene nåede fra hest til hest). De to brødre hjalp hinanden med at læsse og læsse af. De brugte læssetræ både til hø og korn. Det var et meget mådeligt landbrug, de drev. De havde altid rug, som var gemt i flere år, og som blev blandet med rug af ny høst. Følgen blev, at deres brød altid var meget mørkt. — Søren Udsen boede ved vestre side af vort hjem. Til den østre side boede Jens Øverst. Også han var på en måde en original, men dog af en anden type end Søren Udsen. Sammen med en broder havde

han kastet et dige om marken. Når han følte sig lidt utilpas, tog han sig en snaps terpentin — noget, folk ellers tyllede i hestene, når de var syge. Jørgen Øverst holdt ingen avis, men ville godt følge lidt med i, hvad der foregik ude omkring i verden. Jeg husker, at han tit kom over til os og spurgte: »Er der så noget nyt i au-visen i dag?«

Af postsager var der i den tid ikke mange. Postkøreren truttede i et horn lidt uden for byen. — Byen havde fælles rullestue.

(Til fars omtale af Jens Øverst kan tilføjes, hvad far mundtligt har berettet om et pudsigt uheld, Jens var ude for, da han engang underviste en stor knægt i at bruge en le. »Søk med låret!« råbte Jens. Knægten misforstod og gik noget ned i det ene knæ, sænkede låret. »Nej, nej!« råbte Jens, »ikke dit eget lår! låret på høleen!« Knægten forsøgte, og en stund efter fandt Jens, at nu gik det godt, og han opmuntrede knægten med tilråbet: »Ja, ja, hug du bare til! Nu har du mi'sæl taget.« Dog — rosen kom for tidligt. Knægten huggede leen i Jens' ene ben).

VOR DAGLIGE LEVEMÅDE

Om morgenen fik vi øllebrød med et stykke ost til, og som efterret et stykke ostebrød. Vi søbede af samme fad. Far sad for bordenden, karlene på bænken langs vinduerne. Foran bordet var mors plads, og børnene sad ved siden af hende, nogle på stole, andre på skamler. Pigerne stod op, mens de spiste. Til middag fik vi pandekager to gange om ugen, til efterret stegt flæsk til et stykke rugbrød. En voksen kunne spise 5—6 pandekager; vi fik kun sukker til den sidste. Dog — når en havde fødselsdag, enten et af børnene eller et tyende, måtte vedkommende få sukker på alle sine pandekager — ja, når der rigtig skulle være fest: sirup. Mor bagte i 2 pander ved åben skorsten. Panderne stod på en trefod. Det kunne hænde, at der faldt en klat sod ned i maden; det var ikke heldigt, for soden smagte nederdrægtigt. De øvrige dage fik vi bygrød eller bygvælling og til eftermad i reglen et stykke fedtebrød, en enkelt gang varmede kartofler. Om søndagen bestod middagen af kartofler og flæsk. Mellem kl. 1 og 2 vankede der kaffe med et stykke kandis til. — Om vinteren var aftensmaden sådan: lørdag aften nykøgt grønkål med flæsk til, og hen på aftenen nykøgt kaffe med brunt sukker til, søndag aften øllebrød, 2 aftener om ugen opvarmet grønkål, 3 aftener fik vi kartofler — enten med fedtdyppelse i en pande, der blev stillet på bordet, eller meldyppelse i et lille fad; til eftermad flæsk og brød. — Der stod altid en krukke øl på bordet og om vinteren gerne et fad med æbler. Her imod sengetid fik hver en rundtenom fedtebrød, rug- eller sigtebrød. Der blev bagt brød af 8—9 skp. rug ad gangen — somme tider blev 10—16 pd. temset fra til sigtebrød, også kaldet temset kage. Ja, der kunne også komme et par skp. hvede med til mølle. Der var så brød til 3—4 uger. Men til jul blev der bagt i store måder — først en bægt rugbrød, så en bægt sigtebrød, desuden hvedekager, søsterkager, som desværre ikke laves nu, kringler m. m. og til sidst en hoben pebernødder.

Arbejdet og levemåden var vidt forskellig fra vor tids. — Men hvad optog den tids mennesker ud over at arbejde og skaffe til huse? — Ja, synskredsen kunne være snæver nok. Bladlæsning var der ikke meget af. Far holdt »Aarhus Stiftstidende«, indtil »Aarhus Amtstidende« begyndte at udkomme, vistnok 1866, om jeg husker ret. Men det var kun grumme få, som holdt aviser, vore naboer gjorde det ikke. De lange vinteraftener sang mine søstre viser, mest kæreste-

viser. De blev sunget med megen inderlighed og kunne være helt rørende. Vor tids mennesker ville kimse ad dem. Sangen var endnu ikke kommen til dette lag af befolkningen — og vel i det hele til grumme få — men det var i alt fald ikke liderlige viser. Det mentes, at mine søstre kunne ca. 100 viser. Også nogen højtlesning af bøger fandt sted i mit hjem. Vi fik dem til låns i Århus, jeg tror for 4 skilling — 8 øre pr. bog. Og så blev der fortalt eventyr. Skov-Anders, vor nabo Niels Helboes søn, fortalte nogle historier, som satte stor skræk i os børn, men vi pressede ham atter og atter, for at få ham til at fortælle de samme.

I vor dagligstue var der lergulv, her opholdt vi os, 10—12 mennesker, dag og nat. Her stod 2 alkovesenge og mellem disse en kammerseng, hvori der lå 3 børn; ingen af dem huede at ligge yderst — desuden en slagbænk, hvor der lå 2—3 stykker. Slagbænken blev om dagen brugt til at sidde på, så det var et praktisk møbel. Vinduerne var tilspigrede. Bordet kom efterhånden til at stå højt, da der blev lavt langs bænken, for naturligvis gik vi ind med træsko på. Der blev strøet sand på gulvet, og vi børn skulle passe på ikke at træde »top-pene« af — især når der ventedes fremmede.

SYGDOM

Underligt, at der ikke blev megen sygdom under slige forhold. Jo, i 20 års alderen blev vi næsten alle angrebet af tyfus. Da levede vi næsten helt afspærret fra omverdenen. I reglen tog det 4 uger at komme over sygdommen. Min søster Mette døde kun 22 år gammel. Søster Marie skrantede 1½ år og døde kun 19 år gammel. I den tid, sygdommen stod på, havde vi læge, men ellers var det yderst sjældent, at der blev hentet læge. Når lægen og præsten havde været hos en syg, ansås det gerne som et tegn på, at det bar mod døden.

Mette var som stor tøs tilbøjelig til at blive smågnaven, måske ikke helt uden grund. Karen og Dorthe overlod hende »slasket« — opvaskning og den slags — og satte sig ind til rokken. — Men da Mette havde været ude at tjene et par år og så kom hjem, var hun mild og omgængelig. Hun var hemmelig forlovet med en fattig tjenestekarl. Det ville have voldt meget bryderi, hvis de to skulle have dannet hjem; thi far var i den retning af den gamle skole. Mette var på det sidste uklar og lå i feberfantasier.

Marie var den kønneste af flokken, slank og fint bygget. Hun lå til sengs i længere tid. Hun var meget hengivet til at læse romaner, og det undrede mig, at hendes tanker og interesse ikke løftede sig højere, nu det bar mod døden. Men den almindelige mening, at der på det sidste vil ske en stor omvæltning i ens sindsretning, holder vist ikke stik. Som man lever, dør man.

DET RELIGIØSE

Og dog tror jeg, at det religiøse optog sindene hos alle derhjemme. Men hver enkelt gik dulgt med det. Jeg husker, at når jeg om sommeren havde fået kørerne sat på græs om morgenen, bad jeg fadervor. Men da det kneb med at holde tankerne sammen — de flagede andetsteds hen — kom jeg til at tænke på, at det var en skam, en vanhelligelse af de hellige ord, og at jeg kun skulle gøre det, når jeg var rigtig oplagt. Mon ikke mange menneskers daglige andagt er strandet på dette: ikke at være oplagt? Det ser så ærligt og sandhedskærligt ud, men er i virkeligheden åndelig magelighed og manglende trofasthed over for ens bedste jeg.

Juleaften og nytårsaften sang vi salmer, og broder Hans eller jeg læste aftenbønnen for den dag og bad fadervor. Det var meget højtideligt, og disse aftener står i glans for mig. Men underligt nok kunne far ikke tåle, at der blev sunget salmer i hjemmet på andre tider af året. Det var af ængstelse for at tage det hellige forfængeligt. Når han gik i seng, hørte vi ham sige: »Så i Jesu navn, du Davids søn.« De to gange om året, vi gik til alters, var også omgivet af ængstelig ærbødighed for det hellige. Vi fik kun ganske lidt at spise, og husker jeg ret,

Egå kirke o. 1910.

bestilte vi ikke noget om morgenen. Far så gerne, vi gik i kirke, men kunne ikke lide, at vi gik til opbyggelsesmøder i skolen, når en kolportør eller en lærer Sørensen talte. Det skulle være den rigtige, autoriserede kristendom, vi skulle befatte os med. Kristendom var for ham, og vist for de fleste i den tid, mere lov end evangelium.

SKOLEN

Skolen, vi gik i, skulle ikke hjælpe os frem i retning af tilegnelse af kristendom. Den bød kun på åndløs remseri. Her var der ikke ængstelse for at tage de hellige ord i munden, uden at sind og hjerte var med deri. Men forældre og lærere gik ud fra, at fik børnene bare den rette lære fyldt i hukommelseskisten, så var der et forråd at tage af i fremtiden, når livets storme meldte sig. Hvad denne indterpning af lære har skadet barnesjæle, er uberegneligt. Det var nemt at være lærer dengang; de behøvede ikke at forberede sig. Vi fik lektier for, og for læreren var der kun at overhøre os — ja, helst skulle der en smule »udtyd-

ning«, som vi sagde, med, men med den var det kun småt bevendt. Han er dygtig til at læse, men dårlig til at udtyde — forklare det læste — er betegnende for, hvad der kom ud af remseriet.

Vi brugte Kramers regnebog. I reguladetri skulle der »tages i part« — en grumme dårlig måde, som de fleste aldrig lærte. I regnebogen var et afsnit, som kaldtes udenlandsk vekselregning, men det kendte vor lærer ikke noget til; så

Skæring gamle skole.

kunne vi begynde forfra eller »cifre ind« i en bog. — En salme skulle læses. — Geografi og danmarkshistorie lærte vi så godt som intet af. Når der manglede færdighed i opremsningen, eller når der lavedes kunster, så var 4 slag i hver hånd af et dobbelt reb taksten.

Jeg har ikke lyse minder fra min skoletid. Lærer og elev stod hinanden fjernt.

KONFIRMATIONSFORBEREDELSE

Min konfirmationsforberedelse var noget bedre end skolegangen. Også her var det udenadslæren, men nogen ærbødighed for kristendom og nu og da en flygtig rørelse i sindet oplevedes. Jeg husker, at konfirmationen greb mig stærkt, men det hindrede ikke, at der, da jeg om eftermiddagen skulle røgte køerne som sædvanlig, kom en bitter stemning op i mit sind, jeg syntes, at der blev gjort mig stor uret. Der skal ikke meget til, for at stemningen kan veksle fra solskin til rugende mørke i et følsomt barnesind.

FORÆLDRE OG BØRN

Fortrolighed mellem forældre og børn savnedes vist i reglen i bondehjem på den tid, og det savnedes desværre også i vort hjem. Vi levede roligt og fredeligt, men alligevel på afstand fra hinanden. Enhver gik med sine tanker og længsler dulgt for de andre. Vor opdragelse var ikke streng. Far var hidsig og lovede os tit hug, men det er kun lidt af den slags, vi har fået. Mor var blidheden selv, altid rede til at mildne stemningen, når den var blevet hård og kold. Men hendes mening og vilje blev hæmmet, fars vilje var alt for stærkt rådende. Mor

blev ikke påskønnet nok af nogen af os, og det kan gøre én ondt at tænke på, når man selv får rigeligt af påskønnelse. Vi sagde »I« til far og mor, også til slægtninge, som kun var lidt ældre end en selv.

ADSPREDELSER

Af fornøjelser var der ikke så mange, som der nu bydes ungdommen. Der var legestuer, hvor der dansedes, 5—6 gange om året; der var kun én musikanter. Der blev drukket rompunch, og det gik ikke altid pænt til.

Så var der Olsmarkedet i Århus, som blev afholdt de 4 sidste dage i juli. Til det skulle alle med. Der blev sagt, at den første dag var molboernes, den anden dag de unges, den tredje de ældres og den 4. dag, hvor der skulle sluttes til middag, var forbeholdt folk med små børn. Den dag var der udsigt til at få sagerne en del billigere. Der var en mængde telte, i nogle fremvistes vilde dyr, i et var der en mand, der spiste brændende blår, i et andet skænkedes forskellige slags vine — af samme flaske — o. m. a. Der var karusseller, og for 4 skilling kunne man komme op i domkirkens tårn, hvorfra man kunne se noget af det, der foregik i teltene. — Der blev spist ål med ny kartofler til.— Folkene fik den dag markedsgave af deres husbond. En karl fik 1—2 rigsdaler, en pige fik lidt mindre og en dreng endnu mindre. Så hørte det til god tone, at de købte en lille ting til dem, der blev hjemme. Det blev i reglen et sukkerhjerte, hvorpå der var klistret et vers. Hvis en karl havde en kæreste, gav han hende et sådant hjerte med et vers om kærlighed på.

Om aftenen, når markedsgæsterne vendte hjem, stod landsbyens børn og råbte: »Giv markedsgave!« Så blev der kastet sukkerkugler ned på vejen til dem, og dem gramsede børnene så om. — Efter hjemkomsten vankede der ny kartofler. Gaverne blev uddelt, og dagens oplevelser drøftedes.

— — —

Længere nåede far desværre ikke med sine optegnelser om livet i hans hjem og om egne oplevelser — så vidt det kan skønnes til omkring 1870.

GERSDORFFSLUND I

AF THORVALD MADSEN

GOSMER SOGNS HERREGARDE

Syd for Århus ligger to folkerige herreder: Hads og Ning, som i mangfoldige år har hørt sammen og delt skæbne med hinanden.

Kører man en højsommerdag gennem disse og navnlig da gennem Hads herred, får man indtryk af noget stærkt, noget frodigt og rigt. Det svære gyldne korn giver en anelse om jordens yppighed. De rige afgrøder fortæller, at vi befinder os i egne, der hører til Danmarks bedste jorder. —

Også med hensyn til landskabelig skønhed hører Hads herred blandt de smukkeste i Østjylland. Fra høje bakker er der overalt storslået udsyn til Kattegat og Horsens fjord, der begrænser herredet mod øst og syd.

På grund af sin gunstige beliggenhed og de gode jorder var denne egn meget tidlig befolket, hvilket kan godtgøres gennem de mange oldtidsfund, der er gjort og som stadig gøres langs det eng- og mosedrag, der strækker sig fra Amstrup ved Horsens fjord i syd og til Norsminde i nord ved Kattegat.

Men også senere hen i middelalderen rørte der sig et stærkt og frodigt liv i det frugtbare Hads herred, derom vidner de talrige adelsgårde, som herredet i det 14. og 15. århundrede kunne fremvise. Næsten i enhver lille sogneby lå der en større gård, beliggende noget afsides fra de øvrige tæt sammenklyngede bøndergårde. En undtagelse danner imidlertid Gosmer sogn. Det nøjedes ikke med én større gård, men hele 5 adelsgårde fremstod i middelalderen i dette sogn, nemlig: Gosmerholm, Højby, Bjørnkær, Lindegård i Fensten og måske Porsborg. Den sjette større gård, Dybvad, opstod først i 1600-tallet.

Den første menes at have ligget øst for Gosmer by, hvor det gamle Præstholm ligger. Man ved så godt som intet om Gosmerholm. Den nævnes 1444 i et tingsvidne og tilhørte da en væbner Jens Mikkelsen. Rimeligvis er gården ved reformationen 1536 blevet præstebolig og har samtidig fået sit nuværende navn. Den vedblev imidlertid at være en betydelig gård, hvor Christian IV opholdt sig fra den 20. til 22. februar 1609 på en rejse fra Randers til Haderslev.

Om Højby ved vi lidt mere. Den lå syd for byen Gosmer på grænsen mellem Gersdorffslunds jorder og Gosmer bymark. Arkivar A. Thiset, hvis slægt stammer fra Hads herred, skriver 1885 i *Historisk Tidsskrift*, at »Højby voldsted lå for en menneskealder siden aldeles urørt, men er nu ganske oppløjet og nu kun at se som en svag ujævnhed i terrænet, måske findes der dog røde murbrokker af den gamle ridderborg.«

Højbys historie er meget gammel. Gården nævnes første gang i et brev dateret 25. juli 1386. Den tilhørte da den meget ansete og hovedrige ridderslægt Puder, der havde godser både i Jylland, Sjælland og Sverige. Men da Tyge Puder døde omkring 1390, gik det stærkt tilbage med rigdommen. Hans enke fru Ingeborg ejede til sidst kun Højby tillige med noget bøndergods, som hun imid-

lertid pantsatte lidt efter lidt til den almægtige kirke, domkapitlet i Århus, der stadig var ude for at erhverve gods i Hads herred.

I sit ægteskab med Tyge Puder havde hun to sønner, Bent og Tyge, af hvilke den sidste formodentlig er født efter faderens død, eftersom han er opkaldt efter ham. Trods megen modstand måtte Bent Puder udstede testamente på, at Århus domkirke efter hans død skulle få halvparten og en broderlod af Højby. Men kirken måtte vente længe, inden den fik skøde på hele gården. Det skete først i 1483, da Mette Nielsdatter Kalf skødede hele Højby til århusbispen Ejler Madsen. Dette skøde blev året efter endog stadfæstet af kong Hans.

Men Højbys overdragelse til kirken blev årsag til en lang og voldsom retssag mellem fru Mettes arvinger og den stærke, dominerende kirke. Trods den kongelige stadfæstelse af skødet, der måtte betragtes som uigenkaldelig, rasede fru Mettes arvinger over, at hun havde skødet den ejendom bort, som de syntes med rette tilkom dem. De gjorde alt for at frarive kirken dens rettigheder til Højby. Arvingerne veg ikke tilbage for på listig måde at tilrane sig skødet, de besatte ejendommen og drev den, som var den deres egen.

For at få ende på striden benyttede arvingerne det ikke ualmindelige fif at overdrage deres formentlige rettigheder til en mægtigere mand end de selv, en mand, som bedre kunne træde op mod den forøvrigt nu ikke længere almægtige kirke. Denne mægtige mand var ingen ringere end Otte Holgersen Rosenkrantz. Hvorledes han med held bestred Århus domkirke dens ret til Højby, er en lang historie, som kostede både tid og penge. Kun skal her nævnes, at Højby blev Rosenkrantzernes ejendom indtil 1559, da Ottes søn Jørgen Rosenkrantz tilskødede kronen både Højby og Porsborg; men da var Højby ophørt med at være hovedgård.

I det følgende århundrede blev den gamle gård delt i to halvgårde til brug for officersboliger, hvilket skete ved en bestemmelse af kongen i 1632. Få år efter (1660) blev de to gårde Højby og Porsborg tillige med landsbyen Lemmestrup af kronen udlagt til rigsdrosten Joachim Gersdorff som vederlag for det gods, han ved Skånes afståelse havde mistet.

Inden disse to ejendommers overgang fra kronen til adelsbesiddelse skal kort omtales den mest interessante af Gosmer sogns mange borganlæg: Bjørnkær, hvis stærke fæstningsanlæg med dobbelte volde og grave ses med lige så stor tydelighed som Danevirkes volde den dag i dag. Dens alder ved vi intet om. I sit digt »Bjørnkærs ruiner« siger St. St. Blicher:

Hvo har vel rejst disse mossede stene?

Ingen ved det; men uden tvivl stammer Bjørnkærs vældige fæstningsanlæg fra det 13. årh.; fra de tider, om hvilke folkevisen synger: »Der er så mange i Danmark, som alle vil herrer være«, altså fra stridighederne mellem Erik Menved og de fredløse, hvis mest hensynsløse leder synes at have været marsken Stig Andersen.

Det store spørgsmål om, hvem der har opført og befæstet Bjørnkær så stærkt, kan vel næppe opklares med fuld sikkerhed. Men i umindelige tider, helt op i vore dage er den gamle borg blevet kaldt »Marsk Stigs borg«. Om han har bygget den og anlagt den stærke befæstning, kan ikke bevises, skønt mange tegn tyder på, at den har tilhørt marsken. Selv de korrekte adclsårbøger nævner ham som Bjørnkærs ejer, men forsigtigvis er oplysningen tilføjet et spørgsmåls-tegn.

Det bedste bevis synes at være, at de senere ejere af Bjørnkær, Kalfslægten, har været beslægtet med den fredløse marsk, hvilket også fremgår af adelsår-bøgerne. Den rige ridder Jep Kalf af Gylling, der ejede meget gods i Hads herred, har sandsynligvis også ejet Bjørnkær, noget tyder på, at han har opført en vandmølle på det til fæstningen hørende landbrug. »Jeps møll« er også et navn, der er blevet nævnt fra gammel tid af. Men et ved vi bestemt, Jep Kalfs søn Niels Kalf ejede Bjørnkær.

Skønt der egentlig var fjendskab mellem Højby og Bjørnkær, skete det dog, at den mægtige Tyge Puders datter Abel Tygesdatter blev gift med Niels Kalf. Ægteskabet medførte dog en udsoning mellem de to stærke adelsslægter. Det var Niels' og Abel Tygesdatters datter, Mette Nielsdatter Kalf, der skødede Højby bort til Århusbispen.

Længe levede Niels Kalf ikke. Bjørnkær forfaldt, og allerede 1427 skødede hans »efterleverske« størstedelen af »Bjørnkærs gårdsted« til biskop Ulrik i Århus, men noget må være bevaret for slægten, eftersom Niels Kalfs og Abel Tygesdatters søn Tyge Kalf skriver sig i 1469 som ejer af Tvenstrup og Bjørnkær.

Vi må sikkert regne med, at Bjørnkær som bygning er forsvundet engang i 1400-tallet, hvad så grunden har været. Måske har den været så stærkt i forfald, at den ikke var til at genrejse, men det kan også tænkes, at den som befæstet borg har stået som en trussel og er krævet nedbrudt eller brændt af en eller anden fjendtlig magt.

Om dens sidste skæbne ved vi altså intet. Vi må sige som St. St. Blicher:

Nu ligger Bjørnkær slot i grus
under tidsel og nælder;
de hvælvede sale er uglens hus,
og ræven bor udi dyben kælder.
Så lad da tidens strømme henrinde;
i sangen lever dog Bjørnkærs minde.

Gosmer sogns middelalderlige gårde er alle forsvundne, og vi ved kun lidt om dem, men trods det fattige arkivmateriale, der er levnet os, kan vi dog skønne, at det er kirken og navnlig de begærlige århusianske bisper, der har voldt de gamle gårdes ruin. Kirken var overmåde rig, og den gav ikke meget bort til trængende uden at lade sig så rigelig betale, at de fattige ofte gik mere tomhændet fra bispen end til ham.

Men netop som den katolske kirke står i sin rigeste glans, tabte den al sin velstand. En augustnat 1536 bragtes kirkevælden i Danmark til en brat afslutning. Krumstaven måtte vige for sceptret.

I Hads herred blev kronen nu den største godsejer, og gennem hele resten af 1500-tallet stræbte kongerne, navnlig Frederik II, ved talrige mageskifter med adelen at forøge krongodset, mest for jagtens skyld.

Krigen mod svenskerne 1657—60 afsluttedes med en fred, der var den hårdeste, Danmark nogensinde havde været ude for. Men denne fred fik store følger for Hads herred. Som betingelse for krigens ophør forlangte svenskerne, at vi skulle afstå Skåne, Halland og Bleking tillige med Bornholm. De tre første provinser måtte vi give afkald på, men Bornholm beholdt vi mod at betale øen med det gods i Skåne, som ejedes af danske adelsmænd, ialt ca. 8500 td. hartkorn.

GERSDORFFSLÆGTEN I HADS HERRED

Blandt de største danske godsbesiddere i Skåne var Frederik III's første mand, rigsdrosten Joachim Gersdorff. Han afstod alle sine skånske godser og modtog til gengæld af kongen 1200 td. hartkorn på Samsø og lidt over 1900 i Hads herred, i virkeligheden alt det gods, som lensmanden på Åkær hidtil havde styret på kongens vegne.

Det er tvivlsomt, om Joachim Gersdorff har set sin jyske godsbesiddelse. Han døde allerede 1661, kun 50 år gammel. Det blev hans arvinger, 4 sønner og 5 døtre, der delte det store gods mellem sig. I skøderne fik Gersdorffs arvinger kongelig tilladelse til at anlægge sædegårde, hvor det faldt dem bekvemt, med samme frihed som ældgamle adelige sædegårde i Danmark.

Vi kan let forestille os den travle virksomhed, der udfoldede sig i Hads herred i de følgende år, da det store gods, der havde været samlet omkring Åkær slot, blev fordelt på 6 sædegårde: Åkær, Dybvad, Kanne (senere Rantzausgave), Rodstenseje, Gersdorffslund og Rathlousdal. Omkring disse lå der en større eller mindre kreds af fæstegårde, således at gård og gods dannede en nogenlunde fast driftsenhed.

Tre af Gersdorffs mange børn bosatte sig i Hads herred. Frederik Gersdorff fik skøde på Åkær 1661, hvorimod hans to søstre først overtog deres arvepart i 1674, da kronen havde indløst dem fra en panthaver.

Sophie Amalie Gersdorff, gift med admiral Jens Rodsten, fik skøde på den lille adelsgård Hovedstrup, som de udvidede til en stor godsbesiddelse bestående af Odder by, Tvenstrup, Svorbæk, Morsholt, Ondrup og en del af Randlev sogn. Denne nye sædegård på 44 td. htk. fik navnet Rodstenseje, og 1681 blev en ny hovedbygning taget i brug. Også omkring Kanne samlede admiralen gods i Hvilsted, Onsted, Snærild, Balle og Fensholt, så også denne blev ligesom Rodstenseje en komplet herregård.

Sophie Amalies søster Margrethe Gersdorff, der 1672 var blevet gift med dronningens kammerherre Gregorius Rathlou, fik ved arvedelingen et så stort gods, at der 1674 blev anlagt to sædegårde, Gersdorffslund og Rathlousdal, der begge blev vel udstyret med bøndergods og tiender.

Gersdorffslund var den største, 84 td. htk.; bygget mod øst i Gosmer sogn, tæt ved havet, hvor før den middelalderlige adelsgård Porsborg havde ligget. Alt det jordegods, der havde tilhørt Porsborg, Højby og landsbyen Lemmestrup 6 gårde, blev grundlaget for Gersdorffslunds store jordtilliggende.

Hvordan de første hovedbygninger på Gersdorffslund og Rathlousdal har set ud, ved vi ikke noget om. Arkivar Thisct siger dog, at stuehusene til begge gårde var små og af såre beskedent bindingsværk, navnlig Rathlousdal. Gersdorffslunds var noget større, fordi de første par herskaber boede her, og vel også fordi dette gods i det hele taget var det største.

På samme tid som Gregorius Rathlou byggede sine to hovedbygninger, opførte også svogeren Jens Rodsten sin på bakketerrænet ved Odder by. Bortset fra tårnet står Rodstensejes hovedbygning den dag i dag i uforandret skikkelse, en 280-årig bindingsværksbygning med 14 værelser i herskabslejligheden. Så stort har hverken Gersdorffslund eller Rathlousdal været, men man kan jo gætte på, om ikke de to svogre har bygget omtrent ens i stilen.

Om Gregorius Rathlou ved vi kun meget lidt. Han døde pludselig på sin 45 års fødselsdag den 30. juni 1681.

I Historisk Tidsskrift 1885 fortæller rigsarkivar Thiset noget ganske mærkeligt angående en af kisterne i kælderens under tårnrummet i Gosmer kirke:

»For en menneskealder siden — ca. 1850 — blev der foretaget en restauration af de Rathlouske kister i Gosmer kirke. Arbejdet blev mærkelig nok overdraget en håndværksmester i Odder, der uden kyndig hjælp og tilsyn både fjernede og påsatte kisternes prydelser.

Kisterne blev åbne, og det viste sig, at de bestod af en ydre svær kiste og inden i denne en både lettere og simplere; men en af kisterne frembød et mærkeligt syn. Da låget af den ydre blev afdækket, så man, at den indre var sprængt ved ligets hoved, og at der af den ydre kistes låg var revet store splinter, som endnu lå i den. Selve liget lå i en usædvanlig stilling, den ene arm løftet op til hovedet, den anden var med stærkt udspilede fingre presset fast imod underlivet. Kort sagt, det hele gjorde stærkt indtryk af, at den afdøde ikke blot var levet op i kisten, men endog havde sprængt den indre og gjort forsøg på også at få åbnet låget på den ydre kiste. Det lykkedes altså ikke for ham, ganske simpelt af for ringe lufttilførsel. Håndværksmesteren meddelte straks, hvad han havde set, til kirkejeeeren, godsforvalteren og præsten.«

Da rigsarkivar Thiset senere var på slægtsbesøg i Odder, opsøgte han den håndværksmester, der havde foretaget restaureringen i Gosmer kirke. Denne udtalte til Thiset, at der på en plade på den omtalte kiste stod at læse navnet Gregorius, samt hvornår han var død.

Om Gregorius Rathlous hastige død på hans 45 års fødselsdag 30. juni 1681 skriver rigsarkivar Thiset videre i sin artikel:

»Når man betænker det 16. og 17. århundredes umådelighed i alle nydelser, træder den mulighed frem, at fødselsdagens festligholdelse kan have medført et slagtilfælde, der brat har afbrudt festlighederne. Den formentlig døde er straks blevet henført til et kapel eller afsidesliggende kammer, årstidens varme påbød hurtighed, adgangen til dette sted er derefter blevet tilmuret, og her har da den begravede kunnet vågne op igen og tumle, så meget det var muligt, uden at nogen kunne høre ham.«

Efter Gregorius Rathlous død fortsatte hans hustru Margrethe Gersdorff driften af de to store godser. Det er underligt at lægge mærke til på herregårdene i Hads herred, at kvinderne har været de stærkeste og mest fremtrædende.

Hvornår fru Margrethe er død, ved man knap nok. I en henvendelse til kongen lever hun endnu 1698, men må være død i et af de første år af det nye århundrede.

Ægteparret Rathlou havde to sønner, hvoraf den ældste, Frederik Carl, var født 1673. Man ved så lidt om denne unge mand, der som den ældste skulle overtage godserne efter forældrenes død. Han var kammerjunker og gift med en datter af oberst Rudolf Grabow. Antagelig har de kort tid efter moderens død overtaget ansvaret for ledelsen af de to godser. Deres ægteskab var barnløst.

Ligesom moderen ved man, at Frederik Carl Rathlou har været bosat på Gersdorffslund; men inden han døde, oplevede han at se sin gård tilintetgjort af en voldsom brand 1714. Han måtte af den grund tillige med sin hustru flytte til Rathlousdal, hvor hans broder Christian var bosat. Her døde Frederik Carl kort tid efter branden. Vi ved det, fordi det faldt i Christian Rathlous lod at opbygge Gersdorffslund i årene efter branden. Hvordan denne opbygning af gården har set ud, ved vi ikke noget om. En mundtlig meddelelse vil mene, at

gården skal være nedbrændt igen, men på hvilket tidspunkt kendes ikke. Et er imidlertid sikkert, den nuværende hovedbygning er en langt senere foreteelse.

I Viborg landsarkiv, hvor herregårdenes arkiver er opbevaret, vil man lede forgæves efter meget gamle historiske kilder om Gersdorffslund og Rathlousdal, de ældst bevarede er fra omkring 1720. Hvad der har været forud for dette år af skriftlige papirer, har rimeligvis været opbevaret på Gersdorffslund og er da gået til grunde ved brandene.

CHRISTIAN RATHLOU

Efter Frederik Carl Rathlous død o. 1716 blev Chr. Rathlou eneste arving til godserne Gersdorffslund og Rathlousdal. Han var nu den sidste mand i Danmark af den ældgamle holstenske Rathlouslægt; men meget taler for, at han var den betydeligste inden for sin slægt.

Han var født på Gersdorffslund 12. november 1677, blev som 17-årig sendt til København for på ridderakademiet sammen med andre adelsmændssønner at blive uddannet i ridderlige sæder og våbenbrug samt i sprog og nyttige videnskaber.

For yderligere at få kendskab til fremmede sprog og fremmede landes liv og skikke, rejste han i flere år både til England, Tyskland, Holland og Frankrig.

Ved hjemkomsten fra disse rejser blev han af kong Frederik IV udnævnt til kammerjunker, hvorefter han gjorde tjeneste i en årrække ved hoffet.

Men da han i 1708 blev gift med Dorothea Sophie Schack, datter af general Joachim v. Schack, tog han sin afsked fra hoffet og bosatte sig på det lille Rathlousdal.

Kongen satte megen pris på Christian Rathlous dygtighed og trofasthed. Alle-rede 1710 tildelte majestæten ham det store embede som »jægermester« over hele Nørrejylland, det vil sige tilsynsførende med de kgl. jagtområder i den nørrejske landsdel. Dette embede medførte, at han ofte måtte være på rejser, hvorved han måtte forsømme landbruget på sine godser. Men heldigvis havde han i sin hustru en fortrinlig medhjælp, en stærk og handlekraftig natur, der på egen hånd og med stor indsigt og dygtighed kunne lede godsernes avlsbrug. Efter gårdens brand i 1714 eller måske snarere efter broderens død 1716 opbyggede Chr. Rathlou et nyt Gersdorffslund i en større og mere værdig skikkelse end det gamle. Hvordan dette har set ud, kender vi ikke noget til.

Her i denne nye bygning flyttede herskabet foreløbig ind. Hvornår det atter er flyttet til Rathlousdal for varigt at blive der, kan man heller ikke sige noget bestemt om, formentlig først i 1730-erne.

Det er vel ikke en helt urimelig tanke, om den jagtlystne kong Frederik IV, der yndede at opholde sig på Skanderborg slot, har aflagt visit hos sin jægermester Chr. Rathlou enten på Gersdorffslund eller Rathlousdal, så meget mere som en klausul i de kgl. skøder på godset i Hads herred til de Gersdorffske arvinger stadig gav kongen ret til i begrænset omfang at jage på det tidligere kgl. jordegods. Men derom vides intet. Vi kan kun gisne.

Et ved vi med sikkerhed, Christian Rathlou stod altid i kongens gunst. Foruden at være kammerjunker blev han både kammerherre og gehejmeråd, og sidst blev han benådet med det hvide båndes orden, dannebrogordenen, en sjælden udmærkelse i hine tider.

Dorothea Sophie eller gehejmerådinden, som hun senere almindeligvis kaldtes, var som før nævnt en handlekraftig dame, der trods sin myndige opførsel var afholdt af sine bønder.

Skulle der sælges stude fra hendes stalde, afgjorde hun i regelen selv handlen. Selvfølgelig havde hun ridefogeder på sine godser; men de fik ikke noget særlig langt tøjrslag; mærkede hun, de ikke overholdt de grænser, hun havde sat for dem, gjorde hun kort proces og afskedigede dem.

Der verserer en drastisk historie, som i og for sig godt kunne passe til hendes noget enevældige natur, men om den er sand, er en anden sag. Ganske vist var hun en Schack, og om denne slægt ved vi, at den havde temperament både i retning af et godt og mindre godt sindelag. Historien foregik på Gersdorffslunds marker i høstens tid. Ofte kunne man se hende ride ud i marken for at inspicere, men for det meste i følge med gårdens ridefoged, til hvem hun kort og godt gav besked om arbejdets gang. Hun krævede at blive adlydt, fogedens indvendinger svarede hun ikke på.

En dag i høsten var hun alene redet ud på markerne og så her, at ridefogeden brugte piskan på en bondes ryg. Vreden og blodet steg hende til hovedet. Hun kaldte ham skarpt til sig, satte ham hårdt i rette og gav ham med sin ridepisk en snert i ansigtet, der efterlod en rød stribe. Ridefogeden fik sin afsked på stedet. Hun tålte ingen mishandlinger af sine bønder; skulle der straffes, blev det hendes og ikke ridefogedens sag.

I Christian Rathlou og Dorothea Sophies ægteskab var der fire børn, hvoraf de tre døde kort efter fødselen, men vistnok den ældste, datteren Sophie Hedevig, levede, og til hende satte de deres håb, at hun skulle overtage deres rige gods. Hun blev også gift i 1747, og brylluppet stod på Rathlousdal, men allerede samme år døde hun. Sorgen var overvældende for de to aldrende, barnløse forældre. Det store spørgsmål om, hvem der nu skulle arve dem, trængte sig stærkt på. Det løstes for øvrigt ret snart.

Hen på året 1747 kom Dorothea Sophies brodersøn, Joachim Otto v. Schack, hjem fra et par årelange udenlandsrejser. Han ville nu, inden han gik i hof-tjeneste, besøge sin onkel og tante på Rathlousdal. Han blev hos dem nogle dage og var dem til megen trøst og opmuntring. Inden han rejste videre, havde Christian Rathlou og Dorothea Sophie v. Schack testamenteret ham alt deres gods til arv og eje, dog på betingelse af, at han ægtede Øllegaard Charlotte Juul, en datter af general Ove Juul til Ravnholt på Fyn.

Den unge Schack var lykkelig over den store gave, der så uventet var faldet i hans turban; men han udbad sig betænkningstid med hensyn til Øllegaard, hun var endnu kun 10 år. Det varede imidlertid ikke længe, før han gav et imødekommende svar, hvorefter Christian Rathlou af sine godser 1748 oprettede for de unge et stamhus bestående af Rathlousdal og Gersdorffslund.

Da Joachim Otto Schack i 1756 var 28 og Øllegaard Juul 19 år, stod deres bryllup i Randers, hvor hendes forældre dengang opholdt sig.

Der skulle imidlertid gå mange år hen, før de to unge overtog stamhuset Rathlousdal. Der ville have været anledning til det i 1752, da Christian Rathlou døde. Men den nu ældre, stærke og kraftige gehejmerådinde Dorothea Sophie Schack var ikke til sinds at give afkald på ledelsen. Med stor myndighed og dygtighed forestod hun endnu i næsten 20 år administrationen af sine to godser.

Inden vi går videre, skal her omtales en af Dorothea Sophie Schacks store og gode fortjenester, der i særlig grad kom Gersdorffslunds bønder til gode.

Kort før mandens død i 1752 havde ægteparret Rathlou aftalt, at de ville oprette en stiftelse eller et hospital for fattige og svage mennesker på deres godser. Det skulle have plads til 8 gamle mennesker, dels fra Rathlousdals, dels fra Gersdorffslunds gods.

Gosmer hospital i sin nuværende skikkelse. N. J. Israelsen fot. 1961.

Christian Rathlou døde, før de fik deres menneskekærlige tanke bragt til virkelighed. Først 1756 fandt hans enke lejlighed til at sætte sin mand et varigt minde ved at fuldføre deres tanke: at opbygge et hospital ved Gosmer kirke, i hvis tårnrum hans kiste nu stod, og hvor også hendes til sin tid skulle stå.

I den højst interessante fundats, hvor hun gør rede for de mindste enkeltheder, hedder det:

»Jeg Dorothea Sophie Schack til Rathlousdal og Gersdorffslund, enkefrue af salig Christian Rathlou, ridder, gehejmeråd og jægermester i Jylland, vitterliggør, at jeg ifølge med min salig herres i levende live gjorde aftale, haver i den hellige trefoldigheds navn stiftet et hospital til otte fattige af Rathlousdals og Gersdorffslunds godser, og til dette brug allerede haver ladet opbygge et af mursten og bindingsværk teglhængt hus af 13 fag med fornøden loft, vinduer og døre, samt en jernkakkellovn og med tilhørende steninddiget kålhaug.«

Altså et meget solidt hus. Almindeligvis var husene på landet dengang for størstedelen opført af lerklinede vægge med stråtag og til opvarmning en åben arne.

Foruden selv at bekoste hospitalets opførelse lagde hun til dets vedligeholdelse og til »lemmernes conservation og ophold« et rigt gods, som hun kort efter sin mands død selv havde indkøbt, og som ikke kom stamhuset ved. Det bestod af 2 gårde og et hus i Rude by samt to tiender, hvilke alt i alt kunne indbringe årligt 223 rdl. Meget nøje fordeler hun denne årlige indkomst således, at hver af de 8 hospitalslemmer får månedlig udbetalt 1 rdl. 2 mk og 8 sk. Den mest rørige og bekvemme kvinde af disse otte lemmer skal være stuekone,

efterse ild og lys, forrette brygning, baging, lysestøbning, gulvenes fejning o. s. v., derfor nyder hun foruden den hende tillagte portion 2 rdl., ligeledes får hver af medlemmerne årlig til lys 1 rdl. 2 mk.

Udgiften årlig beløber sig til 139 rdl. 2 mk. danske. Men sognepræsten til Gosmer kirke skal årlig have 5 rdl. for at besøge syge på hospitalet og betjene dem med sakramentet. Sognedegnen ved Gosmer kirke skal hver morgen indfinde sig i hospitalet og synges 2 salmer, læse en bøn og et kapitel af det nye testamente. Desuden skal degnen optrække og passe urværket i Gosmer kirke og tillige renholde »vor« begravelsesrum i kirken, hvorfor han i alt får 5 rdl. Smederup bønder, der bor nærmest ved hospitalet, og som er bedst forsynet med tørveskær, skal årlig i sommertiden levere 32 læs gode forsvarlige tørv til brug for baging og opvarmning i hospitalet. For disse betales årlig hver mikkelsdag 8 rigsdaler.

De ovenfor anførte økonomiske bestemmelser er kun nogle enkelte, taget ud af den store fundats. Hun slutter med at anføre, at hun selv, så længe hun lever, vil være hospitalets direktør og lede det efter de regler, hun selv har bestemt. Siden, når hun er død, skal hendes efterfølger som stamhusbesidder være den ledende.

Dette, at hospitalet kom til at ligge ved Gosmer kirke, medførte, at det fik størst betydning for de gamle, svage og udslidte bønder under Gersdorffslunds gods. At bo i nærheden af hjemmet betød overordentlig meget for de gamle.

Vi ved det ikke, men mon ikke den snart gamle gehejmerådinde når hun var på inspektion på Gersdorffslund, har besøgt hospitalet og måske overværet salmesangen og bibellæsningen. Hun var ligesom sin mand stærkt påvirket af datidens pietisme.

Gehejmeråddinden havde ikke altid medgang på sine godser. I 1745 optrådte kvægstøbet for første gang i Danmark. Smitten bredte sig med voldsom fart i de tætbyggede landsbyer. Da den endelig holdt op i 1751, var tabene umådelig store.

I Hads herred så det trist ud i staldene, ikke en besætning var uberørt af den grufulde sot. Man kendte ikke måder og midler til at begrænse en smittefarlig sygdom; derfor rasede den videre, så der næsten ikke var kvæg tilbage.

Netop som man atter havde fået de tomme stalde fyldte, optrådte pesten atter i 1762—63 og 1769—72, og denne gang voldsommere end første gang.

Amtmanden for Skanderborg og Århus amter v. Woyda indberettede månedsvis tabene på de større gårde og i landsbyerne. Den 8. februar 1770 meddeles, at heie besætningen både på Rathlousdals og Gersdorffslunds gårde »på et såre lidet antal nær er uddød.« Hvor mange det drejer sig om, anføres ikke, men tabene var størst på Gersdorffslund, da denne gård havde langt de fleste kreaturer. Tabet kan næppe have været mindre end på Rodstenseje, der på samme tidspunkt mistede 177 stykker kvæg, uden tvivl kan antallet sættes til ca. 225. Den 16. november 1770 meldes der et kvægtab i Fensten by på 174 og i Odder by på 259.

I sin årlige indberetning fra 1770 skriver amtmand v. Woyda: »Sygdommen synes denne gang hårdere end tilforn, da den de fleste steder efterlader få eller ingen fæhøveder.« Endelig den 16. juli 1771 melder amtmanden forsigtigt, at kvægsygen i hans to amter er ophørt de fleste steder, »mulig fordi der er såre lidt kvæg tilbage mellem landmændene, men som man tænker, det er forbi, stiger det dog et eller andet sted op igen, uden at man kan komme efter årsagen.«

Kvægpesten i disse år var en sygdom, der forstod at gøre rent bord, hvor den optrådte; men de økonomiske tab, den forårsagede, følte knap så store, som man skulle vente, fordi kornpriserne på samme tid heldigvis var ret gode og stærkt opadgående. Dette hjalp naturligvis godt ved indkøb af nye besætninger, som først blev fuldtallige over en længere årrække.

Med denne pestepidemi som baggrund forstår man knap den gamle 86-årige gehejmerådindes formidable udfoldelse i retning af godskøb og byggeri.

Ifølge erektionsbrevet (stamhusbevillingen) af 1749 omfattede godset til stamhuset i alt 792 td. hartkorn: Gersdorffslund 48, Rathlousdal 25, bøndergods 509, tiender 211. Men på auktionen over det skanderborgske ryttergods i 1767 købte hun 64 td. htk. gods i Fruering sogn samt sognets kirketiende på 33 td. htk. Den største gård i dette tilkøbte gods, Rindelevgård, gjorde hun til en avlsgård, indlemmede den i stamhuset og kaldte gården for »Sophienlund« efter sig selv.

Hun havde alle dage været utilfreds med den lille beskedne bindingsværksbygning, som Gregorius Rathlou havde opført og kaldt for Rathlousdal. Hun ville bygge sig en ny gård, hvorfor hun engagerede den senere hofbygmester Josef Zuber, København, til at opføre en moderne landgård i nyklassisk stil.

Hvor må den gamle dame have været i besiddelse af en umådelig vitalitet, når hun højt op i firserne kunne sætte to så store arbejder igang! Man spørger sig selv, har hun selv magtet disse opgaver, eller står der andre bag dem?

JOACHIM OTTO SCHACK

Det var med hjertet fuldt af stor taknemlighed og megen glæde, Joachim Otto Schack i foråret 1771 overtog stamhuset Rathlousdal og Gersdorffslund.

Han var i 1770 af Struensee blevet afskediget fra sin stilling som deputeret for rentekammeret, endda uden pension. Dette medførte, at hans økonomiske forhold efterhånden blev yderst vanskelige, men han søgte at klare sig ved at sætte tæring efter næring. I en udkant af Århus sad han foreløbig til leje i det håb, at tanten på Rathlousdal umuligt kunne leve ret længe endnu. Bare hun ville give ham lov til at bo i nogle værelser på Gersdorffslund, ville han være tilfreds.

Ventetider er altid lange, og det blev også tilfældet for Joachim Otto Schack og hans hustru. Men netop som de i foråret 1771 var i færd med at forberede en rejse til Holsten for at besøge deres venner Reventlow og Bernstorff, skete det længe ventede, at hans gamle 89-årige tante døde i april efter fem dages sygeleje, formodentlig på Gersdorffslund, da Rathlousdal endnu ikke var færdigbygget.

Denne begivenhed forandrede fuldstændig hans planer. Fra at være en fattig mand blev han nu ejer af stamhuset tillige med de mindre gårde: Sophienlund, Nissumgård, Tammestrup og Ringkloster. Han erfarede desuden, at hans arv var betydelig større end beregnet. Hovedbygningen på Rathlousdal, der var under opførelse, var omtrent færdig, og pengene til dens fuldendelse var lagt til side.

Han har vel sagtens taget midlertidigt ophold på Gersdorffslund, hvilket medførte, at han i begyndelsen fik mere med dette gods at gøre end med Rathlousdal. Forøvrigt havde han i begyndelsen nok at gøre med at køre eller ride omkring til de forskellige større gårde, som hans tante havde erhvervet og underlagt stamhuset.

Han skrev til Reventlow: »Jeg er tilfreds, og jeg er lykkelig. Jeg er så grebet over alt det, som er hændt mig i disse dage, at det hele forekommer mig som en drøm, og det falder mig vanskelig at tro, at det er virkelighed.«

Schack viste sin taknemmelighed mod sin tante og onkel ved i deres gravkapel i Gosmer kirke at sætte en marmortavle med følgende af ham selv forfattede indskrift:

Far vel, far evig vel, og tager an min tak,
 hr. Christian Rathlou og fru Dorth' Sophie Schack!
 I gav mig hustru, navn og brød,
 jeg ærer Eder til min død.

J. O. Schack-Rathlou.

Samtidig med overtagelsen af stamhuset søgte og fik han tilladelse (17. februar 1771) til at føje de Rathlouers våben og navn til sit eget.

Der gik knap et år. Struensee blev styrtet i januar 1772. En ny ren dansk regering skulle dannes. Kongen opfordrede indstændig Schack-Rathlou til at indtræde i den nye regering, der fik Guldberg som leder.

Schack-Rathlou følte, at han måtte gøre det for fædrelandets skyld uden hensyn til, at han helst ønskede en mere rolig godsejertilværelse, men uden tvivl har det glædet ham atter at blive benyttet i det politiske liv, som han forøvrigt mente ville blive af kort varighed for hans vedkommende. Havde han vidst, at denne statsmandsvirksomhed skulle vare i 16 år, inden han atter kunne tage varigt ophold på sine godser, ville han sikkert have svaret benægtende på kongens opfordring.

Disse mange politiske virkeår i København skaffede ham både rige og positive oplevelser og resultater, men også dybe skuffelser, endog så dybe, at han undertiden følte sig stående alene i sin kamp for, hvad han anså for ret. Han var den stærke konservative mand, der ikke kunne gå med til store ændringer i de bestående forhold.

Under sådanne følelser længtes han uendelig meget hjem til sine kære godser. Da han i 1788 ikke kunne være med til i statsrådet at stemme for stavnsbåndets løsning, tog han deraf konsekvensen og indgav sin begæring til kronprinsregenten om afsked som statsminister. Denne blev ham givet efter mange overtalelser fra både kronprins Frederik og hans mange venner i statsrådet.

I alle de 16 statsministerår betød han kun lidt for sine godssers trivsel. Arbejdet på disse har han måttet overlade til betroede folk. Driften af Rathlousdal synes at være betroet til en forvalter eller inspektør. Derimod var det større Gersdorffslund forpagtet ud til dygtige landmænd.

GERSDORFFSLUNDS SKOVFOGED

Længe efter at Schack-Rathlou i 1771 havde overtaget stamhuset, var der uro i Gersdorffslunds skove. Der blev både stjålet træ og skudt dyr bag de indhegnede skovgrupper. Der var ganske vist en skovfoged, men han var både gammel og udygtig.

Det var nødvendigt at ansætte en ny, en yngre mand, der både med mund og hånd kunne sætte sig i respekt. En sådan mand fandt Schack-Rathlou i Fillerup, han havde før vist, hvad han duede til i Rathlousdals skove. Han hed Peder Frandsen og var 44 år, da han 10. august 1782 blev fæstet som skovfoged.

I Viborg landsarkiv findes et langt, interessant fæstebrev, hvori der meddeles både om hans løn og arbejde. Han skal passe alle Gersdorffslunds skove, sørge for at hverken skovtyve eller krybskytter lister rundt i dem.

Man kunne nok have undt Peder Frandsen lidt mere i løn for alt det meget, han skulle have opsyn med. Hans faste løn var sat til 10 rdl. årlig samt 8 læs brænde. Dertil kom et hus, hvor han kvit og frit uden nogen afgift, dog undtagen de kongelige påbudne personlige skatter, kunne bo med sin familie. Han fik desuden lov at holde en ko, der skulle have fri græsning om sommeren hos forpagterens stude. Huset hed Fuglsangshuset og lå ved vejledet til Fensten. Videre hedder det i fæstebrevet:

»Han må udvise nidkærhed og troskab ved nat og dag at have tilsyn med Gersdorffslunds, Hallings og Spøttrupps skove og at han opfører sig som en ærker tjener og skovfoged. Ligeledes skal han og have opsyn med at ingen uringede svin overalt på Gersdorffslunds godsces marker findes og gjøre skade. For at sligt ikke sker, lader han sig betale første gang 8 sk., 2. gang 16 sk., 3. gang — om det er den samme mands svin -- at drive det til Gersdorffslund eller sætte dem ind hos sig selv, indtil de ere synede og taxerede af mig (statsministeren) eller min beskikkede fuldmægtig, da jeg efter bevislig sandhed betaler ham pr. stk. 24 sk. og derefter selv lader svinene behandle på lovlig måde.«

HOVERIET PÅ GERSDORFFSLUND

Efter Schack-Rathlous hjemkomst til Rathlousdal og Gersdorffslund fra sin lange politiske virksomhed i hovedstaden, kastede han sig med iver over administrationen af sine godser. Som godsejer havde han det bedste lov på sig, han var altid rede med hjælp, hvor han indså, det var nødvendigt.

Skønt hoveriet var hans ømme punkt, var han også her rede til at rette og lempe på det hoveri, der efterhånden havde udviklet sig til ulidelig plage og byrde for fæstebønderne. Der var til sidst ingen grænser for, hvad godsejerne kunne kræve af hoveri, og desuden kunne bønderne tilsiges til arbejde både i tide og utide, de vidste snart ikke, hvorledes de skulle få deres egen bedrift passet. I sidste halvdel af 1700-tallet kunne hoveriet af en middelstor bondegård anslås normalt til ca. 250 arbejdsdage om året, hvilket også gav anledning til hård behandling af bønderne.

I og for sig havde bønderne ikke noget imod at arbejde på herregårdens marker, det var jo en slags fæsteafgift for den gård, de havde modtaget til brug af herremanden; men når hoveriet havde udviklet sig til ulidelig vilkårlighed, så forlangte de en berettiget revision af hoveribestemmelserne.

Dette skete imidlertid ikke før 1791, da den store landbokommission af 1786 tog spørgsmålet op og opmuntrede godsejere og hovbønder til frivillige hoveri-overenskomster efter visse retningslinier, men hvis der ikke opnåedes frivillig overenskomst, og det var ret ofte tilfældet, måtte de i 1795 udvalgte hoverikommissioner træde til og træffe bindende afgørelser.

På centralbiblioteket i Århus er opbevaret et såre interessant dokument, der handler om forslag til hoveriets bestemmelser i 1791 på Gersdorffslund. Det er skrevet af den gamle statsminister, og det afsluttes med et smukt laksegl, der bærer billede af hans våben og den gyldne elefantridders ordenskæde.

Dette store skrift på 56 foliosider går så stærkt og bredt i enkeltheder om hoveriet på Gersdorffslund, at der kun kan være tale om at meddele dets hovedindhold.

Han begynder med at meddele, at Gersdorffslunds underliggende hartkorn beløber sig til godt 65 td. Dernæst beskriver han afstandene fra hovedgården til de marker, hvorpå der skal gøres hovararbejde. Navnene på markerne er uden tvivl de samme, der benyttes i vore dage, dog nævnes et stykke skov, der vist næppe kendes i dag, nemlig »Jernhoved«. Det lå ca. 800 alen fra gården, og om dette stykke skriver Schack-Rathlou, at »herfra tages al fornødenhed af brænde, tømmer og hegning til hovedgårdens brug.«

Det opdyrkede jordtilliggende er delt i 4 hoveddele, nemlig: a) Søby mark, b) Højbylunds mark i nordvest, c) Vandmosemarken og d) den såkaldte lille mark, der grænser til gården.

Det er vanskeligt for ham at beskrive engene, for de ligger hist og her mellem pløjejordene, men bortset fra disse småenge avles der en hel del agerhø. Al høavl slås i 4 dage, hvoraf de to dages slåning falder let, men de andre to dage falder noget tungere, idet de indeholder en hel del skovhø, som må føres ud på agrene for at tørres. Der avles på et middellår 600 læs hø à 32 lisp. vægt.

Hovarbejdet beregnes i gangdage og spænddage. Ved en spænddag forstås en med to heste forspændt vogn med behørig køresvend, ved gangdag menes en karl eller pige med de fornødne arbejdsredskaber til det arbejde, der ikke kræver heste og vogne.

Til udførelsen af hoveriet på Gersdorffslund var der i alt 67 fæstebønder fordelt i to roder:

1. rode	Fensten	= 19 hele gårde d. v. s. 17 hele og 4 halve
	Gosmer	= 4 » »
2. rode	Halling by	= 8 hele gårde
	Søby by	= 5 » »
	Smederup by	= 4 » »
	Spøttrup by	= 4 » »

Det vil blive en alt for omfattende beskrivelse af hoveriet til Gersdorffslund, hvis alle gårdens byer og bønder skal omtales. Det må være nok blot at tage en by og dens beboere til eksempel.

Nedenstående beskrives hoveriet for Fensten by og dens bønder. Schack-Rathlou skriver, at Fensten består af 17 hele gårde og 4 halve, og disse gårde skal i løbet af et år forrette følgende hovararbejde på Gersdorffslund:

	Pløje- dage	Spænd- dage	Gang- dage
1 Forarbejde jorden til rugsæd	68 ½		
2 » » » bygsæd	256		
3 » » » havre og boghvede	188		
4 » » » ærter, vårhvede og hørfrø	34		
5 Høste rug			76
6 » byg			152
7 » havre og boghvede			152
8 At slå og vende ærter			38
9 Høste vårhvede, ruske hør og køre det hjem		1	14
10 Hjemkøre rug		38	76
11 » byg		76	152
12 » havre og boghvede		76	152

	Pløje- dage	Spænd- dage	Gang- dage
13 Hjemkøre ærter		19	38
14 » vårhvede		1	2
15 At slå og holme græs i 4 dage			256
16 At rive og staksætte hø			304
17 At hjemkøre høet af marken og samme at fratage		76	152
18 At røgte korn og hø i marken i vanskeligt vejrlig			190
19 At holde grøfter ved lige			19
20 At holde hegn ved lige		38	76
21 Fælleshegn at vedligeholde		5	10
22 Tromling, samt stene og scener at samle af jorden og sæden		38	38
23 Køre gødning til rug		152	76
24 » » » byg		152	76
25 Sprede gødning til rug			38
26 » » » byg			38
27 Blande gødningen med halm, tang og dynd		19	38
28 Til kornets tærskning og langhalms aftagelse			864
29 Vandsteder at rense		19	38
30 Rense korn			228
31 At måle og opføre korn på lofterne		19	76
32 Korn og hø at indføre m. v.		37	114
33 At skove brænde af træ og tørv, samt bygnings- og andet gavningstræ		33	84
34 At rense gården og holde gødningen samlet			76
35 Til købstadsrejser eller andre lange ægter		76	
36 At udskibe korn eller hente varer i Hou havn		38	38
37 Til håndlangere ved reparation på gårdens bygninger		196	288

I sit hoveriforslag af 1791 har Schack-Rathlou endvidere bestemt, at hver helgård i Fensten årlig skal yde 30 pløjedage, 59½ spænddage og 209½ gangdage, halvgårde kun halvt så meget. — For en helgårdsmand ville hans hoverarbejde derved årlig løbe op til 269 dage. I sædetiden skulle han hver uge møde til 4 pløjedage, 2 spænddage og 4 gangdage. I høsten 5 spænddage og 10 gangdage, men i den øvrige tid af året var han kun pligtig til at deltage i hoverarbejdet med 4 spænddage og 8 gangdage om ugen.

Det var en kolossal byrde for hovbønderne, og for helgårdenes vedkommende kunne hoveriet i virkeligheden ikke gennemføres, med mindre bonden mødte med to eller tre tjenestefolk.

Man forstår egentlig ikke, at Schack-Rathlou kunne få sig selv til at stramme hoveriet så stærkt, han vidste jo dog, at hans bønder selv havde en bedrift, der nødvendigvis skulle passes, om ellers landgilde og kgl. skatter kunne blive betalt.

I sit reglement har han beskrevet, hvad hans bønder under Gersdorffslund kunne få ud af deres fæstegårde. Det er en meget interessant beretning, men den giver os et trist billede af, hvad den danske bonde i slutningen af 1700-tallet kunne indtjene på sin gård ved siden af sliddet på hovmarken. Se de omstående tabeller I og II.

Gårdmændenes navne i Fensten	Hvor mange td. land alle marker til sæd og græs	Hvor mange kobler Jorden er delt	Hvede	Rug (td.)	Byg (td.)	Havre (td.)	Boghvede	Ærter (td.)	Hvor mange laas hø	Hvor mange høveder kan græsse på overdrev	Har gården anden næ- ringsvej end agerdrift og kvægvavl	
1. Rasmus Knudsen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	Ingen	Nej	
2. Søren Christensen ..	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
3. Peder Laursen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
4. Peder Jørgensen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
5. Christen Jensen	17½	3	0	6	22½	9	—	5	2	»	»	} halvgårde
6. Rasm. Rasmussen ..	17½	3	0	6	22½	9	—	5	2	»	»	
7. Hans Nielsen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
8. Christen Pedersen ..	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
9. Søren Rasmussen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
10. Laurs Poulsen	17½	3	0	6	22½	9	—	5	2	»	»	} halvgårde
11. Hans Pedersen	17½	3	0	6	22½	9	—	5	2	»	»	
12. Peder Jensen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
13. Jens Nielsen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
14. Rasm. Jørgensen	67½	3	0	20	86½	18	—	20	14	»	»	Fensten Hovgård
15. Søren Mortensen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
16. Niels Bisgaard	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
17. Søren Nielsen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
18. Niels Madsen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
19. Thomas Rasmussen .	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
20. Jens Pedersen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	
21. Søren Andersen	35	3	0	12	45	18	—	10	4	»	»	

»Fensten bønders jorder er delt i 3 marker, bruges i tre år og hviler udi eet år, besæes det første år med byg og lidet havre. Andet år rug, ærter og havre. Bærer efter angivelsen: rug 4 fold, byg 5 fold, havre 4 fold og ærter 4 fold.«

Schack-Rathlou skriver videre:

»Så lidet som jeg kan attestere disse bønders angivelser at være rigtige, så umuligt er det og for mig med vished at bestemme forskellen; men i almindelighed kan jeg med sandhed sige, byens avling er meget god; høvlingen og græsningen er middelmådig.«

Tabel II

Fensten fæstebønders hartkorn, landgilde og besætning på gården 1791.

	Hartkorn				Landgilde								Besætning										
	Ager og eng				Skov- skyld	Rug	Byg		Havre		Ansliet til penge		Om han står til restance	Hv. mange bæster, s. k. Irække	Plage	Køer og tyre	Stude	Får	Lam og beder	Svin	Kvier	Ungnedl	
	td.	skp.	fjerk.	alb.		td.	skp.	td.	skp.	td.	skp.	mark	skil										
1. Rasm. Knudsen	4	4	3	0	Ingen	2	0	4	5	2	4	2	0	Nej	6	2	3	0	8	6	5	5	3
2. Søren Christensen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
3. Peder Laursen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
4. Peder Jørgensen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
5. Chr. Jensen	2	2	1	1½	»	1	0	2	2½	1	2	1	0	»	4	0	2	0	4	3	3	4	2
6. Rasm. Rasmussen	2	2	1	1½	»	1	0	2	2½	1	2	1	0	»	4	0	2	0	4	3	3	4	2
7. Hans Nielsen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
8. Chr. Pedersen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
9. Søren Rasmussen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
10. Laurs Poulsen	2	2	1	1½	»	1	0	2	2½	1	2	1	0	»	4	0	2	0	4	3	3	4	2
11. Hans Pedersen	2	2	1	1½	»	1	0	2	2½	1	2	1	0	»	4	0	2	0	4	3	3	4	2
12. Peder Jensen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
13. Jens Nielsen	4	4	3	0	»	2	0	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
14. Rasm. Jørgensen	9	1	2	0	»	4	0	9	2	5	0	4	0	»	10	3	7	0	12	8	10	8	5
15. Søren Mortensen	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
16. Niels Bisgaard	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
17. Søren Nielsen	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
18. Niels Madsen	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
19. Thomas Rasmussen ..	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
20. Jens Pedersen	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3
21. Søren Andersen	4	4	3	0	»	4	5	4	5	2	4	2	0	»	6	2	3	0	8	6	5	5	3

Schack-Rathlou skriver: »Hvad angår disse svar på Fensten bønders hartkorn, landgilde og besætning, kan jeg attestere hartkornets og landgildens rigtighed, ligeledes, at der ingen restancer er på godset. Men at bønderne ikke i almindelighed skulle have flere kreaturer end angivet, er, forekommer det mig, utrolig, dog at skulle kunne sige, hvori forskellen for enhver består, er mig umulig.«

Om det formildende forslag til en frivillig hoverioverenskomst, som Schack-Rathlou fremsatte i 1791, er blevet accepteret af bønderne, er vist tvivlsomt. Man finder ikke forslaget underskrevet af dem. Der gik 4 år hen med stigende utilfredshed blandt bønderne. Det blev nødvendigt at indkalde den i 1795 nedsatte hoverikommission, hvis bestemmelser om hoveriets omfang man måtte bøje sig for.

Den 27. maj 1796 var kommissionens medlemmer tillige med nogle udvalgte af Gersdorffslunds bønder samt godssets forvalter og forpagter Sr. S. Langballe forsamlede på Rathlousdal. Ved dette møde talte den gamle excellence og geheimeråd Schack-Rathlou. Han mindede om sit forslag af 1791 og ønskede, at dette måtte blive grundlag for et endeligt og bestemt hoveri. Om det blev nødvendigt, var han rede til at gøre indrømmelser.

Kommissionen benyttede det fra 1791 foreliggende forslag. Punkt for punkt blev de enkelte arbejdsydelser oplæst og forklaret for bønderne, og hvor der kunne blive tale om lettelser, blev disse anført og vedtaget.

I særdeleshed vakte det tilfredshed, at bønderne blev fritaget for det tidskrævende arbejde med at tærse alt kornet på Gersdorffslund, et arbejde, hvortil Schack-Rathlou havde krævet ikke mindre end 864 gangdage. I stedet måtte bønderne betale 100 rdl. årlig, hvilket for hver af de 44 helgårde ville beløbe sig til 13 mark og 10 skilling. Ligeledes blev det højeste arbejde, som måtte fordres i en uge, meget lettet. Til at læsse og udkøre gødning krævede Schack-Rathlou mange spænd- og gangdage, i alt henholdsvis 304 og 152. Dette kunne nedsættes betydeligt, hvis bønderne ikke snød sig fra at læsse et ordentligt læs. Kommissionen fordrede nærmere fastsat læssets størrelse. Der blev straks foretaget en demonstration, som viste, hvor stort læsset skulle være. Det viste sig derved, at spænd- og gangdagens antal omtrent blev nedsat med det halve.

Det bestemtes for øvrigt, at der af en helgård om ugen kun måtte kræves følgende arbejdsdage:

- I sædetiden: 3 pløjedage,
- kornhøsten: 5 spænddage og 6 gangdage,
- høhøsten: 2 spænddage og 6 gangdage,
- møgagningstiden: 2 spænddage og 3 gangdage,
- hegningstiden: 1 spænddag og 4 gangdage,
- den øvrige tid af året: 1 spænddag og 3 gangdage.

For at hoveriarbejdet kunne få en virkelig nedsættelse vedtoges det:

1. at en plov skal en dag pløje af grøn jord 6 skp. land,
2. at en dag tromles 5 td. land,
3. at en vogn indager fra de længst bortliggende steder 6 læs, nærmest fra gården 10 læs hø til høladen,
4. at et læs korn skal bestå af 2 travrer rug, 2½ trave byg og havre,
5. at en vogn skal en dag køre 6 læs gødning til de længst bortliggende marker, 16 læs til de allernærmeste fra gården,
6. En favn brænde 1 alen lang skal køres til gården i 3 læs.
7. Ved kornægterne (kornrejser) regnes 3 td. rug eller byg for et læs, 4 td., hvis det er havre; men føres kornet til Hou havn, da skal læsset bestå af 4 td. rug eller 5 td. byg og 6 td. havre. Til hvilket sted 4 læs regnes for en spænddag. Til kornægterne beregnes årligt 6 spænddage.
8. Til sten og sener at afsanke og bortkøre beregnes årlig ½ spd. og ½ ggd.

9. Til kornets rensning 6 gangdage årligt.
10. At skove 30 favne brænde med top og grene 1 spd. og 2 ggd.
11. At flytte hæs og sætte halmstakke $\frac{1}{2}$ spd. og 2 ggd. årligt.
12. Gårdens reparation, hvorunder materialers transport 1 spd., 3 ggd.
13. Studefoldene at flytte $\frac{1}{4}$ spd. og 1 ggd.
14. At skovle i gården og opkaste møddingen $\frac{1}{2}$ ggd.
15. At vedligeholde veje til gårdens marker, enge og skove $\frac{1}{2}$ spd. og $\frac{1}{2}$ ggd.

Det er brugeligt på Gersdorffslund at blande møddingen med dynd fra vandstederne samt halm og tang, hvilket sidste hentes 1000 alen fra gården, og kan hertil, med vandstedernes rensning iberegnet, årligt bruges 2 spd. og 4 ggd. af hver helgård på godsets område.

Ved at gennemgå hoverikommissionens bestemmelser i 1796 får man indtryk af, at bønderne hidtil har sløset med deres arbejde på hovmarken, de har villet skåne både dem selv, deres heste og redskaber. Ved at bestemme, hvor meget arbejde, der skal udføres daglig, hvor store og hvor mange læs, der skal køres frem og tilbage o. s. v., kunne uden skade hoveridagene formindskes ret betydeligt.

Hverken Rathlousdal eller Gersdorffslund gjorde som Rodstenseje, der solgte alt sit bondergods. De beholdt godset, hvorfor også hoveriet fortsatte langt ind i 1800-tallet.

GERSDORFFSLUNDS FORPAGTERE

Statsminister Schack-Rathlou måtte under sin 16-årige politiske virksomhed naturligvis opholde sig den meste tid i København. Det var derfor nødvendigt for ham at have dygtige og pålidelige folk på sine godser.

Hvornår Gersdorffslund første gang er blevet udforpagtet, ved man ikke helt sikkert, men uden tvivl kort efter stamhusets oprettelse i 1749, eller måske snarere først efter 1771, da Schack-Rathlou overtog stamhuset og måtte, som forholderne krævede det, bosætte sig i København.

De fleste af Gersdorffslunds forpagtere har kun haft gården i en kortere år-række, ikke længe nok til, at de har kunnet præge gården og egnen ved deres dygtighed og anseelse.

Der var en mand i Søby, som i nogle år havde tilsyn med Gersdorffslund, mens statsministeren opholdt sig i hovedstaden. Det var den unge sognefoged Rasmus Jørgensen. Han var både en meget pålidelig og dygtig mand, der kom til at stå i høj gunst hos Schack-Rathlou. Det synes endog, at der har bestået et personligt og nært venskab imellem dem. I 1780 tilbød ministeren ham den store og gode fæstegård Fensten Hovgård, som ved dødsfald var blevet fæsteledig. Selvfølgelig tog Rasmus Jørgensen med tak mod både gården og den velhavende enke, med hvem han giftede sig samme år.

Vi kender ikke nøjere til, hvori dette nære venskab bestod, men vi ved, at da Rasmus Jørgensen døde i 1793, kun 36 år, satte Schack-Rathlou en sten på hans grav på Gosmer kirkegård for at hædre det sted, der »gemmer det dødelige af den i livet agtbare og velanstændige mand og sognefoged, nu i døden salige Rasmus Jørgensen, født 1757, boende i Fensten Hovgård, døde der 1793 i sit alders 36. år, tillige med sin hustru Mette Erichsdatter.«

Der må have været ganske særlige årsager til, at Schack-Rathlou satte en smuk gravsten på sin fæstebondes grav, men derom ved vi altså intet.

Den Søren Langballe, der i folketællingen 1787 nævnes som forpagter af Gersdorffslund, må rimeligvis være godsets første. I ovennævnte år er han 65 år og må vel sagtens have haft gården i forpagtning flere år før folketællingsåret. Man ved ellers intet om ham, kun at han stod på Schack-Rathlous parti, da diskussionen om hoveriet blev alvorlig drøftet med bønderne i 1791.

Han må rimeligvis være død eller i alt fald trådt fra, for i næste folketællingsår 1801 nævnes en anden mand, inspektør Haarup, der også var inspektør for Rathlousdals gods. Han var der kun et par år.

I 1803 eller 04 fik Gersdorffslund imidlertid en forpagter, der både i dygtighed og menneskelighed blev kendt i hele Hads herred. Hans navn var Carl Quist. Han er født 1776, men om han er født på Rodtenseje, hvor der på samme tid var en gift godsforvalter ved navn Quist, nævnes kun som en mulighed. Carl Quist var i en lang årrække i første halvdel af 1800-tallet knyttet til Hads herred, dels som forpagter af Gersdorffslund, dels som ejer af Lundhoff. Han bliver ofte nævnt i datidens landbrugsskrifter som en fremskridtsmand, navnlig i retning af mergling og ved at frede og indhegne sine jorder med stengærder. Han nævnes også som en fortrinlig havemand, der har plantet mange træer i Gersdorffslunds store have og park. På Lundhoff plantede han på 4 år ikke mindre end 150 forædlede frugtræer. Også skovene interesserede ham, han ryddede dårlige træer og plantede nye. I professor Gregers Bredsdorffs bog om Hads herreds landbrug siges der om Quist, at han har »drevet sine gårde med megen omhu og tænkksomhed.«

Under englænderkrigen 1807—14 nævnes Quist som kystbefalingsmand for det frivillige mandskab, der havde til opgave både nat og dag at påse, at fjenden ikke gjorde landgang på kyststrækningen fra Saksild til Horsens fjord. Overbefalingsmand var forøvrigt den fortrinlige landmand, godsinspektør Hans Chr. Møller på Rodtenseje.

Det var Quist, der på det strengeste forbød englænderne på Gyllingnæs at have lys i utildækkede vinduer, der vendte ud mod havet. Det var sket nogle gange, og det kunne let føre til landgang fra de engelske krigsskibe, der krydsede i farvandet omkring Gyllingnæs.

I Gersdorffslunds have findes et ejendommeligt lysthus, bygget oppe i et af de gamle lindetræer tæt ved vejen, der fører til Søby og Gylling. Fra dette er der et frit og overmåde smukt udsyn over havet. Det er gammelt, sikkert mindst 150 år. Vi ved ganske bestemt, at lysthuset var til i 1850, da forfatteren H. F. Ewald var gårdens forpagter. Han siger i sine erindringer, at han har repareret trappeopgangen op til lysthuset. — For nogle år siden talte jeg med en gammel mand fra Hou om det mærkelige lysthus. Han kendte ikke til, hvor gammelt det var, heller ikke hvem der havde bygget det, men det vigtigste, han sagde, var, at i vore dage kalder vi det lysthus, men hans far og farfar kaldte det for udkigsposten. — Da gik det pludselig op for mig, hvem bygmesteren kan have været, det er uden tvivl Carl Quist, der som kystbefalingsmand har bygget sig en udkigspost oppe i et af lindetræerne, hvorfra han frit kunne spejde ud over havet. Er denne formodning rigtig, skal lysthuset være bygget ca. 1812 og kan altså i år (1962) fylde 150 år.

Carl Quist var ikke alene en udmærket landmand, han var også viden om kendt som en dygtig jæger, der sjælden forsømte nogen lejlighed, når han kom på spor af et eller andet vildt, og det var vel dette glade, friske jægersind, der førte ham sammen med en anden forpagter, der var mere jæger end praktisk

landmand, nemlig digteren St. St. Blicher fra Randlev præstegård. Hvad de to jægersmænd har oplevet sammen af fryd og spænding, når de sad ude i vandmoseskoven på det gamle Bjørnkærs volde og ventede på ræv, ja, det behøver

Lysthus i haven ved Gersdorffslund.

vi ikke at tænke os til, for Blicher siger det selv i sit skønne digt »Bjørnkærs ruiner«.

Efterårsjagterne på Gersdorffslund hørte til de største og mest fornøjelige, hvortil egnens større gårdbesiddere var indbudte, og hvor Blicher ret lod sit jyske vid og lune spille. Hvis Quist har bygget lysthuset i lindetræet, har sikkert både han og Blicher ofte siddet deroppe en stille aftenstund og drukket deres grog og nydt den vidunderlige udsigt over havet.

I 1817 opsagde Quist sin forpagtning af Gersdorffslund og købte Lundhoff for 8000 rdl. af John Smidts arvinger på Gyllingnæs. Det var på denne ejendom,

Quist gjorde et stort rydnings- og opbygningsarbejde og lagde grunden til det lille skønne gods, som i vore dage er skabt af den nuværende meget energiske ejer, Arne Sørensen.

Quist døde på Lundhoff af en heftig nervefeber i året 1830, kun 54 år gammel.

Hvem der nu blev forpagter af Gersdorffslund, har jeg ikke nogen oplysning om, men i 1832 har godsejeren, kammerherre, major v. Holstein Rathlou en annonce i Aarhus Stiftstidende, hvori han søger gården udforpagtet i 12 på hinanden følgende år. Det meddeles i annoncen, at Gersdorffslund har komplet hoveri, 150 stk. hollænderikøer og 12 heste (skal vel være 12 spand heste), samt et areal af 586½ td. land, inddelt i 12 marker, hvoraf de 3 er merglede og 6 indhegnede. Gården fremvises til lysthavende af forvalter Willadsen.

Det varede længe, inden Gersdorffslund blev udforpagtet, flere gange i løbet af 1832 stod annoncen opført i Aarhus Stiftstidende. Grunden dertil var den lange 12-årige forpagterperiode. Først da den blev nedsat til en 8-årig, meldte der sig ansøgere. Sidst på året 1832 blev gården forpagtet ud til krigsassessor Nicolay Bille, der i folketællingsåret 1834 var 61 år; men formodentlig var det sønnen, Hans Rostand Bille, 26 år og ligesom faderen krigsassessor, der blev den ledende på godset.

I den førømtalte bog om landbruget i Århus amt i tiden omkring 1820 af landøkonomen Gregers Begtrup siger denne, at »blandt Århus amts mange herregårde udmærker sig især Åkær i Hads herred. Den anses som den bedste avls-gård med det største hollænderi, ikke alene i Århus amt, men i hele Jylland,« og af gårde, der kommer Åkær nærmest i henseende til størrelse og godhed, nævner han: Vilhelmsborg, Stensballegård og Gersdorffslund. Der var mange større gårde i Hads herred, der tog moden op efter det holstenske landbrug og hollænderi på Åkær. Professor Begtrup siger i sin bog, at »det holstenske landbrug og hollænderi på Åkær har ikke været uden virkning i Hads herred, og det gode eksempel vil med tiden virke videre.«

Hvornår mejeridriften er begyndt på Gersdorffslund, kan der ikke siges noget om, men formentlig omkring 1820. I folketællingslisten 1834 er der for gårdens vedkommende opført en 34-årig mejeriforpagter Thomas Nicolay Bang, en mejerske, den 28-årige Karen Poulsdatter, samt 6 malkepiger og 3 røgttere.

To år før folketællingsåret — 5. oktober 1832 — har Thomas N. Bang en meget stor bekendtgørelse i Aarhus Stiftstidende, hvori han meddeler sin kones, Catrine Bangs død. Senere i bekendtgørelsen siger han om hende, at hun »den 11. september samme år så alt, hvad vi ejede, forført ved den ulykkelige ildebrand på Gersdorffslund, hvorved vi tabte næsten al vor næringsdrift.«

Brandforsikringselskabet meddeler, at det var mejeribygningen, der brændte, og at det skete ved lynnedslag i bygningens storkerede. Hurtigt blev mejerivirk-somheden genoprettet. Det var nødvendigt af hensyn til den store mælke-mængde, der daglig samledes, og som, mens byggeriet stod på, blev dels brugt i gården, dels solgt til nærliggende større gårde, der havde mejeridrift.

Indtil omkring 1845 var Gersdorffslunds mejeri forpagtet ud til folk af dansk nationalitet, men fra 1850 blev gårdens mejeridrift stærkt præget af holstensk indslag, sikkert en påvirkning fra Åkær. Mejeriets forpagter hed da David Johan Bientien, og kom fra Ratzeburg i Lauenborg. Mejeribestyreren Stephan Høding var fra Magdeburg. Der var 7 mejeripiger, dels danske, dels holstenske.

I 1860 var der en hel tysk koloni på Gersdorffslund. Mejeriforpagteren og hans kone var begge fra Mechlenburg, 5 mejersker havde hjemme i Lippe-Det-

mold, og fra samme sted var også lederen og et par arbejdere fra Gersdorffslunds teglværk.

Men allerede i 70erne synes det tyske indslag på gården at være forsvundet, måske en følge af krigen 1864.

Gersdorffslunds mejeri har alle dage været et godt lærested, mange unge piger fra Hads herred, der gerne ville lære lidt mere end almindelig husgerning, har her fået uddannelse som mejersker, hvilket havde til følge, at de lettere kunne få plads på større gårde, hvor der var installeret mejeridrift.

H. F. Ewald.

Den før omtalte krigsassessor Bille, der i 1832 blev forpagter af Gersdorffslund, har sikkert haft gården i to otteårige perioder.

I året 1848 fik gården en ny forpagter, en mand, der ikke er kendt som en kyndig landmand, men derimod blev landskendt for sit historiske forfatterskab. Det var forfatteren H. F. Ewald, der var lidt i slægt med stamhusbesidderen, Niels Rosenkrantz v. Holstein-Rathlou på Rathlousdal.

Der kunne skrives meget om Ewalds oplevelser fra hans korte forpagtertid på Gersdorffslund, der netop faldt under den spændende treårskrig 1848—50. Men om disse oplevelser har han selv skrevet fornøjeligt i sine »Erindringer«, og desuden har flere dagblade haft artikler om hans ophold på Gersdorffslund i krigsperioden, så det synes unødvendigt at gentage dem her.

Men lad det alligevel siges — og han har da også selv sagt det — at han jo slet ikke var landmand, havde hverken forstand eller sans for landbrug. Når det alligevel gik nogenlunde på Gersdorffslund, skyldtes det ene og alene hans fortrinlige fynske forvalter, Peter Chr. Michelsen fra Refsvindinge ved Nyborg. Han var både pålidelig og en meget dygtig landmand, ham kunne Ewald helt og holdent stole på både i arbejdsmæssig og økonomisk henseende. H. F. Ewald

rørte næppe med en finger ved arbejdet. Han var ugift, og der var ikke meget, der holdt ham hjemme på gården. Han var en dygtig rytter og elskede at ride, ofte red han rundt i Hads herred for at besøge gode venner, og til dem hørte især provst Weisner og fru Emma f. Güldenchrone i Præstholm, også på Rathlousdal hos stamhusbesidder Niels Rosenkrantz v. Holstein-Rathlou, der var hans næstsøskendebarn, kom han meget, men oftest besøgte han politiassistent Linnemann i Odder, hos hvem han kunne få meget nyt at høre om krigsforholdene, og med hvem han ofte red sammen omkring i sognene, når indkvartering af fjendtlige soldater og udskrivning af fourage skulle foretages. Tit endte sådanne anstrengende rideture med en fornøjelig aften på Gersdorffslund, hvor den stod på splendid middag med rigelige drikkevarer.

Da Linnemann af amtmand Orla Lehmann i Vejle blev konstitueret i 1849 som herredsfoged for Nørvang herred, rejste han for bestandig bort fra Hads herred. Han blev forøvrigt senere direktør for Nationalbanken og fik tildelt titel af konferentsråd.

Ewald savnede hårdt sin ven. Han skrev flere breve til ham, blandt andet også et humoristisk rimbrev, hvori han siger:

»Er det Vejle din pragt,
er det elskov din magt,
er det Lehmanns smeltende stemme,
som har dåret vor ven
og ham fristet igen
de Hads herreds jenser at glemme?

Her i Hads herreds snavs,
hvor vi danser kehraus
kun i vejenes bundløse huller,
her trods slud og trods vind
vi ret snart slumrer ind,
mens tiden mod målet os ruller.

Her med dårlig musik
et spil kort og en drik
jeg finder mig trøst i piqveten,
intet liv, ingen lyst,
alt er søvnigt og tyst,
blot vi vækkes ej snart af trompeten.

H. F. Ewald.

Af disse vers får man et ret stærkt indtryk af, at Ewald ikke befandt sig særlig godt i Hads herreds ydre og indre fattigdom. Der var intet, som kunne glæde, intet, der kunne optage hans rige følsomme sind. — En af de senere forpagtere skal have sagt: »Den, der skal regere på Gersdorffslund, skal være stærk, modig og robust.« Til den slags folk hørte H. F. Ewald ikke, han manglede evnerne til at løse et stort landbrugs problemer.

Da krigen var forbi og krigsspændingen endt, opgav han forpagtningen af Gersdorffslund. Han uddannede sig som landmåler og bosatte sig ved Gram i

Nordslesvig. Men heller ikke denne virksomhed kunne holde ham fangen. Han flyttede til Helsingør, og her var det, han fandt sig selv. Han blev forfatter, skrev flere romaner, der vakte opmærksomhed, navnlig hans store historiske forfatterskab blev kendt og skattet. Den bedste af hans historiske romaner er uden tvivl »Den skotske kvinde på Tjele«. Måske har tanken om denne kvindelige skikkelse ligget i hans sind helt fra årene på Gersdorffslund, thi en søn af denne skotske kvinde, Genete Cragengelt, ejede nemlig Loverstrupgård, der jo senere blev kaldt Rathlousdal.

Da H. F. Ewald i 1850 opgav sin forpagtning af Gersdorffslund, blev gården kort efter atter forpagtet ud til cand. phil. Peter Brechling, søn af forpagter Frederik Brechling på Peterslund ved Hovedgård.

Slægten stammer fra Rødemis ved Husum i Sydslesvig og har været betydelige landmænd. For Peter Brechlings vedkommende var det meningen, han skulle være præst, men det frie liv som landmand tog ham så stærkt, at han opgav studeringerne og helligede sig helt landbruget. Han var født 1820 på godset »Sølyst« under baroniet Brahetrolleborg, tog studentereksamen og filosofikum, men forlod så studeringerne og blev landmand.

Sin første selvstændige landmandsvirksomhed fik han som forpagter af Gersdorffslund i 1850, og fra da af var han helt og holdent knyttet til Hads herred.

Det var, mens Brechling var forpagter, at Gersdorffslund fik en ny hovedbygning i 1854. Det er den samme smukke bygning, der står den dag i dag. Hvorfor denne blev opført, har jeg ikke kunnet efterspore. Brandtaksationer af gården har ikke fundet sted omkring 1854. Men da »Topografisk historisk håndbog over Århus amt« anfører opførelsen af hovedbygningen til det nævnte år, må man vel formode, at årstallet er rigtigt, selv om kildeangivelsen mangler.

Hovedbygningen er både smuk og stilfuld, bredden svarer til længden og virker solid og stærk, især i fremhævelsen af midterpartiets frontispice.

P. Brechling beholdt kun forpagtningen af Gersdorffslund i en 8-årig periode. Han havde i 1856 købt Faurgård af landvæsenskommissær N. J. Secher, hvilken gård han drev frem til en af Hads herreds bedste gårde. Men først i 1858 op-sagde Brechling sin forpagtning og flyttede til Faurgård.

Hans efterfølger, der havde Gersdorffslund i forpagtning i tilsammen 20 år, indtil 1878, var to mænd af slægten Bay, far og søn. Familien stammede fra Randers, og fra den er udgået mange dygtige og kendte præster, landmænd og handelsmænd. Hele slægten var ret stærkt åndelig udviklet, var navnlig frisindet i både politisk og kirkelig henseende; dens oftervilje i national retning gav sig ofte ret store udslag, som da studenten Niels Bay af Randers var med i den studenterbevægelse, der i 1814 henvendte sig til Frederik VI med tilbud om at værgе Nørrejylland mod den svenske hærs indfald og derved forhindre Norges afståelse.

Corfits Carl Emil Bay, født 1811, var købmandssøn fra Rudkøbing og overtog først sin fars forretning, men slog sig senere på landbruget. Han har bl. a. ejet Bolbro ved Odense, Østedgård ved Fredericia, Bjerager Hovgård og Svejgård i Bjerager sogn. Om hans virke på Gersdorffslund har jeg ingen sikker viden, men der findes et synligt minde om ham, idet han i en af hovedbygningens vinduesruder har indridset sit navnetræk med en diamant. Hvorfor han har gjort det, ved man ikke, måske er den en afskedshilsen til den gård,

han holdt af. Et andet minde har man også om ham, et, der siger os lidt om hans indre bevægelige sind. I et af årene omkring 1870 havde man på Gersdorffslund i maj måned trukket kreaturerne ud på græs og uforsigtigvis ladet dem forblive ude om natten i den sikre tro, at det lune vejr var stabilt. Det blev imidlertid til vintervejr med voldsom snestorm og frost. Om morgenen lå der mange kreaturer døde, de havde ikke kunnet modstå nattens pludselige kulde.

I en gammel bøg, der har stået i hestehaven, ridsede Bay med sin kniv i barken følgende strofer:

»Uberegnelige maj,
skal vi atter i kavaj?
Anemoner, blå og hvide,
ellers som ved vintertide,
endnu ingen grønne høg,
gøgeurt, men ingen gøg.

Det gamle bøgetræ blev senere splittet af lynnedslag, og det viste sig komplet råddent indeni. Barkstykket, hvori Bay har skåret ovennævnte linier, blev tilbudt Odder museum, men blev ikke modtaget, og er vel sagtens nu gået til grunde, derimod hvad Bay skrev, huskes den dag i dag.

1872 købte Emil Bay Ejergård i Ousted sogn, men solgte den allerede 1874, hvorefter han flyttede til København, hvor han døde 1883. Hans søn Erik Erasmus Bay, født 1843, overtog forpagtningen af Gersdorffslund, men afstod den 1878, hvorefter han udvandrede til Sydamerika. Han døde ugift 1889.

ALRØ PRÆSTEGÅRD OG DENS BEBOERE GENNEM 400 ÅR II

AF N. C. SPANDET

Efter de forannævnte præster, der kun i få år virkede på Alrø, kom nu en række præster, der gennem 3 generationer virkede på øen i 75 år.

Den første af disse præster, der alle tilhørte slægten Spandet, var Laurits Nielsen Spandet. Han var født 1712 i Ribe, hvor hans fader var tilflyttet fra Fjersted i Spandet sogn i Sønderjylland. Han hed Niels Lauritsen og var hjulmand, og moderen hed Bodil Pedersdatter. I Niels hjulers ægteskab var der 7 børn, hvoraf 4 døtre døde som små. Af de 3 sønner blev de 2, Laurits og Peder, præster, de antog navnet Spandet, som siden har fulgt slægten, hvoraf der endnu findes efterkommere på Alrø og på Sjælland.

Laurits Spandet havde sammen med broderen Peder gået i Ribe latinskole, hvorfra de begge blev studenter 1732. Skolen, der efter en forfaldsperiode igen var i stærk opblomstring, blev ledet af den kendte skolemand Chr. Falster, der blev kaldt en af landets ypperste skolemænd. De to brødre fulgtes ad til universitetet, hvorfra de begge dimitteredes 1738 (Laurits med haud). Vi ved, at broderen havde haft den ortodokse professor Marcus Wøldike og pietisten Reuss til lærere og eksaminatorer. Om Laurits har haft de samme, ved vi ikke, men det er dog sandsynligt.

Laurits Spandet blev 1742 kaldet til præst på Alrø af Hedevig Margrete Bornemann på Åkær og beklædte embedet til sin død 1757.

Hvor han har færdedes, og hvad han har foretaget sig, til han en efterårsdag 1742 gik i land på Alrø, ved vi ikke. Men det er vel sandsynligt, at han som broderen har været huslærer eller haft lignende stilling. Det var nemlig ret almindeligt, at teologiske kandidater måtte tage plads som huslærere, hjælpepræster eller hørere ved latinskolerne, undertiden måtte de nøjes med et degneembede. Spandet fik sit embede 4 år efter sin eksamen, hvilket på den tid var hurtigt. 5—6 var det almindelige, og mange måtte vente meget længere for at få sognekald.

Det ser ikke ud til, at Laurits Spandet har haft nogen tilknytning til egnen, men det er muligt, at han har haft en velynder i ejeren af Åkær, der var datter af professor og biskop Bornemann. Som ejer af Åkær havde hun kaldsretten til embedet på Alrø. Uden at have gode fortalere var det i de tider vanskeligt at opnå embede.

Mens vi fra 1700-tallet kan få en del at vide om præsternes økonomiske forhold, familie o. lign., er det vanskeligere at få oplysning om den åndelige atmosfære, de har levet i. L. Spandet var præst i pietismens tid. Om han har været pietist, ved jeg ikke. En del taler derfor, men andet taler imod. Han skal efter overleveringen have været en mindre dygtig prædikant. Hans prædikener skal have været langtrukne med mange citater af bibelsteder, lignelser og sententiose moraler (meddelt mig af afd. provst Christensen). Hvis overleveringen er

rigtig, kunne det godt tyde på, at han har været påvirket af engelsk ortodoksi. Men udelukket er det heller ikke, at han kan have været noget præget af den fra Tyskland indtrængende pietisme.

Efter at have været på Alrø i 2 år blev han gift med en datter af provst Steenstrup i Torrild, Dorethe Sophie Jacobsdatter Steenstrup. Ved dette ægteskab kom han i familie med den i Hads herred udbredte præsteslægt, der nedstammede fra ejeren af Dybvad Laurits Brorson, og hvortil også den foran omtalte pastor Friis hørte. Med den har familien på Alrø haft omgang, hvad bl. a. ses af navnene på fadderne ved børnenes dåb. I ægteskabet var der 5 børn. En søn blev præst på Alrø efter sin stedfar, en anden søn døde som barn, mens de tre døtre alle opnåede at blive gift, Anne Catrine med pastor Hillebrandt i Torrild, i hvilket ægteskab der ingen børn var, og Hedevig Benedicte med pastor Michael Vogelius i Hundslund, der efterlod sig en talrig slægt. Jacobine blev gift med Hans Møller i Bjerring mølle og anden gang med Mouritz Lassen i Århus.

1757 døde L. Spandet kun 45 år gammel. Hans enke sad nu ene tilbage med 4 mindreårige børn. En måned efter mandens død fødtes det 5. barn, der blev opkaldt efter sin afdøde fader, men døde en måneds tid efter.

Til Spandets efterfølger i embedet kaldedes kandidat Jens Hansen Møller (1758—87), der var født i Bjerring mølle 1720. Han har, som loven dengang bød, måttet købe præstegården af enken, som havde ret til at bo i præstegården et år efter mandens død og havde ret til en betydelig del af embedets indtægter, ligesom hun, når nådensåret var udløbet, skulle have udbetalt pension af embedets ny indehaver. Enken var således sikret det nødvendigste udkomme. For den ny præst, der måtte købe præstegården og udrede enkepensionen (indtil en ottendedel af embedets indtægt) var det en alvorlig økonomisk belastning. Tit løstes spørgsmålet da også på den måde, at den ny præst giftede sig med formands enke. For enken har hensynet til børnenes fremtid sikkert også spillet en rolle. Således gik det også her. Et år efter, at Jens Møller havde overtaget embedet, giftede han sig med enkemadam Spandet. I dette ægteskab var der et barn, Johanne Møller, der blev gift med sognepræst, senere provst Peter Schandorff i Tyrsted-Uth. Han skildres som »en god mand, men simplere som præst.« Han måtte på grund af sygdom søge sin afsked 1822 og døde 3 år efter i Horsens. Hans enke flyttede til en svigersøn, prokurator Nygaard i Thisted, hvor hun døde 1850.

Efter Møllers død 1787 efterfulgtes han af Niels Spandet (1787—1817), som var født 1751. Han blev først udervist hjemme af stedfaderen og kom derefter 1769 i Horsens latinskole, hvorfra han dimitteredes 1771. Han blev kandidat 1779 (non) og blev nu stedfaderens medhjælper for så ved dennes død 1787 at overtage embedet. 1783 giftede han sig med Maren Møller, født 1748 i Bjerring mølle. Hun var sandsynligvis en broderdatter af Jens Møller. I ægteskabet var der 2 børn, Laurits Spandet og Niels Møller Spandet. Den ældste, der var noget vanfør, lærte bogbinderhåndværket, men efter at han var blevet gift, købte faderen Eskild Eskildsens gård på Alrø til ham, og denne gård har siden været i slægtens eje. Den yngste søn blev student fra Horsens 1807 og cand. jur. 1811 med udmærkelse. Han blev siden kendt som jurist og politiker.

1792 visiterede biskop Janson på Alrø. Han skrev i visitationsprotokollen bl. a.: »Fra universitetet kender jeg hans (Spandets) duelighed og gode tænke-måde, og dertil har han hidtil svaret i sit præsteembede. Med hans prædiken og katechisation kunne jeg være vel fornøjet. Kirke og præstegård var i god stand.«

N. Spandet skal efter traditionen have været en dygtig præst. Han levede i rationalismens tid, og han har sikkert som mange af den tids præster været præget af iver for oplysning og materielt fremskridt. Vi ved således, at Niels Blicher fra Randlev vaccinerede i Alrø præstegård, og at N. Spandet havde et husapotek, som det på den tid var anbefalet præster at have, for at de kunne

Alrø kirke o. 1925.

betjene deres menighed, når lettere sygdom satte ind. Hvis traditionen har ret, har han også på landbrugets område vist interesse for forbedringer og fremskridt. Han skal således have taget initiativet til at udrydde »onde urter« på markerne. Han var meget velstående. Ved hans kones død 1810 opgjordes deres formue til 7111 rd. 3 mk. 2 sk. Det ses også, at præsten har været pengeudlåner. Således havde kammerråd Glud på Jensgård lånt penge af ham ikke mindre end 4 gange, og etatsråd de Thygesen til Bygholm én gang. Disse lån udgjorde ved skiftet tilsammen 1600 rd.

1817 søgte Spandet sin afsked, men blev boende i præstegården hos efterfølgeren. Det ser ud til, at der har været et meget smukt forhold mellem de to præster. Spandet prædikede ofte i kirken efter sin afsked, da »menigheden satte megen pris på at høre ham.« Det ses også i kirkebogen, at Spandet har ført den lige til sin død. Den indtraf 1826, da han var 75 år gammel. Hans efterfølger skrev i kirkebogen om ham: »I 35 år var han en værdig sognepræst ved

Alrø menighed, nemlig fra 1782 til 1817. Fra sin resignation til sin død boede han i huset hos mig, hans successor i embedet. Efter få dages sygeleje hensov han i Herren den 21. august om eftermiddagen kl. 2. Fred med den ædles støv.«

Han blev begravet på Alrø kirkegård, men over præsterne i slægten findes ingen gravminder bevaret. Dog fandtes for få år siden i et hus på Alrø, der tidligere har tilhørt en af slægten, en ligsten med en lang, men næsten ulæselig indskrift. Kun navnet Laurits Spandet kunne tydes. Over Niels Spandets grav har der også ligget en ligsten, hvoraf rester endnu i min barndom fandtes på Fuglemosegård, der stadig tilhører slægten.

Spandets efterfølger var Eskild Eskildsen (1818—31). Han var født i Kerteminde 1783, student fra Odense 1801, kandidat 1806 (egregie). Han var adjunkt i Kolding, da han kaldedes til præst på Alrø 1817. Han blev 1815 gift med Birgitte Plesner fra Glud præstegård. Han døde 1831 på Alrø. Eskildsen har vistnok været en svagelig mand. Om ham siger traditionen på Alrø, at han var meget hidsig og skældte folk ud, hvis de ikke kom i kirke hver søndag, og han kunne godt give lussinger, når han overhørte konfirmanderne på kirkegulvet (måske forveksler traditionen ham med nedennævnte pastor Bork, som bevisligt var meget hidsig). Eskildsen var den første præst på Alrø, der blev direkte kaldet af kongen. I ægteskabet var der 6 børn. En datter Caroline, der blev født på Alrø 1827, blev gift med sognepræst Peter Plesner i As-Klakring. Om Eskildsen skrev eftermanden: »Denne værdige lærer og retskafne mand efterlader sig et udødeligt minde i alles hjerter.«

Jens August Paludan (1832—44) efterfulgte Eskildsen som præst på Alrø. Han var præstesøn fra København og født 1803, student 1821, kandidat 1826 (laud). Han forflyttedes 1844 til Nebsager og 1854 til Rårup. 1852 blev han provst. Paludan var gift med Camilla Augusta Kipnasse (viet 1832). I ægteskabet var der 5 sønner og 1 datter. Inden han kom til Alrø, tilbragte han sin tid i hovedstaden, som han selv siger »fordi jeg lettest der kunne forbinde videnskabelige beskæftigelser med nyttig virksomhed og en rig erfaring.«

På Alrø blev han formand for sogneforstanderskabet, da det oprettedes i 1841, men derudover ved vi ikke meget om tiden på Alrø. Skal man have noget at vide om ham som præst og menneske, må man undersøge hans virke, efter at han var fraflyttet øen.

Vi ved, at de teologiske professorer anbefalede ham for grundige kundskaber og en god moralsk karakter. Vi ved også, at han var påskønnet af menigheden i Rårup, som for en del bestod af »de stærke jyder«, og at »missionens hellige sag lå ham stærkt på sinde.« Han var ikke grundtvigianer, men grundtvigianeren pastor Fog i Skjold, der talte ved hans jordefærd, sagde bl. a.: »Skønt grundene i den »ene tro« var vi forskellige af anskuelse af mange ting. Han ønskede kun enhed i det nødvendige. Mildhed var hans hjertes grundtone, mild var hans dom om andre, mild var hans påmindelse, hvor han så forsømmelse, mild hans tilrettevisning, hvor han fandt grund til at dadle. Med sin klare forstand veg han ikke tilbage for at udtale sig om kirkepolitik og teologiske forhold og var en skattet tilsynsmand i sit provsti og et virksomt medlem af amtsskoledirektionen i Vejle amt.«

Han døde 8. februar 1869 af brystbetændelse, 66 år gammel. Døden kom uventet, da han havde et godt helbred.

Som præst på Alrø efterfulgtes han af Ove Henrik Bork (1844—52). Han var præstesøn, født 1805, blev student fra Randers 1824 og kandidat 1830 (haud).

Han var gift med Sophie Melbye fra Middelfart. I ægteskabet var der 2 sønner og 2 døtre. Efter at have været sognepræst i Hem i 6 år kaldedes han til Alrø. Han endte sin præstegerning i Udby på Fyn.

Bork var præst på Alrø under treårskrigen og havde under kurhessernes besøg på øen en affære med de fjendtlige tropper. De var kommet til øen, fordi de troede, at ejeren på Stensballegård dér havde skjult 300 fede stude, som de ville have fingre i. De blev vist vej over vadegrunden fra Gyllingnæs af den unge hjælpelærer i Søvind Knud Ottosen, der blev tvunget til det. De fandt dog ingen stude, da det var på Vorsø og ikke på Alrø, de var opstaldet. Soldaterne gennemsgøgte hele øen og lagde beslag på nogle kreaturer, men samtidig foretog det menige mandskab en del rapserier på øen, bl. a. stjal de et ur fra en fisker nede ved skoven.

Da beboerne henvendte sig til Bork, som var den eneste på øen, der kunne tale tysk, for at han skulle tale deres sag, gik han ned til soldaterne, der efter afsøgningen af øen nu var samlet ved vadestedet, og påtalte tyveriet af uret. Tyven blev udpeget, men nægtede at have stjålet noget. Det kom til et skænderi mellem præsten og befalingsmændene, som sluttede med, at nogle soldater efter befaling slog løs på præsten med nogle pilekæppe, de havde taget i et af øens mange hegn, så han måtte retirere.

Bork skal have været af et meget hidsigt temperament, så han ofte forløb sig. Når han kom over i skolen, vankede der lussinger, hvis børnene kunne for lidt, og det var som oftest tilfældet, da læreren, der hed Baden, i høj grad forsømte sit skolearbejde. Mærkeligt nok ser det ud til, at han fandt sig i lærerens forsømmelighed uden at gøre indsigelse.

Han lagde overmåde megen vægt på konfirmationsundervisningen. Konfirmanderne mødte 2 gange om ugen hos ham til undervisning tidlig om morgenen, og han beholdt dem lige til middag. Han gav dem store lektier, hvad måske blev særlig besværligt for dem, da de havde lært så lidt hos lærer Baden. Også her i konfirmandstuen vankede der lussinger. En gammel mand, der var født i 1839, fortalte nu afdøde provst Christensen, at hans broder, der måske nok var noget småt begavet, dårligt kunne sove om natten før konfirmationen af frygt for, hvad der kunne hænde ham hos præsten. For konfirmander med små evner må det have været en tortur at »gå til præst« hos ham. Efter samme meddelers mening skal Bork have været en god prædikant.

På Fyn gik Klaus Berntsen til præst hos ham. Han fortæller i sine erindringer, at næsten alle konfirmanderne flyttede lidt efter lidt fra ham til andre præster, når de havde fået en for grundig overhaling. Til sidst var der kun Klaus Berntsen og et par piger tilbage. Klaus Berntsen skete der intet, for han kunne altid sine lektier.

Efter Bork kom som præst på Alrø Frederik Nicolai Brockdorff (1852—79), født 1807, præstesøn fra Skævinge. Han blev student fra Herlufsholm 1828, kandidat 1834 (haud) og pers. kappellan i Skævinge 1835. 1831 blev han sognepræst i Lørslev på Mors for så at blive præst på Alrø 1852. Han var gift med Birgitte Antoinette v. Haven, og i ægteskabet var der 2 sønner og 1 datter.

Han var ingen god prædikant, men derimod en dygtig landmand. Han havde forstand på heste og var dygtig til hestehandel. Da en mand engang kom til ham, mens han var i præstekjole, for at tale om handel, blev han afvist. Det talte han ikke om, når han var i ornat. Han var en rank, rask rytter, der gerne færdedes til hest.

Da han flyttede til Alrø fra Mors, medførte han hele sin besætning af heste, køer og får. De blev drevet til fods hele den lange vej til Gyllingnæs og derfra over vadegrunden. Forpagter Rasmus Mortensen, der var forpagter i præstegården fra 1884 til 1925, havde overtaget besætningen efter den yngre Brockdorff. Da kunne man endnu i besætningen kende den kreaturstamme, som Brockdorff 1852 førte til øen.

Det var med Brockdorff som med Bork. Han lagde megen vægt på konfirmationsundervisningen, og konfirmationsdagen var hård for børnene. Hvert barn blev overhørt 7 gange, nemlig en gang i hvert af lærebogens hovedstykker, en gang i det gamle og en gang i det nye testamente. — En konfirmationsdag med 5 børn kunne vare fra kl. 10 til 14.

Om præstekonen fortalte den gamle smed Chr. P. Nielsen følgende: »Hun var adelig, men ingen kunne til daglig se på hende, at hun var præstekone. I den tid skar man nede i Holtet det øverste jordlag (løjtørv) med derpå siddende gammelt, langstrået græs af og brugte det til brændsel. Det havde meget ringe værdi, men var alligevel i den tid sammen med tjørn fra skoven det eneste brændsel, øen brugte, for man havde intet andet. Efterhånden kom dog gårdene i gang med at hente tørv ovre fra fastlandet og brænde i Gyllingnæs skov. Flere købte endog selv moseskifter i Ørting mose. Men i præstegården brugte de i hele fru Brockdorffs tid græstørvene fra Holtet. Det gav et blus, når græsset brændte af, men ellers var der kun lidt glød, og der blev en urimelig mængde sandblandet aske. I den gamle præstebolig var der åben skorsten med ildsted. Der stod fruene og rodede dagen lang. Pigerne måtte ikke lave maden, kun hente en spand vand, når hun manglede den. Tørvenc ville ikke brænde, så der skulle stadig rodes ved ilden for at få lidt varme under gryderne. Røgen slog tit ned fra skorstenen, og alt blev sodet og sort, præstekonen iberegnet, så hun lignede ikke en præstekone.« I de 38 år, hun levede på Alrø, skal hun kun en eneste gang have været ovre på fastlandet, nemlig i Ørting, hvor sønnen blev indsat som kapellan hos sognepræsten for Ørting-Falling. Hun blev da hentet i vogn ved Skablund. «Ved sådan lejlighed, hvor hun var vasket og pyntet, så hun helt statelig ud, da kunne man nok se lidt af adelen og en del af holdningen som præstens hustru,» sluttede den gamle smed.

Hun døde på Alrø 1890, 81 år gammel. Pastor Brockdorff døde samme sted allerede 1879.

Efter ham fulgte sønnen Christian Frederik Brockdorff (1879—92). Han var født 1842 i Lørslev, kom efter sin konfirmation i handelslære, blev student 1867 (privat dimitteret), og en tid studerede han nyere sprog i den hensigt at tage magisterkonferens, men sluttede med at tage teologisk eksamen (haud). Han var i sin studietid blevet påvirket af professor Rasmus Nielsens forelæsninger og ved læsning af Søren Kierkegaard og Grundtvig.

Efter sin eksamen blev han hjælpepræst hos pastor Thomsen i Ørting-Falling (1876—79), for så ved faderens død at blive sognepræst på Alrø, hvor han var til 1892, da han flyttede til Havrebjerg, hvor han gik over til katolicismen, men blev syg for så efter en længere sygeperiode at få sin afsked 1897.

Allerede på Alrø mærkede man hans interesse for katolicismen. Han begyndte således at holde liturgisk gudstjeneste i kirken juleaften.

Pastor Møller i Gylling skrev om ham: »Jeg har kendt Brockdorff i mange år. Allerede som student havde han meget med papismen at skaffe, fra først af sagtens af vigtighed over, at han kunne tale de nyere fremmede sprog. Men han

var vist da allerede på vej til at gå over til dem. En dag kom Brockdorff på besøg til Alrø, men var syg og ret forstyrret. En læge lod ham indlægge på Odder sygehus. Herfra drog han bort til en ven i Bjerre herred. Den katolske præst i Horsens blev tilkaldt, kom og »døbte« ham. Jeg har i grunden respekt for Brockdorff, der gør skridtet helt ud, hvad han længe ikke har kunnet overkomme. — Han er i sig selv en skikkelig fyr, der kun aldrig skulle have været præst i vort kirkesamfund.«

Pastor O. N. Møller.

Brockdorff var en fin, nobel skikkelse. Han følte sig stærkt knyttet til Alrø og forlod først øen efter moderens død. Mens han var på Alrø, holdt han privat skole i præstegården, hvor ungdommen kunne få en udvidet undervisning, bl. a. i sprog. Han blev 1881 gift med Anna Marie Raupach fra Odder. Han døde 1908.

Som hans efterfølger på Alrø udnævntes Otto Nikolaj Møller (1892—1904). Han var født 1862 i Toreby og blev student 1881 fra Sorø (haud). Fra 1887 var han hjælpepræst i Tåstrup. Han stammede fra en gammel præsteslægt og kunne blandt sine forfædre tælle både biskop Rasmus Møller og Otto Grundtvig (biskopperne Ammundsen var hans fætre). Møller var en rolig og samvittighedsfuld mand, der var præget af gammel præstekultur. Han var helt igennem konservativ og meget trofast mod det nedarvede. Det fortælles fra hans tid på Alrø, at engang han var borte fra øen, lod fru Møller deres havemand tynde stærkt ud i havens mange træer og buske. Da Møller kom hjem og så det, blev han vred, der måtte ikke ændres noget ved havens udseende.

Møller tilsluttede sig ikke nogen kirkelig retning. Han var afholdt og respekteret som præst og for sine menneskelige egenskabers skyld. Han skal have arbejdet flittigt med sine prædikener, og han kunne optræde værdigt og med myndighed. Biskop Wegener sagde om ham, at han var i besiddelse af »en stille fromhed, som giver ham en egen styrke.«

Præsteparret havde megen selskabelig omgang med beboerne på Alrø, og de var jævne og ligefremme, fru Møller var livlig, og Møller var, som hans søn skriver

om ham »helt upåvirket af ydre rang, stilling og økonomi.« Hans børn blev sat i øens almueskole, da de blev skolepligtige, og de blandede sig helt med os andre landsbybørn, og ude hos os talte de bredt jysk som vi andre, selv om de med forældrene talte rigsmålet. Det gjaldt især den ældste af børnene Karl Rasmus Møller. Engang forpagter Rasmus Mortensen sagde til ham: »Du skal vel være

Pastor B. Bjerre.

præst som din far,« svarede han: »A vil gjen si den mand, der ka gjø mæ te præst.« Han sagde som barn, at han ville være landmand. Det blev han nu ikke, men han blev dyrlæge, som jo dog har noget med landbrug at gøre.

Pastor Møller var interesseret i sognets forskellige anliggender, og da han nød almindelig tillid, blev han valgt til sognerådsformand 1895—1901 og havde, så vidt jeg kan skønne, en betydelig andel i, at Alrøerne fik bygget en solid anløbsbro for Horsens-dampbådene, hvilket havde stor betydning, indtil man i 1931 fik dæmningen bygget.

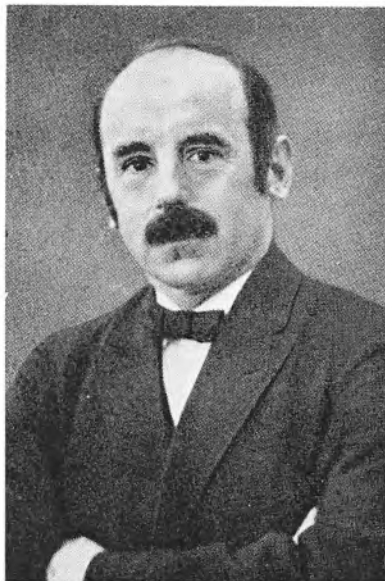
Møller var gift med Caroline Sophie Fog fra Bogense, og i ægteskabet var der 5 børn, der alle var født på Alrø. Foruden den før nævnte Karl Rasmus Møller, der blev dyrlæge, var der den næstældste Erik, der blev officer og endte som generalløjtnant, en datter Marie Louise blev lærerinde i Odense. Den yngste af de 5 børn, der opnåede den voksne alder, var B. J. Fog Møller, som blev dr. med. og reservelæge ved Øresundshospitalet i Helsingør.

Fra Alrø flyttede Møller til Karleby (1904—25). Han døde 1931, og fru Møller 1955 i en alder af 85 år.

Efter Møller kom Hans Waldemar Olsen (1904—08). Han var født 1856 i Nykøbing F., student fra samme by 1874 og kandidat 1880 (haud). Olsen var først huslærer på Søllestedgård, inden han 1883 blev sognepræst på Fur. Fra 1890

var han sognepræst i Skelund for så i 1896 at overtage embedet i Norup. Når han 1904 flyttede til det lille embede på Alrø, skyldtes det hans tiltagende svaghed.

Han var afholdt som præst, men kom ikke meget ud til befolkningen. Han var meget lærd og opholdt sig mest i sit studereværelse. Han var en dygtig prædi-

Pastor F. Køster.

kant, som man gerne ville høre, og der var særdeles god kirkegang i hans tid. Han var i sin forkyndelse ikke retningspræst, men den var inderlig og stilfærdig, og hans prædikener var indholdsrige, men dog let fattelige.

Han var en venlig og stilfærdig mand, men var meget upraktisk og ubehjælpelig og generedes meget af en tiltalende nervøsitet. Hans konfirmander måtte således sidde ganske stille og helst hverken røre fødder eller hænder, ellers kunne han blive ret opfarende. Skete det f. eks., at hans tjenestepige gik oppe på loftet over studerekammeret i undervisningstiden, kunne han blive helt ude af sig selv, selv i kirken kunne han blive distraheret ved den mindste lyd.

Han var storyger og røg mest lang pibe. Når vi 4 konfirmander i 1906 mødte om morgenen til konfirmationsforberedelse, var hans værelse som oftest fyldt med tobaksrøg. Han lukkede et vindue op, så den meste røg kunne trække ud, inden undervisningen begyndte. Han var en meget flink og imødekommende mand. Da jeg således midt i forberedelsestiden blev elev i Horsens statsskole og måtte bo i byen, tog han mig op til sig nogle søndag eftermiddage, når jeg var hjemme, for at læse med mig. Det blev dog mest til, at jeg drak kaffe sammen med ham og fruene i den gamle hyggelige præstegård. Han var gift med Elisabeth Petersen. I ægteskabet var der 2 sønner.

På grund af sine syge nerver måtte han tage sin afsked 1908, hvorefter præsteparret flyttede til København, hvor han en tid virkede som manuduktør. Han døde i en høj alder i 1946.

Som den næste i præstekæden kom Bertel Bjerre (1909—14), der var født 1875 i Lomborg, student 1896 fra Viborg og kandidat 1903 (haud). Efter at have været hjælpepræst flere forskellige steder blev han kaldet til embedet på Alrø.

Bjerre var en folkelig og på alle områder hjælpsom mand. Han var grundtvigsk. Han og hans praktiske og dygtige hustru åbnede deres hjem både for unge og ældre i menigheden. Nogle af de ældre, der var vant til præster af en

Provst J. C. Christensen.

anden type, syntes dog, at han ofte optrådte med for lidt præstelig værdighed. Bjerre havde en meget smuk sangstemme, men var efter de flestes mening en ret mådelig prædikant. Hans prædikener kunne være meget usammenhængende og brudstykkeagtige. Han var sikkert et meget følsomt menneske, og undertiden blev han under prædikenen så bevæget, at han ikke var i stand til at beherske sine følelser. Præsteparret var dog, ikke mindst for deres store hjælpsomhed og rige menneskelighed, afholdt af befolkningen, men Bjerre følte sikkert, at han som præst her ikke kunne udrette det, han gerne ville, hvorfor han søgte hen, hvor der var mere grund for hans virketrang og forkyndelse.

I hans embedstid på Alrø brændte præstegård og skole. Da Bjerre havde mistet alle sine bøger, sagde Otto Møller i Gylling til ham: »Tag de bøger, du vil, fra mine reoler, dem vil jeg forære dig.«

Han flyttede fra Alrø til Lem og derfra til Tårs, hvor han fik en påskønnet præstegerning og sikkert havde sin lykkeligste tid. Her udviklede sig et nært samarbejde mellem menighedens præst og nogle lægfolk.

Bjerre var gift med Mariane Dalgaard. De havde 2 sønner. Han døde pludselig, ramt af et hjerteslag, 1937.

Frode Køster (1914—22) efterfulgte Bjerre som sognepræst på Alrø. Han fødtes i Mygind præstegård 1882, hvor han havde en rig og lykkelig barndom. Han

blev student fra Birkerød kostskole omkring århundredskiftet og kandidat ca. 7 år senere.

Hele hans gerning som præst og lærer var præget af det, Grundtvig har givet det danske folk. Som den beskedne og ydmyge mand, han var, følte han sig ikke moden nok til straks efter sin eksamen at begynde en præstegerning. Han valgte derfor foreløbig at virke som lærer, dels ved Galtrup højskole og dels i

Pastor J. Nielsen.

København. Først 1914 vovede han at overtage et præstembede, og valget faldt på Alrø.

Her kom han i nær forbindelse med både de ældre og unge og blev meget afholdt af alle. Han havde let ved at komme på talefod med folk. Han var et følsomt menneske, og hans medfølelse var i stand til på ægte vis at tage del i andres glæder og sorger. Han åbnede sit gæstfrie hjem for alle. De unge samlede han i præstegården til leg, sangaftener, oplæsning og foredrag. Han kunne være kammerat med de unge og lege og skæmte med dem, uden at alvor og respekten gik tabt. Han kunne være livlig i de unges kredse, selv om mismod og tungsind ikke var ham ukendt. Sangglad som han var, fik han ungdommen på Alrø til at synge som aldrig før. Hans prædikener, der var jævne og inderlige, var »klar evangelisk tale på dåbspagtens grund og med en særlig betoning af forsagelsen.«

Han flyttede, først efter tunge overvejelser, fra Alrø til Harte 1922, hvor han var præst til sin død i 1934.

Køster var ugift, men trods det skabte han et hjem, hvor alle gerne kom, og de, der har kendt ham, vil minde ham med glæde og sent glemme ham.

Provst Christensen, Odder, søgte embedet på Alrø efter Køster og fik det (1922—32). Grunden til, at han på sine gamle dage søgte det lille afsides liggende embede, var svigtende helbred. Hans manddomsgerning lå forud for tiden på Alrø, og den var betydningsfuld og påskønnet både i kirke og skole. Både

som præst og provst var han respekteret og afholdt, og han var absolut en betydelig mand.

På Alrø fik han nogle rolige år og blev meget afholdt af øens beboere. Han var en mild og venlig mand, men savnede dog ikke myndighed, jævnt og stilfærdigt omgikkes han øens beboere, og især de ældre fulgte hans gudstjenester og møderne i præstegården med glæde.

Pastor P. Nepper Christensen.

Han interesserede sig meget for øens historie, og hvad her berettes om en del af øens tidligere præster er til dels hentet fra hans utrykte optegnelser.

Jens Christensen var født i Rind 1860, student fra Viborg 1880 og kandidat 1886 (laud). Han havde haft embede i Sahl, Søby og Krstrup, før han i 1909 kom til Odder. 1912 blev han udnævnt til provst for Hads-Ning herreder.

Han havde været gift 2 gange, 1. gang med Cathrine v. Spreckelsen og 2. gang med Johanne Marie Holst. Der var ingen børn i noget af ægteskaberne. Han døde på Alrø 1932, 72 år gammel. Christensen var ridder af Dannebrog.

I årene 1932—43 var Alrø anneks til Gylling, og Jens Nielsen i Gylling var øens præst. Han var glad for sin gerning på Alrø, og menigheden dér satte stor pris på ham, men ellers skal han ikke nærmer omtales her, da han ikke har beboet Alrø præstegård.

Da Alrø igen blev selvstændigt sogn, kaldedes Frede Frandsen til sognepræst på Alrø (1943—46). Han er født i Næstelsø 1908. Efter at være uddannet på El-

bæk lærerskole i 1926—27 var han fri- og efterskolelærer i nogle år i Osted, hvorefter han begyndte at læse til præst. Han blev student fra et studenterkursus 1935 og teologisk kandidat (haud). Han er gift med Aase Karsholt. Efter kun tre år på Alrø blev han forflyttet til Borre på Møn og siden til Nørholm.

Den sidste i rækken af præsterne på Alrø efter reformationen er Poul Erik Nepper-Christensen (1947—64). Han er født i Bangsbostrand 1916, blev student fra Hjørring 1935 og kandidat (haud I) 1940.

Efter en tid at have været sekretær i K.F.U.M., Valby, blev han kaldet til sognepræst for Sønderup 1942 for så 1947 at flytte til Alrø.

Nepper-Christensen har ved siden af sin præstegerning drevet videnskabelige studier. Det kan nævnes, at han er lic. theol. fra Uppsala 1948 og dr. theol. fra Århus 1958. Foruden at varetage sin gerning som sognepræst er han siden 1955 lektor i bibelsk teologi ved Århus universitet. Foruden sin disputats har han udgivet flere teologiske afhandlinger og skrifter.

Nepper-Christensen er gift med Lise Mangor Fog, datter af grosserer Fog, København. I ægteskabet er der 3 døtre.

Nepper-Christensen er en betydelig prædikant og står i et godt forhold til øens beboere. Han har taget del i øens anliggender og bistået Alrøboerne på mange måder med råd og dåd.

Da dette skrives (februar 1964), er han udnævnt til sognepræst i Gylling og provst for Hads-Ning herreder, og han forlader dermed Alrø præstegård.

Med afslutningen af disse personskildringer, som ikke kan være udtømmende, dertil er kilderne for de flestes vedkommende for sparsomme og spinkle, skal det anføres, at der gennem den skriftlige og mundtlige overlevering kun i glimt er givet et bidrag til en, om end ufuldstændig, skildring af de mennesker, der gennem 400 år har haft deres hjem og virke i Alrø præstegård.

Følgende kilder er benyttet:

Trykte:

- Georg Hansen: Præsten. 1947.
 G. Jørgensen: Fra Bispenses og Munkenes Tid. 1917.
 H. Koch og B. Kornerup: Den danske Kirkes Historie, Bd. 5.
 Wiberg: Præstehistorie.
 P. Nedergaard: En dansk Præste- og Sognehistorie (deri mine meddelelser om Alrø).
 F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland. 1944.
 H. A. Brorson: Visitatsberetninger og Breve. 1960.
 P. J. N. Spandet: Fam. og Personer af Navnet Spandet.
 J. Lomholt Hansen: Pastor Bertel Bjerre. 1947.
 A. Eriksen: Bidrag til Hads Herreds Historie. 1928.
 Haderslev Stifts Arbog 1948.
 Århus Stifts Arbøger.
 Klaus Bernsten: Erindringer, Bd I. 1923.
 Østjysk Hjemstavn. 1937.
 Kancelliets Brevbøger.

Utrykte:

- Alrø kirkebøger (L. A.)
 Alrø præsteembedes liber daticus (L. A.)
 Provst Christensens utrykte beskrivelse af Alrø.
 Landstingsprotokol 1618 (L. A.)
 Gejstlig skifteprotokol for Hads herred 1804—11 (L. A.)
 Århus bispearkiv (L. A.) 3. rev. pag. 117 nr. 1—8 og 2. rev., fol. 33 nr. 7a—7b.
 Folketællinger fra Alrø 1787—1801—1834 (R. A.)
 Skriftlige meddelelser fra flg.: Generalløjtnant Erik Møller, arkitekt Hother Paludan og gdr. Aksel Mortensen, Malskær.
 Mundtlig overlevering fra Alrø.

Efterskrift:

Efter at mit manuskript var færdigt, har provst Rugholm haft det til gennemlæsning og bl. a. gjort mig opmærksom på enkelte småfejl, som jeg således har kunnet rette, hvorfor jeg er provsten tak skyldig.

TRÆK AF SOLBJERGS HISTORIE II

AF GERDA REPPKE

»Soelberg bye har en privilegeret kroc, liggende ved Horsens landevej og derhos Soelberg søe, hvori falder fiskerie af gjedder, aborre og brasen. Fra samme har Aldrup mølle og Ingerslev mølle sit vand, ved den første skjøn ålfangst, ved den sidste går tillige et nyttigt stampeværk.«

Kroen, der her er nævnt i en beskrivelse fra 1768, er den gamle kro, som indtil 1870 lå lige ved den alfare vej og ved søen i den gamle Solbjerg by. Det kan lade sig gøre at finde lidt om kroen og dens beboere fra ca. 1720, men hvornår krobevillingen første gang er givet, er ikke til at finde.

I 1776, da de fem Solbjerg-gårde blev frikøbt fra Rantzausgave, er en af dem nævnt som kro, men i fæsteprotokoller fra dette gods eller fra Rodstenseje er den ikke tidligere nævnt med krobevilling.

Måske er Jørgen Mikkelsen Stibolt den første krovært i Solbjerg. Han nævnes ganske vist ikke i de gennemgåede arkivalier direkte som kromand, men der er adskillige ting, der tyder på, at han har været det. Hans svigersøn Rasmus Mikkelsen, der overtog fæstet efter ham, var i alle tilfælde »kroermand«.

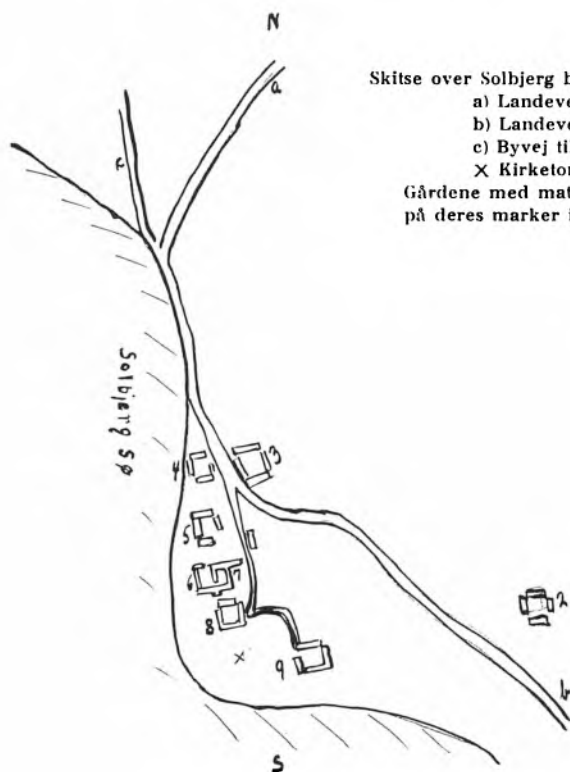
Jørgen Stibolt synes ikke at have været fra Solbjerg, men muligvis fra Odderengen. Om hans kone kan have haft tilknytning til egnen her, kan der ikke siges noget om. Hun er ikke fundet nævnt med navn, men er kaldt Jørgen Stibolts kone eller madam Stibolt. De har antagelig været gift, før de kom til Solbjerg omkring 1725. De to ældste døtre synes ikke at være født her.

Navnet Stibolt var et familienavn i en dansk-norsk officersfamilie på denne tid — men hvordan Jørgen Mikkelsen har fået det, er ikke nemt at sige. — Det vil være det rene gætteri at formode, at han har været i landmilitsen og som soldat været med de jyske og fynske tropper, der i Norge i året 1716 deltog i forsvaret mod den svenske invasionshær. Muligheden er der. Kan han have udmærket sig og taget navn efter sin foresatte og måske senere været ansat på godset ved Odder? Reelt kan vi af kirkebøgerne se, at han har forbindelse med Rodstenseje. Faddere til hans børn — en søn og fire døtre — er bl. a. ridefogeden Niels Nellemann, Søren Krag, Odder, og »Frøchen Rantzaus pige«, Rodstenseje. Desuden Michel Skovfoged i Boller og mademoiselle Annike Marie Hvidtfeldt.

Sønnen Friderich Christian er tydeligt opkaldt efter godsejeren, Fr. Chr. Rantzau. Alt dette peger hen mod et tilhørsforhold til godset. Jørgen Mikkelsen Stibolt må være født i 1689, og han døde i Solbjerg 1751 62 år gammel.

Det er muligt at finde navnene på alle krofamilierne gennem halvandet hundrede år, men det er kun navne. Vi får ikke meget at vide om dem. Vi ved ikke, om Jørgen Stibolt har været en myndig mand, en gammel soldat, men vi kan ane, at han har haft omgang med standspersoner, og det er med til at styrke troen på, at han har været kromand. Møllere og krofolk rangerede jo i stand næsten som præsten og var lidt hævet over den almindelige bondebefolkning, selv om

de i fæsteforhold havde samme vilkår som disse. De var oftest velhavende, og de valgte som faddere til deres børn folk, som stod lidt højere end de selv. At sønnen blev døbt af præsten i Astrup og ikke af præsten fra Vibby — og desuden blev båret til dåben af jomfru Morville fra Astrup præstegård — tyder på, at der har været selskabelig omgang mellem de to familier.

Skitse over Solbjerg by efter udskiftningskort fra 1778.

- a) Landevej til Århus.
- b) Landevej til Horsens.
- c) Byvej til Blegind.
- X Kirketomt.

Gårdene med matr. nr. 4, 5, 6, 7 og 8 blev flyttet ud på deres marker i løbet af sidste århundrede.

Jørgen Stibolts ældste døtre blev da også gift med mænd lidt uden for bondestanden — Anne Catrine i 1741 med skytten på Vilhelmsborg Christian Lorentzen, og Charlotte året efter med mølleren Søren Christensen i Rokballe mølle i Beder sogn. De har været ganske unge — ikke over 17 år.

Den yngre søster, Birgitte eller Birte Marie, blev i 1748 gift med Rasmus Mikkelsen fra Solbjerg. Da navnet er meget almindeligt, kan der ikke ses noget om, hvilken gård han er fra. Han var 45 år ved ægteskabets indgåelse, og han har måske været gift før. Det var dette ægtepar, der fik fæste på gården — måske med det samme, men i hvert fald efter Jørgen Mikkelsen Stibolts død i 1751. Ved det første barns dåb i 1749 — en pige ved navn Nille Catrine — er Jørgen Stibolt fadder sammen med sin søn, der opgives at være fra Cane. Det er eneste gang, Fr. Chr. Stibolt findes. Han har muligvis været i tjeneste på det nyoprettede gods i Hvilsted sogn — andre unge mænd fra Solbjerg er også omkring denne tid karle der.

I Rasmus Mikkelsens og Birgittes 18-årige ægteskab får de 6 børn, hvoraf de fem levede. En datter Helle døde 14 år gammel samme år som faderen — i 1766,

hvor en eller anden sygdom gjorde en stor høst i byen både mellem unge og ældre. Efter mandens død giftede Birgitte sig hurtigt igen efter tidens skik. Også denne gang var det en mand fra Solbjerg, Søren Jensen, søn af den velstående Jens Mikkelsen i den gård, der senere fik matrikel nummer 6 — og endnu senere flyttedes ud på marken og nu hedder Lundbjerggård. Søren Jensen var 25 år gammel, 11 år yngre end sin kone, med hvem han fik 4 stedbørn fra 15 til 2 år, Nille, Jørgen, Lotte og Chresten. Jørgen døde samme år, og de andre børn ses der ikke mere om.

Gården var jo endnu en fæstegård under Rantzausgave, men Søren Jensen var med til at købe den fri sammen med fire andre gårde i byen. Det var i 1776, de fik skøde på gårdene, og det ser ud, som krogården har kostet 300 rigsdaler. Solbjerg-folkene gik snart igang med udskiftningen af jorderne, der lå mod øst og nord ud mod Blegind, Tiset, Ravnholt og Astrup bymarker. Søren Jensen fik tildelt jord, der lå i en, som det synes, ubekvem lang tarm op mod Tiset skel. Den gamle landevej må have gået igennem hans mark. Hvad kroen angår, er det ikke godt at vide, hvad den har kunnet indbringe. Kromanden skulle jo sørge for mad og drikke til de rejsende, som ønskede at holde rast på rejsen til og fra Århus. Han skulle have hakkelse og havre parat til hestene, og der skulle være husrum for både folk og bæster. Han måtte nok godt sælge af sit eget hjemmebryggede øl, men brændevinen skulle han købe i købstaden. Så vidt vides, måtte den lokale kromand ikke skænke for egnens befolkning. Kroen var kun bestemt for de vejfarende, og der måtte selvfølgelig heller ikke sælges øl og brændevin ud af huset. Disse bestemmelser blev jo nok ikke overholdt så strengt, men det var i alt fald en dyr spas, hvis det blev opdaget. Byens folk, naboerne, havde så at sige ikke noget at gøre på kroen, men det er klart, at man ofte gjorde sig et ærinde for at høre nyt fra den store verden. De rejsende kunne jo fortælle — hvis de ville — om begivenheder, der skete fjernt og nær, og på denne tid skete der jo vigtige tildragelser, der kunne have interesse selv her i det lille bondesamfund. De store landboreformer var på trapperne, og i det fjerne København skete der artige ting, der nok kunne få en og anden til at spidse øren. Den enevældige konge Christian VII's liv og levned taltes der vel ikke så højt om, men fæle rygter gik om den lille dronning og hendes bekendtskab med den tyske læge Struensee, der hurtigt kom højt på strå — men rigtignok også fik knækket nakken! Jo det kunne være værd at smutte et vend hen i krostuen for at høre lidt nyt. Her var jo nok hyggeligt under det lave tag, men særlig megen plads har der ikke været. Kroen som selskabslokale ved festlige lejligheder hører en langt senere tid til. Her var ingen sal, og gilder og legestuer måtte man se at skaffe plads til hjemme, eller som ungdommen gjorde — leje en storstue hos hvem der ville give husly for træskotrampe og anden morskab.

Birgitte og Søren fik kun én søn, der naturligvis kom til at hedde Jens. Faddere ved den lille drengs dåb helligtrekongersdag 1768 var farbroderen Michel Jensen, som havde overtaget sin fødegård, Søren Pedersen fra gården overfor kroen og Jacob Pedersen, kaldet Stensballe efter sin faders fødeby, og som kvindefaddere Niels Rasmussens kone fra nabogården — altså udelukkende Solbjergfolk, der var med »i stadsen«.

Birgitte Marie døde i 1782, godt 50 år gammel. Fødegården, der nu var selveje, efterlod hun til manden, som hurtigt trøstede sig og tog en ganske ung kone, Ane Marie Sørensdatter. Det kan ikke ses, hvor hun kom fra, men hun har ikke været 20 år, og stedsønnen var 14. Ægteparret fik et par børn, men kun sønnen,

Søren Sørensen, levede. En lille pige, der døde tre uger gammel, blev pietetsfuldt opkaldt efter faderens første kone Birte Marie.

I 1789 skete der en tragedie i kroen. Både Søren Jensen og hans unge kone døde og begravedes sidste søndag i advent i samme grav. Kirkebogen melder ikke noget om de nærmere omstændigheder ved det dobbelte dødsfald. Man kan jo gætte på smitsom sygdom, ulykke, brand, eller måske en forbrydelse.

Manden døde først, antagelig den 10. eller 11. december, og den 12. blev boet opgjort, vurderet og forseglet. Sønnen af kromandens første ægteskab, Jens Sørensen, var myndig, men for hans lille halvbroder blev der udpeget en værge, nemlig farbroderen Michel Jensen. Desuden var på den lilles vegne mødt Michel Rasmussen fra Hasselager, der nævnes som hans morbroder, skønt moderen hed Ane Marie Sørensdatter. Denne mand fra Hasselager repræsenterede også enken, der altså har været i live denne dag, men som døde inden dobbeltbegravelsen sidste søndag i advent. Først den 20. februar blev dødsboet igen åbnet af myndighederne, og nu kom den besværlige deling af værdierne mellem de to halvbrødre.

Hvis man sammenligner dette skifte med dødsboet efter den forrige kromand, Rasmus Mikkelsen, ser det i høj grad ud til, at Søren Jensen har bragt betydelige værdier ind i hjemmet. I skiftet nævnes adskillige fade, krus og skeer af sølv eller tin, mængder af sengetøj og klæder til både mænd og kvinder. Flere sølvgenstande var mærket med bogstaver, men det kan ikke umiddelbart ses, hvorfra de stammer. Dusinvis af sølvknapper i skuffer eller poser fik arvingerne også til deling. Alt er opgjort, ude og inde, og den lille Søren Sørensen fik sin halvpart og desuden 1000 rdl. i rede penge.

Den ældste søn overtog kroen og gården, og hans halvbroder kom i pleje hos sin barnløse morbroder Michel Jensen i en anden af byens gårde. I folketællingslisten 1801 ses det, at han er der endnu, men siden er han ikke at finde i Solbjerg.

Den unge kromand kom snart i økonomiske vanskeligheder. Allerede et halvt år efter faderens død må han låne 800 rdl. hos Rasmus Andersen, borger og værtshusholder på Vestergade i Århus. Han må sætte »den mig eiende og beboende gård i Soelberg, Tiset sogn, Kroergården kaldet, bestående af hartkorn, ager og eng 3 tdr. 3 sk. 3 fjdk. 3 alb. — og creaturer og gårds redskaber, og endelig mig allernådigste forundte privilegium på krohold« i pant. Michel Jensen og Søren Pedersen Munch har underskrevet som vitterlighedsvidner.

Der kan være noget, der taler for, at gården har været brændt, og at lånet er gjort for at få bygget. Da den senere kommer til auktion, omtales det, at bygningerne er næsten nye.

Men Jens Sørensen må have haft nok at gøre med at svare renter, og det er vel umuligt at tænke sig, at lånet, der jo var betydeligt i forhold til købesummen i 1776, 15 år tidligere, er blevet tilbagebetalt i hans levetid. Krofolkene var meget unge, han var gift med Ane Nielsdatter, der i påsken 1791 blev indløst efter en barnefødsel. Hun kan ikke have været 18 år. Der var flere børn i ægteskabet, men nogle døde som spæde, kun en søn, Søren, levede og var i 1801 9 år. I august 1802 døde kromand Jens Sørensen, 35 år gammel, og hans enke giftede sig knap et år efter med Peder Sørensen, Onsted.

Om kroen på dette tidspunkt er blevet afhændet vides ikke, men et par år efter hed kromanden Mads Christian Gulman. Han var fra Lisbjerg sogn, og hans kone var Elisabeth Uhrenholdt fra Grå Mølle i Lisbjerg. De blev viet i

1797, da hun var 21 år, med kgl. bevilling og uden foregående trolovelse. Hans alder kendes ikke, men han var på dette tidspunkt forpagter på Vilhelmsborg. Få år senere var han gårdmand i Tander, hvor deres ældste søn Hans Christian blev født. Michel fødtes i Solbjerg kro 1806. Madam Gulmans forældre var altså møllerfolk i Grå Mølle, men hendes fader Chr. Uhrenholdt døde, da hun var 14 år og hendes søster Lene var 9 år. De fik stedfader, Michel Olesen Kaa, som var født i Blegind af den kendte og udbredte Kaa-slægt. Han havde tidligere været møllersvend i Tarskov mølle og blev nu gift med den rige møllerenke. Der var ingen børn i dette ægteskab, men den velhavende møller betænkte efter sin kones død i et testamente sin kones og sine egne slægtninge med store gaver. Desuden oprettede han to legater, et til Blegind og et til Lisbjerg skoler, og af det første vides det, at der er givet sølvtoj til en kone, der kom til at bo i Solbjerg. Michel Gulman har nok fået en god part, for de børn, der var opkaldt efter Michel Kaa eller hans kone, og hvem de havde været faddere til, fik en ekstra portion af arven. Mads Chr. Gulman kaldes seigneur, og deres omgangskreds har været møllerne i Aldrup og Ingerslev og forvalter Andersen, Moesgård, og madam Winter i Blegind præstegård bærer den yngste søn over dåben i Tiset kirke.

Men til trods herfor gik det vist ikke de to sønner af kromand Gulman særlig godt. Hans Chr. levede midt i sidste århundrede som indsidder i en husende på Solbjerg mark, han havde adskillige børn, deriblandt en åndssvag datter, og desuden havde de — vel for fortjenestens skyld — et par plejebørn. Michel døde 1878 på Lisbjerg fattiggård. Forældrene var ikke i Solbjerg længere end til 1809, og om deres skæbne herefter vides der ikke noget.

Kroen kom igen i handelen. I Aarhus Stiftstidende 16. september 1809 indrykkedes en annonce: »Soelberg kroe beliggende mellem Århus og Horsens, hvor der er stor søgning af de mange forbigående, tillige et prægtigt avl, der dertil er, overflødig til grøde og kløveravl og eng m. m. fiskerie i søen, er endnu underhånden at fåe tilkiøbs inden 13 oct. og når ingen liebhavere indfinder sig inden den tid, da stilles den til offentlig auction den første nov. 1809. Jørgen R. Framlev.«

Om Joachim Fr. Pløhn, der har kroen fra ca. 1812, er den, der i første omgang køber den, vides ikke, men han og hans kone, Maren Jacobsdatter, er i Solbjerg til 1818. Han var antagelig holstener, og om ægteparret oplyses det, at de havde tretten børn, »der alle døde unge«. I de stedlige kirkebøger er der kun fundet eet barn født og et andet begravet, men hvor de kom fra, og hvor de flyttede hen, melder historien ikke noget om.

Der synes med de tilflyttede krofolk at være kommet et nyt element ind i den gamle bondeby med de stærkt indgiftede familier. Forbindelsen med omverdenen blev vel også livligere. I krigsårene 1807—14 var der livlig trafik med militærpersoner ad landevejen. Bønderne skulle ifølge en gammel kørselsprotokol køre efter ordre fra forskellige officerer henholdsvis til Århus og til »Hoved« (Hovedgård). Det var lige bestemt to mil, og undertiden var der en hel karavane af vogne af sted. Kørslerne gik på skift mellem de forskellige lægd. Når kørslerne foregik til og fra Solbjerg, kan man nok tænke sig, at der har været livligt på gadepladsen ved kroen, og både de militære og de civile har vel også set indenfor og fået tørsten slukket eller fået et måltid mad, måske en frisk optrukket fisk fra søen, venligt tilberedt af madammen og hendes piger.

Om familien Pløhn kan der altså ikke oplyses meget. Kirkebogen melder, at

en lille pige Friederiche Wilhelmine Christiane Pløhn døbt den 6. november 1817. Nogle måneder efter er kroen igen til auktion.

I kirkebogen ved dette barns døb kaldes faderen Joachim Frederik Pløhn, men da kroen nogle måneder senere averteres til auktion, nævnes han som C. F. Pløhn — men det er antagelig den samme. Det oplyses i annoncerne, at bygningerne er næsten nye og jorderne særdeles gode. Også ferskvandsfiskeriet går denne gang ind som et værdifuldt aktiv, og om kroen siges det, at den er forsynet med kgl. privilegium.

Det lader ikke til at gå så glat med at få den afsat. Der bliver adskillige gange indkaldt til auktion, uden at der opnås et antageligt bud. Det er ikke til at se, om Pløhn på dette tidspunkt er død, men 21. marts 1818 bliver der foretaget offentlig skiftesamling i C. F. Pløhns »opbudsbo«. I april holdes auktion over »inventar, glas, alle kiøkken- og bryggeriredskaber, vogne, plove, harver, kiøer og får.« — Igen holdes auktion nogle gange uden resultat, men endelig i juni måned får købmand Ludvig Frederik Bloch fra Århus hammerslag på ejendommen for 4000 rdl. — Man må håbe for manden, at den ikke er helt klædt af.

Kromadammen hed Kierstine Jahnsen — og den 6. marts kunne den stolte fader i Aarhus Stiftsindrykke en annonce, hvori han »tilkiendegiver for venner og bekendtere, at hans kone lykkelig er nedkommen med en datter.« Den lille pige fik navnet Ida Friederica Henriette og blev ved dåben i Astrup kirke båret af præstekonen. I august næste år forøges familien igen, denne gang med en søn, Jørgen Nielsen Bloch, antagelig opkaldt efter senere byfoged i Århus, Jørgen Nielsen.

Men Bloch er allerede nu ved at tænke på at forlade Solbjerg. Han var en livlig og impulsiv natur og havde vist ikke for let ved at omgås sine medmennesker. Endnu inden han rejste fra Århus, indrykkede han en besynderlig bekendtgørelse i den stedlige avis, hvori han åbenbart søger at gøre op med nogle rygter, der har gået om ham i byen. Han beder »enhver der måtte formene at have noget med mig at afgjøre, behageligst at indfinde sig, da jeg ønsker alt sådant bragt i rigtighed, inden jeg forlader byen.«

I Solbjerg måtte han kort efter sin ankomst avertere — det holdt han åbenbart meget af — med at han »ei længere kunne overbære med sin avlskarl Christen Nielsen, som tjenestetyende i høieste grad viiste uforskammet fremfærd, så jeg seer mig nødsaget til i utide at skille mig af med ham.«

Familien Bloch var kun i Solbjerg i ca. to år. Han averterede kroen med sit privilegium og tilhørende jorder til salg den 9. november 1820. Det oplystes, »at kroen ligger på et nærsomt sted, nemlig i Soelberg bye ved landevejen mellem Århus og Horsens. Bygningerne er i god stand og vel indrettede til at modtage rejsende. — Der kan holdes 2 heste, 6 høveder og 10 à 12 får — fiskeriet kan afgive de behøvende fisk.«

Kroen blev solgt til Wilhelm Hansen, der havde den til 1845. Han var født 1771 i Kiel, men kom vist fra Randers, hvor hans kone Marie og hans børn var født. Den nye kromand var jo på denne tid op i årene, og i 1834 ses det, at han har tre voksne børn hjemme. Døtrene er Margrethe og Marie, 28 og 23 år gamle, og desuden en 22-årig søn Jens Hansen. Denne sidstnævnte døde i øvrigt i 1844 af »hjernebetændelse forårsaget af spirituøse drikke.«

Der er ikke overleveret nogen mundtlig beretning om nogen af de krofolk, som i første del af sidste århundrede i kortere eller længere tid boede i kroen. De to gårde, der i mange år havde ligget mellem denne og søen, blev omkring

1820—30 flyttet ud på deres nuværende plads på marken. Kroen lå altså frit med udsigt over søen, men det er vel et spørgsmål, om gæsterne havde sans for at glæde sig over naturen — om det ikke var de indendørs glæder, som frydede mere. Byens folk aflagde vel også af og til et besøg for at spørge nyt, når post- og dagvognen havde været gennem byen. Solbjergfolkene havde i hvert fald i folkemunde et vist ry for at være en smule »fugtige« for et hundrede år siden.

Om lokaliteterne i kroen kan ses i brandtaksationerne fra 1843, der oplyser, at bygningerne består af en firlænget gård, med stuehuset som det endnu ligger med facaden mod vest. Den sydlige længe, som nu er borte, var gæstestald, og de to øvrige længer var til gårdens landbrug. Gården var den højst takserede i byen på dette tidspunkt, idet den var sat til 2890 rdl. I forarbejderne til 1844-matriklen ses, at den i gammelt hartkorn stod til 2 td. 6 sk. og 3 fjrdk. og i nyt hartkorn var omvurderet til godt 3 tdr. Skønt de øvrige gårde så småt var begyndt at udparcellere den jord, de havde i udmarken og på Solbjerg hede, ser det ikke ud til, at der før omkring den tid, da de sidste gårde flyttede ud fra byen hen mod 1870, blev solgt jord fra krogården. På den tid blev der udstykket tre små ejendomme af den jord, kroen havde langs landevejen. Nærmest skellet ved Tiset præstegård byggedes en smedie, der forlængst er borte igen, men de to ejendomme, der ligger med gavlene mod vejen, og et stykke jord, der nu hører til Lundbjerggård, har hørt til matr. 3, da den endnu var kro.

Wilhelm Hansen og hans familie havde kroen endnu i 1845. Ægteparret var gamle, og de to ugifte døtre var i trediverne. En ældre karl og en tjenestepige udgør resten af husstanden.

Samme år overgår kroen til Johan Christian Wilhart. Han og hans familie kom fra Mallinggård i november 1845. Kromanden, der var født i Mechlenborg, var 68 år, og hans 28 år yngre kone, Dorte Litzen, var fra Holsten. Sønerne Johan Henrik, 22 år, Johan Christian, 17 år og Carl Frederik, 8 år, og en pige ved navn Elisabeth Høeg, 21 år, fulgte med til Solbjerg. Ved næste folketælling i 1850 er den unge pige blevet gift med den midterste søn, men de bor stadig i gården — som »inderste«. I 1855 er resten af familien igen borte fra Solbjerg, men det unge ægtepar står som bestyrerfolk i kroen, og de har hele fire tjenestefolk og en lille etårig søn. De har dog allerede haft og mistet flere småbørn. De tre brødre Wilhart var alle født på Søbygård, men hvilken stilling faderen har haft på de nævnte store gårde, er ikke oplyst. Om forældrene er døde i Solbjerg, kan i alle tilfælde ikke ses af kirkebogen. Anna Elisabeth Høeg var født i Kolding. Carl Frederik Wilhart er sikkert identisk med den C. F. Wilhart, som i halvfjerdserne var kromand i Høver, og som i 1874 opførte den nuværende kro ved Silkeborg landevej. Hans navn og årstal står på facaden.

Hans Madsen fik skøde på krogården 27. november 1858. Der var stadig godt 3 td. hartkorn. Hans Madsen kom fra Hørning, og hans kone hed Mette Marie Sørensdatter. (Se nærmere om denne familie side 115).

Om den nye kromands familieforhold har der mærkeligt nok kun været meget lidt at opspore. Hans tilknytning til Hørning kan begrundes med, at en døvstum broder, Christoffer Madsen, »opholdt sig og forplejedes« i huset. Han var født 1815 i Hørning og døde, efter at familien var flyttet til kroen i Ny Solbjerg.

Der blev født syv børn i huset i årene fra 1859 til 1871, men selv om kun et par stykker af dem er fundet i kirkebøgerne som døde, ser det ud, som om kun en, Anne Mette Hansen, nåede skolealderen.

Det kan oplyses, at »kroholdsafgiften«, der betaltes til kommunen, i 1865 var 13 rdl. og 4 sk.

Hans Madsen kom på flere måder til at betyde noget for byen og egnen. Hvordan han har været som kromand, kan der ikke siges noget om, men en lille notits i Viby-Tiset sogneprotokol fra 7. marts 1861 viser lidt om hans forhold udadtil. »Herredsfogeden har forlangt erklæring om et andragende fra sognefoged Hans Madsen i Soelberg om at blive entlediget som sognefoged uagtet han ikke

Den tidligere kro i gl. Solbjerg set fra nordvest. Bygningerne er antagelig fra o. 1800.
Tegnet af Asger Muchitsch 1963.

har forestået bestillingen i fulde tre år, dels fordi han ikke føler sig skikket — og dels fordi hans stilling som kromand med mange forpligtelser gør ham det vanskeligt at optræde med fornøden kraft mod sognebeboerne.« Han må være blevet sognefoged meget hurtigt efter sin ankomst til byen, og hans grunde til at opsig sin bestilling siger vel en smule om hans menneskelige egenskaber. Men sogneforstanderskabet gav ham ikke helt ret. »— kunne ikke erkende rigtigheden af den første grund, da sognebeboerne var særdeles tilfredse med ham og ønsker på ingen måde, at han skal fratræde, men derimod må forstanderskabet erkende rigtigheden af den anden anførte grund, da hans næring kan lide afbræk —.« Hans Madsen blev fri for hvervet som sognefoged, men den 28. december 1864 blev han valgt til medlem af sogneforstanderskabet. Det lakkede mod slutningen af sogneforstanderskabets tid, og man begyndte at indse, at Viby og Tiset sogne, der nu i så mange år havde været ledet af et sogneforstanderskab, måtte deles. Opgaverne var blevet større, og da man også påtænkte at oprette et selvstændigt præstekald i Tiset sogn, blev delingen fuldført i december 1866. Det første møde i Tiset sogneråd afholdtes 6. januar 1867 — og nu blev Hans Madsen valgt til formand. Da der igen i 1870 var sognerådvalg, blev Hans

Madsen på ny valgt til formand, men nu var han ved at tænke på at flytte. Landevejen mellem Århus og Horsens blev forlagt. Den kom til at gå et lille stykke længere mod øst og slyngede sig ikke mere gennem den lille by ved søen. Det blev for alvor til skade for kromandens næring, og han brød op fra det gamle sted. Han udså sig det sted, hvor han ville opføre en ny kro, og mærkeligt nok købte han jord fra Astrup. I en skrivelse 4. februar 1871 fra indenrigsministeriet blev der givet tilladelse til udstykning af Jens Petter Andersens gård, den nederste gård i Astrup, kaldet »Krattet«. Midt på sommeren stod den nye kro færdig, og det anmeldtes for sognerådet, at »Hans Madsens nye bygning på Astrup mark forsikredes i Landbygningernes almindelige brandforsikring for 1440 rd.« Hans Madsen søgte og fik bevilling »til at drive kro på den bygning, han har opført på Astrup mark,« og »da der tidligere har været ansøgt om kroehold ved den vei, som går fra Kysing til Skanderborg, som til sine tider er meget befærdet, kunne sognerådet ikke andet end anbefale ovennævnte ansøgning på det bedste.«

Hans Madsen var sognerådsformand i Tiset sogn, indtil han flyttede ind i sin nye kro, hvor landevejen fra Århus og vejen over Astrup til Malling mødtes. Mærkeligt nok er der ikke i befolkningen overleveret noget om ham eller hans familie, men i Tiset sogneråds protokol er indført følgende om hans afsked med sit embede, der tyder på, at han har været en agtet og dygtig mand: »4. januar 1871 samledes sognerådet i sit sædvanlige lokale i Ravnholt og behandlede som følger: Det samlede sogneråd besluttede enstemmigt at udtale til vor fratrædende formand Hans Madsen i Solbjerg kroe vor højeste anerkendelse af sin som formand førelse af kommunens forretninger i de tre år, han har fungeret som formand, og ifølge deraf kunne vi ikke undlade at bringe ham vor bedste tak.«

Allerede næste år ansøgte om at holde tre faste markeder ved Ny Solbjerg kro — og Ny Solbjerg blev navnet på den bebyggelse, der voksede op omkring kroen — og som på grund af sin beliggenhed kom til at ligge i to kommuner med landevejen som skel.

Hans Madsen var kun i Ny Solbjerg kro i omkring tre år. I februar måned 1874 flyttede familien til Malling. Det ses i skoleprotokollen fra den for længst nedlagte skole i Bøgeskov, at den tiårige Anne Mette Hansen, datter af kromanden i Solbjerg, med sine forældre er rejst til denne by, hvor deres senere skæbne måske kan findes.

Om den bygning, som Hans Madsen lod opføre, skal der ikke berettes mere her. Men den gamle kros saga var nu forbi. Skiftende ejere har formået at bevare to længer af de bygninger, der må være fra ca. 1800. Fredeligt og idyllisk ligger det gamle krohus endnu ved søen, kønt og vel vedligeholdt.

Her er forsøgt at fortælle lidt om de mennesker, der har boet i det og om det liv, der har rørt sig inden for dets mure.

Nærværende er udarbejdet på grundlag af kirkebøger og folketællingslister for Tiset sogn samt Rodstensejes og Rantzausgaves godsarkivers fæste- og skifteprotokoller. Desuden er anvendt materiale fra Tiset og Astrup-Tulstrup-Hvilsted sognes arkiver og fra avissamlingen på Statsbiblioteket i Århus. Vedrørende afsnittet om familien Bloch henvises til Århus Stifs Arbøger 1962 s. 86—101 (af Fritz V. Bloch).

SØBYVAD KRO GENNEM 275 ÅR

AF JENS MANDRUP FRANDBSEN

» Fra Svendstrup går vejen tværs over en smal dal med lyngbegroede sider, kaldet Købmandsvad, atter opad og så brat ned gennem en nu stærkt forhugget egelund til den romantisk beliggende Søbyvad kro og mølle. Her i Gernådalen, omgivet af høje, nu opdyrkede lyngbakker, har der, da der ses en tydelig høj række fra Nårup mod Søbyvad, pegende ned mod det gamle overgangssted over Gjern å, sikkert fra ældgamle tider været et vadested over åen i nærheden af den længst forsvundne landsby Søby, nævnt i året 1323 som Seby. Her lå en gård og en vandmølle, af hvilke den sidste allerede omtales 1349 som Søbyuads-mølle. Gården, kaldet Storgård, blev i den sidste halvdel af forrige århundrede flyttet op på bakken mod syd. Søbyvad kro var midt i forrige århundrede ekstrapoststation og brevsamlingssted.« (Chr. Heilskov i Århus Stifts Årbog 1913).

Næsten 2 km nord for Søbyvad ligger den smukke Søbygårds sø (83 ha). Ved nordsiden af søen i Sall sogn har der engang ligget en længst forsvunden landsby Sørup. Ved sydsiden af søen har en herremand i fordums dage bygget en gård, kaldet Søbygård. Den første ejer af Søbygård, der kendes ved navn, er Svend Friis, nævnt 1323 og 1333. Den næste ejer, der kendes ved navn, er Laurids Offesen af den berømmelige Skjalm Hvides æt. Laurids Offesen var født på Torup (Frisenvold) som søn af Offe Andersen, og hans hustru, en datter af Laurids Abildgård, og opkaldt efter sin morfar. Laurids Offesen nævnes første gang i året 1354, da han beseglede vitterlighed med sin broder Anders Offesen til Torup, og ligeledes i 1356. I 1362 var han ridder, og i 1363 købte han gods i Lysgård, Lyng, Rind og Hornum herreder, 1365 beseglede han forliget i Kolding, og sidste gang, man hører om ham, er i 1377, da han beseglede kong Olufs håndfæstning. Hans hustru, fru Helene, oprettede 1380 på Søbygård et nonnekloster med tilhørsforhold til augustinerklostret Tvilum kloster, der var et munkkloster. Deres datter var gift med Thomas Vestenie, der ejede Søbygård 1401, og deres søn hed Laurids Vestenie, opkaldt efter sin morfar.

Da den Tvilum præst havde talt ilde om Laurids Vestenies mor, lagde Laurids Vestenie sig på lur nede ved Tvilum kirke, og da præsten kom, jog han sin daggert tværs gennem præsten, det kunne præsten ikke holde til, han døde. For denne grumme udåd måtte Laurids Vestenie flygte til udlandet, hvor han var i 7 år. Imidlertid kom han til Rom, hvor han fik pavens syndsforladelse, og i 1427 kunne han som en fri mand rejse hjem igen. Det første han gjorde, da han kom til Søbygård, var at smide de fromme nonner på porten. Man tager sig lidt til hovedet, når man læser, at han endte som landsdommer i Viborg. Vestenierne ejede Søbygård til år 1600.

I Silkeborg lens jordebøger 1586 nævnes Siøbye, og den bestod da af 2 gårde, og fæsterne hed Oluf Nielsen og Laurits Jensen; ligeledes i 1596. I 1598 var der

en Christen Jensen i stedet for Laurits Jensen, antagelig en broder. I 1600 hed fæsterne Jens Søfrensen og Gregers Rasmussen og ligeledes i 1608, men i 1610 nævnes Siøbye ikke.

I Silkeborg len extra mandtal 1626: Tvilum birk. I 1578 bortsolgte en lille del af birket: 3de gårde kaldet Novrup (Nårup) samt en gård kaldet Søbyevad med dens mølle, og af dette gods dannedes en lille herregård; på Tvilum birketing bevidnedes 1626 13. november: Af de 3 gårde i Novrup, så og Søbyevad og Søbyevad mølle haver for nogen tid siden været kongens tjenere og ligget under Silkeborg og nu er ugedagsbønder og træltjenere til Christoffer Gersdorff til Siøbygård og have forskrevne mænd en stor part af deres jord liggendes udi Siøbygårds enemærke vel for parten, og en part af samme jord og eng er denem frataget og lagt til Siøbygård. Kan derfor ikke vel udgive den skat, de hidtil givet haver; meden er gerne begærende at de fattige mænd må nyde deres frihed for skat at give, andre adels ugedagstjenere og bønder haver, som er vel udenfor deres husbondes part og gård.

Familien Gersdorff ejede Søbygård fra 1612 til 1675, den sidste Gersdorff flyttede til Isgård på Mols, hvor han boede 1677. Hans datter Øllegaard Gersdorff blev gift med greve Christen Frijs til Frijsenborg.

Søbygård tilhørte 1681 kancelliassessor Jens Poulsen, død 1687, hvis enke Maren Madsdatter, død 1723, med sine børn 1701 skødede Søbygård (38 tønder hartkorn) med gods til sin søn, landsdommer Matthias Poulsen.

Søbyvad kro

Kongeligt brev af anno 1687: En bevilling af 25. januar 1687 på krohold i Gjern og Skanderup sogne, som en af landsdommer i Jylland Mattias Poulsens bønder erhvervede i sin tid, men på grund af fattigdom ikke har ladet konfirmere, må nu konfirmeres for Poulsen, der har fået den overdraget af bonden. (Rentekammerets tillægsprotokol 11. juni 1703).

Silkeborg Lens matrikel 1688. Skanderup kirkejord: Fæster Rasmus Andersen i Gjern, gammel matrikel 1 skæppe hartkorn, ny matrikel 3 fjerdingkar og 1 album hartkorn. Ved matriklen 1705 står Peder Rasmussen Lime (svoger til præsten Rasmus Kjærbye i Gjern) som proprietarius af kirkejorden i Skanderup, og den er stadig fæstet til Rasmus Andersen i Gjern.

Denne Rasmus Andersen nævnes 1696 i Gjern kirkebog som Rasmus Kroemand af Gjern. Hans hustru Martha Christoffersdatter døde 1. juli 1714 73 år gammel. I 1715 nævnes en Christen Jensen og hustru Kirsten Pedersdatter som krofolk i Gjern.

Rentekammerets relations- og resolutionsprotokol 11. juni 1703: Matthias Poufvelsen, landsdommer udi Jylland andrager, at kongen hafver bevilget en hans bonde alleene at holde kro-clogement udi Gjern oc Skanderup sogne efter tilladelse bref af 25. januar 1687. Men som samme bonde formedelst hans fattigdom ej hafver erhvervet confirmation derpå, så vill en oc anden gjøre ham indpas, og som bonden siden hafver ofverdraget friheden til supplicanten anholder hand, at Hans Mayst. ville forunde, at hand imod en årlig afgift maa alleene lade holde kroee udi Gjern oc Skanderup sogne.

Supplicanten fremlægger herved: 1. Eders Mayt. hr. faders salige oc højlofligt ihuekommendes bref in copia af 25 januar 1687. 2. Rasmus Andersens afståelses bref af 3. martii 1703. 3. Attesteres stiftamtmand Plessen at begge disse sogne ere så langt fra kiøbstederne beliggendes, at de ej kand præjudicere

dem udi deres næring, tilmed skall hidtildags ingen exercerplads hafve våren udi nogen af sognene, hvorfor hand recommenderer deres ansøg til expedition. Må expederes.

Ved matriklen 1688 i Søbyvad nævnes en Storgård, fæster Jens Sørensen, en mølle, fæster Thomas Hansen, og et hus, fæster Peder Christensen. Ved folke-

Søbyvad kro. Foto fra 1962.

skatten 1700 nævnes to mand i Søbyvad kaldet Peder Christensen. De nævnes også i Gjern kirkebog som Peder Skræder og Peder Skytte.

Rasmus Andersen, der af Kong Christian V i 1687 havde fået kongeligt brev på krohold i Gjern og Skannerup, oprettede kun en kro i Gjern, men ikke i Skannerup, hvor han også havde jord i fæste.

Landsdommer Mathias Poulsen til Søbygård får nu af kong Frederik IV overdraget bevillingen på krohold, men i stedet for at bygge en kro i Skannerup bygger han en kro i Søbyvad, et typisk udslag af den tids egensind hos herremænd: så havde han ikke så langt, når han ville på kro.

Søbyvad kro er sikkert blevet bygget samme år, men først i 1707 træffer man en Peder Kroermand i Gjern kirkebog. Ved folkeskatten 1710 nævnes to mænd i Søbyvad ved navn Peder Christensen, den ene er den daværende møller Peder Christensen Leth i Søbyvad mølle og den anden er kromanden i Søbyvad kro.

Søbyvad kro nedbrændte i året 1718, men landsdommer Mathias Poulsen lod den delvis opbygge igen.

Viborg landstings skøde- og panteprotokol: Den 2. april 1719 skødede landsdommer og etatsråd Mathias de Poulson Søbygård og gods for 60 rigsdaler pr. tønde hartkorn til kronen. Mathias de Poulsen købte derpå herregården Bidstrup, hvor han døde 1729.

Kronen lagde derpå Søbygård og gods under det skanderborgske rytterdistrikt, og ved denne lejlighed nævnes Peder Kromand i Søbyvad kro.

Rentekammerets relations- og resolutionsprotokol 16. oktober 1719: Stormægtigste konge, allernådigste herre, Michel Madsen stald-karl forestiller al-lerund: hvorledis der under Silkeborg amt ved Søbye-gård er beliggende een

kroe, kaldet Søbye-wads kroe, som ved jldsvåde er lagt i aske. Og som hand nu i 15 år har tient udi de kongl. stalde, og kiører for Eders kongl. Mayst: cammertienere, så er hans allerund: ansøgning, at Eders kongl: Mayst: vil lade samme afbrendte kroe opbygge, og dend hannum på hans og hustruis lifs tid forunde, hvorimod hand giernc, efter 4de års forløb efter at kroen er bleven opbyggt, erbyder sig at svare det der af gående kroerhold, som efter regiment-skriverens beretning skal være 200 sletdaler årlig, hvor ved hand tillige allerund: anholder om at befries for alle extraordinaire skatter, og nyder fri tørveskier til nødtøftig ildebrand.

Allerund: erklæring: Herover have vi indhentet amtmanden justits råd Secrups erklæring, som beretter, at denne kroe forleden år 1718 gandske er lagt udi aske, så intet af bygningen blef conserveret, men forrige eyer er justits råd Poulson haver allerede på stedet ladet opsette 16 fag nye huus, hvortil fattis legter, tag, skillerum, vinduer, døre — etc.

Ifølge Skanderborg rytterdistrikts sessionsprotokol 1738 fik Michel Madsen fæste på Søbyvad kro den 6. marts 1720. Kromand Michel Madsen og hustru Kirsten Svendsdatter havde 4 børn. Den ældste datter Abigael Michelsdatter Kier var født 1715. Hun blev gift 1732 med Laurids Sørensen Smeds søn Hendrich Lauridsen i Trust, med hvem hun havde børnene Anne, Kirsten, Michel, Laurids og Maren. Ved skiftet efter Hendrich Lauridsen 1742 bliver Abigael Kiers stiftfader kromanden Peder Rasmussen af Søbyvad hendes børns laugværge. Abigael Kier bliver derefter gift 1743 med Niels Bak i Trust, med hvem hun havde børnene Jens, Inger og Henrich. Jens Nielsen Bak, der var født 1744, kom til at bo i Oustrup, Røgen sogn. (Århus Stifts Årbog 1938). Sønnen Johannes Michelsen Kier, født 1725, blev senere kromand i Søbyvad. De to mindste var piger, Maren, født 1727, og Abild Kirstine, født 1730.

Den 27. februar 1737 dør Michel Madsen, kromand i Søbyvad, 58 år gammel, og ifølge Skanderborg rytterdistrikts skifteprotokol møder skifteforvalter Niels Moldrup op på Søbyvad kro den 22. marts 1737 for at foretage skifte efter afgangne kromand Michel Madsen. Kirsten Svendsdatter får som laugværge højædle og velbårne hr. justitsråd og amtmand Trappauds fuldmægtige monseignør Schielde fra Søbyeegård. Sønnen Johannes får som laugværge velværdig hr. Petter Fabich, sognepræst til Giern og Skanderup menigheder. Datteren Maren får som laugværge Niels Frandsen, Søbyvad Storgård, og de to andre døtre Hendrich Lauritsen, Trust.

Det vil naturligvis føre alt for vidt at gennemgå hele det store skifte, men som en kuriositet kan det nævnes, at der af bøger var 1 bibel, 2 psalmebøger, 1 tydsk psalmebog, 1 liden bog om skriftemål, 1 liden psalmebog, 1 siungendes tidsfordrif, 1 bønne boog no. 1 og 1 boog om hordskik. Den sidste bog kunne sikkert være nødvendig på en kro. Endvidere kan der nævnes 2 sortebrune wallacher, der blev vurderet til 13 rigsdaler og 2 mark, samt 4 kiør à 4 rigsdaler. Desuden nævnes kielderen, brøgersit, den nye stuen, den inderste stue, den yderste stue, et lidet kammer inden benevnte stue, et lidet kammer inden for den yderste stue og et lidet kammer inden for den inderste stue. Det hele blev vurderet, selv karlens sengeklæder, og det blev vurderet til ialt 981 rigsdaler og 15 skilling. I betragtning af, at en kro vurderes til 4 rigsdaler, kan man se, at Michel Madsen har været ret velhavende.

I 1738 blev Kirsten Svendsdatter copuleret med Niels Andersen, der overtog Søbyevads kroerhuus i fæste den 27. marts 1738: På hans kongelig mayestets

voris allernådigste arve konge og herres vegne, have vi sted og fæst, såsom vi hermed steder og fæster til Niels Andersen det kroer huus i Søbyeved, med dertil liggen aufling under Søbyegårds hovedgårds taxt matriculerit, som afgangne Michel Madsen er fra død, ægter enken ved stedet, svarer årlig afgift af kroen og alt = 13 rigsdaler og 2 skilling. Til indfæstning betaler hand fier rigsdaler. 1739 bliver Niels kromands barn af Søbyvad begravet, og 1740 dør kromanden Niels Andersen af Søbyvad 29 år gammel.

I 1741 blev Kirsten Svendsdatter copuleret med Peder Rasmussen, der vistnok var i familie med den tidligere sognepræst i Gjern Rasmus Kjærbye. Peder Rasmussen overtog Søbyeveds kroerhuus i fæste den 26. april 1742: På hans kongelig mayestets voris allernådigste arve konge og herres vegne have vi sted og fæst, såsom vi hermed steder og fæster til Peder Rasmussen det kroer huus i Søbyeved, med dertil henlagte eiendom og brug under Søbyegårds hoved gårds taxt matriculerit, som afgangne Niels Andersen er fra død, ægter enken ved stedet, af kroerholdet og auflingen i aldt svaris årlig efter det allernådigste meddelte privilegie på enken og hendes første mand Michel Madsen 13 rigsdaler og 2 skilling. Af samme hand til indfæstning betaler 4 rigsdaler.

I 1742 bliver Peder Rasmussens søn døbt Rasmus. Denne søn kaldet Rasmus Pedersen Stagnoppidan døde 4. januar 1760, 17 år og 8 måneder gammel. Den 17. april 1768 blev Peder Rasmussens hustru Kirsten Svendsdatter Kronland af Søbyvad kro begravet, 73 år og 4 måneder gammel.

Peder Rasmussens stedsøn Johannes Michelsen Kier, der også blev kromand i Søbyvad, var gift med Else Cathrine Basballe. Den 23. februar 1755 havde de en søn, der blev døbt Michel. Den 16. marts 1757 en datter, der blev døbt Anne. Den 4. juni 1759 en datter, der blev døbt Henriette. Den yngste datter døde 8. maj 1765, 6 år gammel.

I 1767 ophæves Skanderborg rytterdistrikt, og Søbygård med gods bliver solgt til Hans Henrich de Lichtenberg til stamhuset Bidstrup.

Nu bliver monseignør Otto Knudsen Fencker og hustru Mette Cathrine Herbst krofolk i Søbyvad kro. Den 8. marts 1772 har Otto Fencker en datter, der bliver døbt Margrethe Elisabeth, men den 26. marts samme år bliver hans hustru Mette Cathrine Herbst begravet i Gjern, 26 år gammel.

Den 18. december 1773 kommer der ny kongelig allernådigst bevilling til krohold i Søbyvad, hvilket nok kunne gøres nødvendigt, da det faktisk var på et kongeligt brev på krohold i Skannerup sogn, at der blev holdt kro i Søbyvad. Samtidig kom der en ny kromand ved navn Erik Mortensen. Han stod fadder 1774 ved sognepræsten i Gjern sammen med monseignør Otto Fencker af Søbygård og Hans Hendrick Fencker af Lyngby.

I 1778 købtes Søbygård med gods af greve Erhard Wedel-Frijs til Frijsenborg. Ifølge Søbygård godsarkivs fæsteprotokol får Hans Henrich Fencker den 21. juli 1778 krofæste på Søbyvad kroc, som Erik Mortensen beboede, men nu efter forlangende har afstået. Søbyvad kro er da på 1 tønne hartkorn ager og eng, og Fencker betaler 16 rigsdaler i indfæstning. Den 25. september 1778 bliver seignør Hans Henrik Fencker i Søbyvad kro copuleret til jomfru Mette Marie Eriksdatter Kristrup. Den 8. august 1779 har Fencker en søn, der bliver døbt Hans Hendrich, i 1780 en datter, der bliver døbt Margrethe Elisabeth, og 1782 en datter, der døbes Eleonora Christine Margrethe. Den 28. marts 1789 dør Hans Henrik Fencker i Søbyvad kro, 42 år gammel.

I Fenckernes tid skete der to dødsfald blandt kroens gæster. Den 7. april 1773 blev nedsat i Giern kirkegård en omløbers liig, død i Søbyeveds kroer, og ubekendt af navn og hjem, altså uden jords påkastelse indtil videre. Den 7. august 1787 blev en mand ved navn Poul Jensen af Harre sogn og bye i Salling, der døde her i Søbyeved på hans reyse, begravet.

Den 27. august 1790 blev madame Fencker, enke i Søbyvad kro, copuleret til ungkarl Mads Mikkelsen. Mads Mikkelsen var født i Vejerslev 1748, søn af Michel Pedersen i Vejerslev. Mads Mikkelsen bliver først krofæster i Søbyvad kro den 20. april 1794. Den 19. november 1792 dør kromandens kone i Søbyvad Mette Marie Eriksdatter Krstrup, 43 år gammel, og den 29. oktober 1793 bliver Mads Mikkelsen i Søbyvad kro copuleret til Maren Sørensdatter, der var født 1773 i Søbyvad Storgård, datter af Søren Jensen Gjærn og hustru Karen Nielsdatter. Den 14. juni 1795 bliver Mads Mikkelsens søn døbt Michel, men den 14. august samme år afstår Mads Mikkelsen Søbyvad kro. Den 1. september 1796 blev Mads Mikkelsen af Kærsholms hustru begravet, 23 år gammel. Hun var kommet for at besøge hendes (sin) moder i Søbyvadsgården og døde da den 28. august.

Kromand nr. 10 i rækken var Jens Jensen Kusk fra Stensballegård. Han blev krofæster den 2. august 1796 på Søbyvad kro, som Mads Mikkelsen sidst beboede og nu med kontrakt af 14. august 1795 med benævnte Jens Jensen Kusk til ham godvillig har afstået. Jens Jensen Kusks hustru hed Ane Pedersdatter, og de havde en datter, der blev døbt Dorthe Marie den 12. november 1796. Den 27. marts 1799 dør Jens Jensen Kusk, kromand i Søbyvad, 47 år gammel.

Kroen fæstes nu 26. august 1799 til Niels Rasmussen, født 1769 i Lyngby, søn af gårdmand Rasmus Rasmussen Flensted. Denne Niels Flensted, som han kaldes, copuleres 29. oktober 1799 til enkemadam Ane Pedersdatter, salig Jens Kusks i Søbyvad kro. Niels Flensted og hustru får 3 børn, Jensine Cathrine født 18. juli 1800, Jens Peter født 26. juni 1801 og Rasmus født 7. juni 1803. Den 23. december 1805 dør Niels Rasmussen Flensted, kromand udi Søbyvad kro.

Den 25. april 1807 overtages krofæstet af Hans Jensen, født 1773, og hustru Johanne Christiane Boye, født 1770 i Rødbye. De havde to døtre, Juliane Friderike Antonette født 1. juli 1807 og Else Margrethe født 6. september 1811. Den 1. februar 1827 dør Hans Jensen, kromand i Søbyvad.

Den 12. april 1831 blev den 29-årige skytte på Frijsenborg Jens Christensen viet til jomfru Juliane Frederica Antonette i Søbyvad, forloverne var bygmester Kiilsgård og Jens Jacob Stormgård. Jens Christensen overtog krofæstet i Søbyvad 14. december 1830; i § 2 står der: At han betaler årlig landgilde 30 rigsdaler sølv, som erlægges til hvert års mortensdag. Jens Skytte afstod krofæstet 1838, men Johanne Boye blev boende på Søbyvad kro, hvor hun døde 30. april 1851.

Den 10. september 1838 fæster Jens Jensen Schmidt fra Odder Søbyvad kro samt en gård i Nårup.

Den 16. september 1839 fæster Christen Sørensen Sall Søbyvad kro samt en gård i Nårup efter Jens Schmidt. Den 16. oktober 1830 blev Christen Sørensen, ladefoged på Skovladen, copuleret til Anne Marie Jensdatter, pige i Søbyvad kro. Christen Sørensen var født 1802 i Sall, søn af Søren Bødstrup og hustru Kirsten Jensdatter. Anne Marie Jensdatter var født 12. januar 1804 i Nårup, datter af gårdmand Jens Pedersen Paris og hustru Abigacl Nielsdatter. Abigacl

var også pige i Søbyvad kro, da hun blev gift. Hun var født 1764 i Trust, datter af Niels Bak og opkaldt efter sin fars første hustru Abigael Michelsdatter Kier.

Christen Sall og hustru fik 3 børn, Hansine født 1832, Kirsten født 1835 og Søren født 1939; denne Søren tog senere navneforandring til Kromann. Den 21. september 1852 dør Christen Sørensen Sall, kromand i Søbyvad, 51 år.

Den 10. december 1854 fæster Jens Jørgen Justesen Søbyvad kro. Den 9. januar 1855 copuleredes ungkarl Jens Jørgen Justesen, 25 år, søn af Just Jensen i Sko-

Søbyvad kro. Foto fra 1962. I forgrunden vejarbejde.

rup og hustru Karen Jørgensdatter, kromand i Søbyvad, til pigen Kirsten Marie Christensen, 19 år, en datter af afgangne kromand i Søbyvad Christen Sørensen Sall og hustru Ane Marie Jensen, opholder sig hos moderen i Søbyvad. Jens Jørgen Justesen nævnes som gårdmand i Søbyvad den 3. november 1855, da hans datter Christine bliver døbt, og ligeledes 1859, da hans søn Jacob døbes.

Den næste kromand er Anders Martin Christensen Bang, født 1830 i Kongensbro kro, søn af kromand Christen Bang og madame Karen Bang. Han er gift med Elisabeth Faarup, født 1832 i Hjerminde, datter af skolelærer Peder Faarup, Hjerminde. De havde en datter Caroline, født 15. februar 1857, og en datter Agnes Martine Christine, født 30. april 1859, men forinden var Anders Bang død den 17. november 1858. Ved folketællingen 1860 har Elisabeth sin 19-årige broder Jens Martin Faarup som medhjælper i kroen. Han blev 1868 gift i Røgen kirke med Jensine Nielsen, datter af gårdmand og landstingsmand Niels Poulsen, Røgen.

Den 26. juli 1860 copuleres ungkarl Peder Hans Madsen, søn af gårdmand i Bresten Mads Christian Pedersen og hustru Helene Mikkelsdatter, 34 år, møllebygger og opholder sig i Gjærn bye, til enke efter kromand i Søbyvad Anders Martin Christensen Bang, Elisabeth Faarup, 28 år. Forlovere: Jens Jørgen Justesen og møller Hans Nielsen Ortved. Peder Madsen bliver kromand i Søbyvad, og nu bliver døden en hyppig gæst i Søbyvad kro. Den 9. marts 1860 dør Agnes Martine Christine Bang $\frac{3}{4}$ år gammel. Den 7. august 1861 bliver Marie Helene Madsen døbt, og hun dør 4. januar 1862. Den 3. oktober 1862 bliver Marie He-

lene Ilsøe Madsen døbt. Den 13. maj dør Caroline Bang 6 år gammel. Den 24. december 1864 bliver Eline Kirstine Elisabeth Madsen døbt, hun dør 15. september 1869, 5 år gammel. Den 10. marts 1865 dør Elisabeth Fårup, 32 år gammel. Den 28. august 1868 copuleres enkemand Peder Hans Madsen, forpagter af Søbyvad kro, 42 år, 2. ægteskab, til jomfru Poulina Wilhelmine Yde, datter af kontorist Thomas Wilhelm Yde og hustru Mette Marie Christensdatter, 48 år, opholder sig i Søbyvad. Forlovere: Jens Martin Faarup og Hans Nielsen Ortved. Ved folketællingen 1870 nævnes Marie Helene Ilsøe Madsen ikke, måske var hun i pleje hos sin moder Elisabeth Faarups familie.

Det næste hold krofolk er kroforpagter Christen Jørgensen Gam, født 1842 i Århus, og hustru Amalie Nielsen, født 1845 i Horsens. De havde en datter Wilhelmine Margrethe født 26. juni 1874, en datter Karen Ragnhild født 6. maj 1876, en søn Kasper Nielsen Gam født 3. marts 1878, en søn August Schmidt født 5. juni 1880 og en datter Margrete Henriette født 19. august 1881. I 1883 er Christen Gam handelsagent og bor i Søbyvad, men i 1884 og 1886 bliver han kaldt kromand.

Kromand nr. 20 i rækken er Iver Frants Frederik Hansen, søn af gæstgiver Hans Iversen i Rådvad. Iver Hansen var gift med Laura Nielsine Christiane Olesen, født 1855. De havde en datter Elise Cæcilie Christiane Hansen, født 21. november 1882.

Nu kommer der også en købmand til Søbyvad. Det er købmand Niels Christensen Kastberg og hustru Maren Pedersen Kammersgaard, født 1857. De havde en datter Johanne, født 1882, og 4 sønner, to ved navn Christen og to ved navn Peter, den sidste født 1887, og da står Kastberg som boende i Søbyvad kro.

I 1888 forpagtes Søbyvad kro til fragtmand Laurs Lassen i Søbyvad. Laurs Lassen kaldes i 1895 kroforpagter og købmand. Han var født 1858 i Hedegårde, Søby sogn, søn af Lass Nielsen og hustru Mette Marie Laursdatter. Lass Nielsen druknede 1874 efter et besøg på Søbyvad kro. Laurs Lassen var gift med Juliane Petrine Husum, født 1860 i Purhus kro. De havde sønnerne Søren Husum, født 1884, og Laurits Valdemar, født 1886, og i Søbyvad kro børnene Ejnar, Alfred, Marius, Mary og Rasmine. I 1898 er Laurs Lassen stadigvæk kroforpagter og købmand, men i 1900 er han præstegårdsforpagter i Gjern præstegård.

Den næste kroforpagter er købmand og kromand Poul Andersen, der 19. november 1899 får et dødfødt barn begravet på Gjern kirkegård, og den 20. december samme år døde Mette Kristine Mortensen, købmand og kromand Poul Andersens hustru af Søbyvad, født i Ramdrup 31. december 1860. I Hammel kirke den 30. december 1903 blev efter kongelig bevilling af 19. december enkemand, kroforpagter Poul Andersen af Søbyvad viet til pige, husbestyrerinde Svendsine Sophie Vittorp af Søbyvad kro.

Derpå bliver Holger Kristian Bathum og hustru Olga Wilhelmine Bøgild krofolk i Søbyvad kro. De havde en søn, Hugo Mehrnst Bathum, der blev født 6. juni 1911.

Den næste kromand i Søbyvad hed Hestbeck.

Omkring 1920 bliver Søren Nielsen Hampen kroforpagter af Søbyvad kro. Han var født 31. oktober 1866 i Sorring, søn af Niels Sørensen Hampen og hustru Karen Jørgensdatter. Søren Hampen var gift med Mette Marie Thomassen, ført 21. februar 1869 på Løvskovlund, Farre, datter af gårdejer Thomas Jørgensen og sønnedatter af hedeopdyrkeren Jørgen Sørensen Greisen, Farre. Den 20. februar 1922 døde fru Hampen på kuranstalten Gl. Skovridergård, Silkeborg, og

den 17. juni samme år dør Søren Hampen i Søbyvad. Deres søn Thomas Hampen, senere landsretssagfører i Randers, bliver nu kromand. I Ths. Hampens tid bliver Søbyvad kro i folkemunde kaldt for Hampens hotel.

I 1923 bliver Søbyvad kro af grevskabet Frijsenborg solgt til kromand Martin Beck, hvis far var skovfoged i Skorup. Martin Beck var gift med Kirstine Rohde, datter af Peder Pedersen Rohde og hustru Inger Sofie Nielsen i Velle. Peder Rohde døde på Søbyvad kro den 18. juni 1927.

I 1931 solgte Martin Beck Søbyvad kro til sin broder Kristian Beck, der ejede Søbyvad kro indtil 1940.

I 1940 blev Søbyvad kro købt af Thyge Thomasen, der blev den 30. kromand i rækken. Da Århus-Viborg landevej skulle rettes ud, måtte Søbyvad kro vige pladsen. Kroen blev derfor købt af amtet med overtagelse 1. maj 1962, og Valborgaften havde hr. og fru Thomasen valborgblus som den sidste afskedshilsen til den næsten 260-årige gamle kro. Søbyvad kro er en saga blot.

OLAF ANDERSEN

Forfatteren Olaf Andersen døde den 17. oktober 1964 i Tommerup på Fyn.

Han var en kendt højskolemand, en meget benyttet foredragsholder, en særpræget lokalhistoriker og en skattet forfatter, der havde hele Danmark som interesseområde og arbejdsfelt.

Også Østjylland står på mange områder i gæld til ham, og navnlig Østjysk Hjemstavnsforening har grund til at mindes ham i dyb taknemmelighed. Olaf Andersen var i sin tid interesseret i og medvirkende til oprettelse af vor forening. Spidsartiklen i første årgang af Østjysk Hjemstavn i 1936 er skrevet af ham.

Denne artikel kan den dag i dag stå som et program for vort arbejde og således stadig virke inciterende, som den gjorde det dengang.

Olaf Andersen har skrevet i alt 9 artikler i vor årbog: Hjemstavnsrøgt. 1936, Træer i landskabet og ved hjemmene. 1938, Hjemstavn. 1941, Ved det store vandskel. 1943, Vej og sti. 1944, Stenene i landskabet. 1945, Østjylland. 1946, Elev Højskole. 1949 og Hjemstavnsrøgt — idag og imorgen. 1957.

Han har også holdt flere foredrag i Østjysk Hjemstavnsforening om centrale emner inden for vort arbejde.

Vor forening og årsskrift vil gerne ved disse linier mindes denne ranke og særprægede mand og takke ham for hans værdifulde hjælp og indsats.

Å. Br.

TISET SOGNS SOGNEFOGDER GENNEM 175 ÅR

AF J. C. PEDERSEN

For år og dag siden blev jeg under arkivstudier i anden anledning opmærksom på, at der den 11. november 1791, godt 3 år efter stavnsbåndets ophævelse, udkom en forordning om sognefogders beskikkelse, deres embedsforretninger og belønninger, og hvad var så mere naturligt for mig end at forsøge, om det var muligt i 175-året efter forordningens fremkomst at finde ud af, hvilke af Tisets sogns medborgere, der i disse mange år har været betroet tilidsposten som sognefogder i Tiset sogn, mit fødesogn.

Den nuværende sogneinddeling svarer ret nær til den oprindelige inddeling i kirkesogne. I Danske lov bruges udtrykket: »på det sognene kan blive så tilsammen, som de af Arrilds været haver.«

Der må vel kunne regnes med, at sognene har taget form kort tid efter kristendommens indførelse i Danmark, altså i 900-tallet for omkring 1000 år siden, og at sogneområderne har haft stor betydning for kirkebyggeriet i de første århundreder derefter, hvor praktisk taget hvert sogn fik sin kirke.

Et sogn bestod vanligt af flere landsbyer, mellem hvilke der var skel, enten naturlige, åer og bække såvel som mindre vandløb eller slugter, eller skel oprettede af menneskehånd f. eks. gravhøje, større jordfaste sten, sten sat på højkant, eller mindre sten, sædvanlig 3 sammen, rejst lidt op eller lagt side om side. Skel skiller mellem landsbyernes enkelte marker eller vange. Skel skiller mellem de enkelte landsbyer og senere også mellem disse og deres udflyttere, torperne. Skel skiller mellem sognene og atter mellem herrederne og mellem de endnu større områder amterne og derefter landsdelene. Hele vort land dannes af et netværk af skel: mark- og vangskel, byskel, herredsskel, amtsskel, skel mellem landsdelene. Efter landboreformerne med udskiftningen efter landsbyfællesskabet fremkommer yderligere skel mellem de enkeltes ejendomme, det være sig gravede grøfter, jorddiger, stendiger eller blandinger af disse, der angiver, hvor skellet går mellem mit og dit. Det gælder også min by, dit sogn, mit amt og din landsdel. Skel kan derfor både samle og skille.

Hvor langt tilbage i tiden, der har været tale om sognefogder, ganske vist ikke i samme forstand som nu, er det vanskeligt at finde frem til, det fortaber sig i middelalderens mørke. Det kan være endda meget svært at få rede på, hvornår sognefogder er begyndt at virke, og hvad de egentlig havde med at gøre. Alle rede omkring reformationstiden kendes betegnelsen sognefoged.

I nogle sogne har dygtige lokalhistorikere kunnet finde frem til navngivne sognefogder i gamle arkivpapirer omkring midten af 1600-tallet, andre, der flittigt har dyrket sognehistorie, har fundet navngivne sognefogder i 1700-tallet, medens undertegnede, trods ihærdig søgen i gamle arkivalier, ikke har kunnet komme længere tilbage end til 1801 med hensyn til sognefogder i Tiset sogn.

Sognet kan i virkeligheden godt betragtes som en lille stat i staten, der vil berøres og bevæges af det, der sætter staten i uro, men dog har sine egne interesser uafhængige deraf. Landsbyerne i sognet er atter, hver for sig, en lille stat i sognet, der gør sig al mulig flid for at kunne regere de andre landsbyer, og den enkelte landsby føler sig uafsladelig forurettet og klager bitterlig derover.

Inden for den enkelte landsby er der i almindelighed en eller flere regenter eller »konger«, der til tider kan herske med næsten ubegrænset myndighed. Som regel er det mænd, der enten gør sig gældende ved rigdom, dygtighed, forstandighed, fast karakter, stivsindethed, en skarp tunge, en som de øvrige bymænd har lånt penge af eller ligefrem frygter. Er der flere sådanne stærkt fremtrædende personligheder, kan der dannes partier, hvis anskuelser kan komme til orde, når sognets folk mødes ved kirkestævne og lign., hos smeden eller på andre samlingssteder. Dette kan give stødet til heftige mundkampe (mundhuggeri), undertiden til bittert fjendskab mand og mand imellem, ja sætte bylag op mod bylag. Sådanne mænd har imidlertid ikke officielt noget at gøre med

sognets anliggender, med mindre de beklæder tillidsposter som embedsmænd, og på den måde kunne sognefogder komme til at optræde som »sognekonger«, både før og efter forordningen af 11. november 1791.

Før forordningen af 11. november 1791 trådte i kraft, var det ikke sjældent ude i sognene, at de mænd, der var bedst skikkede til hvervet som sognefoged, vægrede sig ved at modtage hvervet, dels fordi der ikke var tildelt dem en passende belønning for deres arbejde, dels fordi »de savne den agtelse og velvilje hos almuen, som udfordres, når de med virksomhed og nytte skulle udfylde de dem påhvilende pligter.«

For nu at ophæve dette misforhold påbødes det udtrykkeligt ved forordningen af 11. november 1791, at »sognefogden af almuen skulle anses som den fornemste og mest agtede mand,« hvilket bl. a. skulle udtrykkes derved, at han »ved deres gjæstebud og samkvemme« skulle indtage hæderspladsen ved den øverste bordende. Det er vel overmåde tvivlsomt, om dette påbud i almindelighed har hjulpet ham til nogen større anseelse.

Af større betydning har det sikkert været, at sognefogderne fik frihed for deltagelse i næsten alle de kommunale byrder, herunder pligtkørsel, skole-, kirke- og vejarbejde samt fritagelse for bropenge o. a. lign. 5. juli 1820 fik sognefogderne desuden fritagelse for bidrag til amsrepartitionsfonden. Ved placat af 25. maj 1821 tilføjedes endvidere en ret til at tage en søn fri for militærtjenesten, med den begrænsning, at sognefogden tillige var lægsmand og havde fungeret i mindst 15 år. Sådanne fordele kunne nok friste i den grad, at de måtte kunne kalde virkelig dygtige kræfter frem, der var udrustede med en vis personlig værdighed.

Sognefogden, der senere i henhold til vejforordningen toges i ed, udnævntes af amtmanden »blandt de skikkeligste, sædeligste og mest kyndige mænd blandt sognets almue«, og beskikkelsen oplæstes straks fra prædikestolen til efterretning for sognets beboere.

Sognefogdens pligter var særlig at udføre »rettens og øvrighedens befalinger og foranstaltninger«, og at våge over god ordens overholdelse i sognet. Han skulle endvidere anholde fremmede omløbne og forbrydere af grovere slags samt påse, at der intet ulovligt krohold eller krogang fandt sted. Fremdeles besørgede han alle breve, den kongelige tjeneste eller det offentlige vedrørende, bragt til næste sognefoged og så videre, indtil brevskaftet nåede sit bestemmelsessted.

Endelig skulle sognefogden mod et vederlag af 12 sk. for hver forretning, i 2 af retten udnævnte vidners overværelse, foretage udpantninger for de forskellige i sognet faldende restancer og bøder.

Sognefogden skulle endvidere »have særdeles opsigt med vejarbejdet i sit sogn«, han skulle »besørge redskabernes og materialernes forvaring samt holde og særligen aflægge regnskab for de imodtagne, udgivne og i behold værende penge, værktøj og materialer«. For det meget betydelige arbejde og ansvar, som på den måde påhvilede sognefogderne, fik de som løn 1 sk. for hver rigsdaler, som vejjudgifterne i hans fogderi beløb sig til.

Om søndagen, når kirketjenesten var ovre, læste sognefogden sine kundgørelser og andet om tiende og skat, sognarbejde og hvad der ellers kunne være. Skorstensfejning, kreaturer til salg og bortløbne får kunne også gennem sognefogden lyses frem på kirkestævne for så ringe et beløb som en fireskilling.

Uden vederlag skulle sognefogden ved kirkestævne sørge for at skaffe de ledige tjenestekarle pladser til de halvårslige skiftedagstider, der fra 1770 var pr. 30. juni og 31. december, men i 1791 ændredes til 1. maj og 1. november.

Sognefogdens særrettigheder ophævedes i deres helhed ved lov af 4. marts 1857 imod en fast årlig løn af 20 til 100 rdl., der efter sognets størrelse fastsættes af amtsrådet og udredes af amtsrepartitionsfonden.

Senere er disse beløb flere gange blevet forhøjet noget, men ligger stadig i underkanten af det, som kan indtjenes på almindelig ordinær vis.

Den første sognefoged, som det har været muligt at finde frem til i Tiset sogn, er i folketællingslisten for 1. november 1801 for Ingerslev by, hvor Michel Nielsen Loft er opført som gårdmand og sognefoged, og da han er angivet som 57 år, og derfor født i 1744, er der stor sandsynlighed for, at han kan have været udnævnt til sognefoged allerede lige efter forordningen af 11. november 1791, og da Tiset sogn mulig allerede fra først i 1790-erne har været delt i 2 fogderier, må det altså have været for Tiset fogderi, der må have omfattet byerne: Tiset, Ravnholt og Ingerslev. Hans kone, der hedder Benedicte Christiansdatter, er født i 1756. I 1801 har de 7 børn i alderen 2 til 24 år, hvoraf den ældste angives at være tjenestekarl. Desuden er der en plejedatter Karen Christiansen og en tjenestedreng på 19 år. Hvilken gård sognefogden har beboet, kan ikke siges, mulig matr. nr. 2a m. fl. (Ingerslevgård) eller matr. nr. 19a m. fl. (Søndermarke), dog antagelig førstnævnte.

I en kørsels- og brevberingsbog begyndende 1809 (men kun med enkelte spredte år) og sluttende 1845 findes de 2 næste navne på sognefogder, nemlig Søren Madsen, Ravnholt, med datoen 17. januar 1817, og i 1822 Jacob Jensen, Tiset, som begge sikkert må have forestået Tiset fogderi.

I folketællingslisten fra 18. november 1834 findes under Ravnholt by Søren Madsen, født 1777 og gift med Karen Seiersdatter. De har 3 børn fra 5 til 19 år. Den ældste Seier Sørensen arver gården (matr. nr. 12 a m. fl. Krogsgård) og overdrager den til sin søn Søren Seiersen, sognefoged i hele Tiset sogn fra 1. november 1896 til 3. januar 1900. Om Søren Madsen har afløst Michel Nielsen Loft en gang mellem 1801 og 1817 eller om der, hvad der ikke formenes, har været en sognefoged mellem disse 2, er der intet fundet om, men at Søren Madsen afløses af Jacob Jensen i Tiset en gang imellem 1817 og 1822, er sikkert rigtigt, ligesom det er mest sandsynligt, at Jacob Jensen fortsætter til 12. maj 1840, da Christen Jensen Broholdt får bestillingen.

Sognefoged Jacob Jensen, der er født 25. april 1791 i Gunnestrup, hvor hans forældre Jens Lassen og Karen Pedersdatter havde en gård, ejer matr. nr. 5a i Tiset (kaldet »Slottet«), men han må, efter at være afgået som sognefoged fra 12. april 1840, af en eller anden grund, hvilken kendes ikke, gå fra gården, idet møller Rasmus Christian Knudsen, Aldrup mølle (sogneforstander fra 1. januar 1842 til 1. januar 1848) får den tilskødet 19. juni 1841 ved 3 auction med aftægt og beboelse til Jacob Jensen og hans kone Anne Mikkelsdatter for 2.340 rigsdaler sølv. Anne Mikkelsdatter er født 1794 i Tiset sogn. Senere bliver en trediedel af marken med bygningerne solgt til og tilskødet 9. juli 1859 (med aftægt og beboelse på livstid for Jacob Jensen og hans kone) skolelærer Thomsen, Tiset skole. Aftægtskontrakten bliver udslettet 9. januar 1875, vel ved den sidstlevendes død.

Efter at 6 (skriver seks) gennem årene har haft skøde på »Slottet«, matr. nr. 5b, får Søren Rasmus Gertsen som nr. 7 fogedudlægsskøde på ejendommen med

yderligere matr. nr. 3g og 3 h og ved mageskifte med denne 20. juni 1946 får en sognefoged atter skøde på »Slottet« med førnævnte 3 matrikelnumre, nemlig Aksel Andreasen, sognefoged fra 22. april 1941 til 1. maj 1952, da han sælger »Slottet« til Rasmus Damgaard Andersen, der nogle år senere (efter ca. 100 års adskillelse) køber den fraskilte ca. dobbelt så store lod (matr. nr. 5a) tilbage fra ejeren af Aldrup Møllegård, således at »Slottet«s hele oprindelige areal nu atter er en enhed.

(Navnet »Slottet« skal efter overleveringen hidrøre fra, at der til bygningernes opførelse på et vist tidspunkt, da Skanderborg slot lå øde hen i forfald eller i ruiner, derfra blev »hentet« sten m. m. med eller mulig uden lovlig tilladelse).

Christen Jensen Broholdt, sognefoged i Tiset eller som det også undertiden kaldes Ingerslev fogderi fra 12. maj 1840 til 1. april 1861, fødtes 7. marts 1804 i Broholtgården i Bjørstrup, Tranbjerg sogn, som hans forældre Jens Rasmussen og Maren Jensdatter ejede. Han købte gården matr. nr. 14a m. fl. i Ingerslev Nederballe (nu kaldet »Broholtgården«) antagelig lige efter sit giftermål omkring 1829 med Maren Iversdatter Holm, født 1806 i Viby som datter af skolelærer Iver Christensen Holm i Viby, født 1767 i Sindbjerg sogn, Vejle amt. De havde 1. februar 1845 5 børn i alderen 3 til 15 år.

Ved sogneforstanderskabsmødet 6. oktober 1859 nævnes under punkt 3) »Sognefogderne for begge Tiset sogns fogderier Chr. Broholdt og H. Madsen var tilstede«. Ved mødet 3. november 1859 angives: »Ingerslev fogderi og Solbjerg fogderi« ved valg af hegnsynsmænd.

På en eller anden måde må sognefoged Chr. Broholdt i 1860 være kommen i et modsætningsforhold til nogle af beboerne i sit fogderi, idet der ved sogneforstanderskabsmødet 6. september 1860 under punkt 1) »fremlagdes til erklæring en klage fra en del beboere i Ravnholt og Tiset (fremsendt fra herredskontoret) over sognefoged Chr. Broholdt. — Denne havde tilskrevet sogneforstanderskabets formand i den anledning, hvilken skrivelse fremlagdes. Sogneforstanderskabet kunne ikke indlade sig på at bedømme rigtigheden, hverken af beskyldningerne eller af sognefogdens forsvar, men det kunne ikke efter den skete opfordring undlade at bevidne, at stemningen mod ham i fogderiet er således, at forstanderskabet ikke kan antage, at han med noget held kan udføre de ham påhvilende forretninger i fogderiet.«

Hvad klagen har gået ud på, vides der ikke noget om, men ved mødet 7. marts 1861 er anført under punkt 4) »Ligeledes underrettedes sogneforstanderskabet (fra herredsfogden) om, at sognefoged Chr. Broholdt i Ingerslev har forlangt sin afsked til næste 1. april, i hvilken anledning forlanges, at forstanderskabet skal gjøre forslag til en ny sognefoged«.

Forstanderskabet indstiller enstemmigt gårdejer og dannebrogsmænd Knud Jensen, Ravnholt.

Sognefoged, dbmd. Knud Jensen (med tilnavnet »Skieller«), er født 24. september 1824 i Ravnholt på gården matr. nr. 14a. Hans fader Jens Knudsen var født i Torrild sogn i 1790 og hans moder Kirsten Poulsdatter var født i 1800 i Tiset sogn. Knud Jensen var gift med Jessine Sørensen, født 1821 i Århus. 1. februar 1855 har de 2 børn: 1) Søren Peter Anton Jensen, født 6. september 1852, gift 8. april 1876 med meyerske Marie Kirstine Rasmussen, født 18. januar 1854 i Ormslev. (Meyersken har sikkert været meget glad for at kunne komme til at behandle mælken til smør og ost i den ret store mælkestue, der var som en halvkælder med vinduesjalousier af træ til at åbne for at give kølighed om som-

meren, hvorfor den også var anbragt i stuehusets nordøstlige hjørne. Aldrup mejeri blev først oprettet i 1884). S. P. A. Jensen fik senere kgl. bevilling til for sig og sine at føre navnet Baungaard. 2) Jens Carl Jensen, født 2. juli 1854, gift 1. juli 1879 med førnævnte mejerskes søster Ane Marie Rasmussen, født 30. juni 1862 i Gjesing. Mand og kone har fødselsdag henholdsvis dagen før og dagen efter deres bryllupsdag, altså 3 mærkedage på rad, når der skulle festes i disse anledninger. (Min fars og mors bryllupsdag var dagen før min mormors fødselsdag). Jens Carl Jensen tog senere sin faders tilnavn »Skieller« som efternavn.

På sessionen i 1848 målte Knud Jensen $62\frac{3}{4}$ tomme svarende til ca. 164 cm. Han blev indkaldt 30. maj 1848 til 7. bataillons 3. compagni som nr. 11, senere oversat til 5. forstærkningsbataillons 2. compagni nr. 11. 5. forstærkningsbataillon bestod af mandskab fra så godt som alle landets egne. Under Istedslaget 25. juli 1850 var 5. forstærkningsbataillon med, hvor det gik meget hårdt til, nemlig i og omkring den næsten ufremkommelige Bøgemose, hvor der måtte springes fra tue til tue. Kampen begyndte »endnu før det blev dag«, og danskerne havde tornyster og det hele med under kampen, hvad tyskerne ikke havde. Vejret var langt fra godt. Det var diset, og luften var så fuld af fugtighed, at krudtrøgen blev liggende ved jorden. Kampen bølgede frem og tilbage over og omkring Bøgemosen, hvor der var ret dybt vand og mudder mellem tuerne. Tyskerne stod oppe ved Gammelby, og der var ret stærkt nedad mod Bøgemosen. Dog endelig var sejren vunden, men den havde været dyrekøbt, over 3000 døde og sårede af en hær på 41000 mand, særlig var det gået stærkt ud over 5. forstærkningsbataillon, men Knud Jensen, der rigtig havde været i ilden og kæmpet tappert sammen med sine kammerater, hvoraf mange blev dræbt og mange sårede, slap ligesom tidligere under krigen igennem uden at blive såret, og han blev kort tid efter fra bivouak Bustorff af major Dau, valgt af bataillonens som nr. 3 af 6, indstillet til dannebrogsmænd sammen med 6 andre fra samme bataillon valgte af mandskabet. Den kgl. udnævnelse af disse 12 sammen med mange andre fandt sted 6. oktober 1850. Af de 12 var der 5 underkorporaler, hvoraf Knud Jensen var den ene, samt 7 menige. Knud Jensen blev senere, inden krigen sluttede, udnævnt til korporal.

Nogle år efter krigen flyttede Knud Jensen sin gård fra Ravnholt by og opførte den meget statelige gård Baungård omtrent midt i gårdens marker, som en firelænget gård med det pæne og solide, grundmurede stuehus i syd og den store, velbyggede kampestenslade i nord. Begge sidelængerne er også kampestensmurede, ligesom møddingsmuren var muret af kampesten. Alle kampestenene må påregnes at have været sten fra gårdens marker. Det må have været et endog meget stort og slidsomt arbejde at få alle disse sten opgravet, slået og for en stor dels vedkommende tilhugget til skiftemuring. Fjernelsen af alle disse mange favne sten fra markerne har dog også betydet en meget stor fordel for jordens behandling med plov og harve.

Knud Jensen blev som foran nævnt sognefoged fra 1. april 1861, men af en eller anden grund, som det ikke har været muligt at finde frem til, afgiver han hen på vinteren 1865 sognefogedhvervet til gårdejer Mikkel Jacobsen, Ravnholt. Endnu ved forstanderskabets møde 16. januar 1865 nævnes Knud Jensen som sognefoged, men ved mødet 20. maj 1865 ansøger Mikkel Jacobsen om fritagelse fra sognefoged- eller brandfogedtjenesten, og da Knud Jensen, der er sogneforstander og tilstede, er villig til atter at overtage sognefogedposten, sker dette, og han fortsætter 10. januar 1873.

Selv om Mikkel Jacobsen, Ravnholt, kun har virket som sognefoged ganske kort, måske kun 2 à 3 måneder, mulig endda mindre, skal der oplyses følgende om ham:

Mikkel Jacobsen er født 24. februar 1820. Forældrene var gårdmand Jacob Mikkelsen og kone Kirsten Mikkelsdatter i Ravnholt. Kirsten Mikkelsdatter var født i Mårslet 1786. Mikkel Jacobsen bliver gift med Maren Rasmusdatter, født i Astrup sogn, og de overtager hans fødegård, matr. nr. 11a, der efter brand sommeren 1901 af daværende ejer Andreas Rasmussen Filt, der havde haft den siden 13. januar 1900, flyttedes ud på bakken, et par hundrede meter i nord, hvorefter den benævnes »Trøjborggård«, hvorfor vides ikke. Mikkel Jacobsen havde tidligere været sogneforstander fra 5. november 1857 til 1. januar 1862.

Vi vil nu se lidt på, hvad det er lykkedes at finde frem til af oplysninger om sognefogder i Tiset sogns 2. fogderi: Solbjerg. Den første, der har kunnet findes frem til, er den kun 34 år gamle Søren Rasmussen, Solbjerg, født i Astrup sogn 1800, der i folketællingslisten fra 18. januar 1834 benævnes gårdmand og sognefoged, men da han er ganske ung, må der antagelig have været en 2—3 måske flere sognefogder før ham siden forordningens ikrafttrædelse, men disse har det trods ihærdig søgen i de gamle bøger og folianter ikke været muligt at få »gravet« frem. Skulle dette senere lykkes, kan det sikkert påregnes, at dette vil fremkomme som supplement til nærværende i en af Østjysk Hjemstavns efterfølgende årbøger.

Efter sin afgang som sognefoged 14. april 1840 blev Søren Rasmussen indvalgt som sogneforstander i Tiset sogns 1. sogneforstanderskab fra 1. januar 1842 til hans død i 1846.

Hans efterfølger som sognefoged bliver Rasmus Pedersen, Solbjerg, fra 14. april 1840. Han er født i Hvolbæk, Fruering sogn, 1810, og hans kone Mette Marie Clausdatter er født i Vitved sogn og enke efter gårdmand Jens Christensen, Solbjerg. Deres gård matr. nr. 6a overtages efter dem i 1872 af en brodersøn Jacob Peter Olesen. En søn af ham Peter Claudius Olesen bliver sognefoged i Tiset sogn fra 1. oktober 1921 til omkring nytår 1937. Gården lå, da Rasmus Pedersen blev sognefoged, helt ude ved søen, lidt sydvest for den gamle krogård, men Jacob Peter Olesen flytter i 1877 gården ud til dens nuværende plads omtrent midt i gårdens jorder, hvorefter den får navnet Lundbjerggård. 15 år efter sin afgang som sognefoged indvælges han som sogneforstander fra 6. januar 1859 til 1. januar 1865.

5. januar 1844 afgiver Rasmus Pedersen sognefogedbestillingen til gårdmand Søren Rasmussen i Battrup, født i Tiset sogn 1792, hans kone Maren Nielsdatter er født i Tranbjerg sogn 1802. De ejer gården matr. nr. 1 i Battrup, hvis nordre skel støder op til Testrup byskel. Deres datter Kirsten, f. 1828, bliver 9. juni 1857 gift med enkemand og gårdmand Knud Jacobsen, f. 1818, senere sognefoged i Tranbjerg. Søren Rasmussens gård, der nu ejes af Søren Nielsen, kaldes Battrup Nordgård.

Søren Rasmussen efterfølges 6. februar af Niels Sørensen i Battrup som sognefoged i Solbjerg fogderi. Niels Sørensen er født i Kolt sogn 1815, hans kone Else Andersdatter er født i Tiset sogn 1825. Gården, de har ejet, må antages at have været matr. nr. 3a i Battrup (nu kaldet Elmegård). Niels Sørensen var efter at være afgået som sognefoged 27. december 1854 sogneforstander fra 1. januar 1856 til 1. januar 1859.

Fra 27. december 1854 overtages bestillingen som sognefoged af Niels Christian Pedersen (Møller), født 15. april 1827 i Fregerslev sogn som søn af indsidderne Peder Kristiansen og Anna Marie Kristensdatter. Han bliver konfirmeret 3. april 1842 med karakter mg for kundskab og mg for opførsel. Han opgives som boende i Battrup 27. december 1854, men i realregistret i Ning herreds arkiv står anført, at 8. januar 1853 får han læst skøde på matr. nr. 3a af Tander by, som overtages af Hans Mikkelsen 5. august 1878, derefter af hans søn Søren Mikkelsen i 1907, hvorefter dennes søn Børge Mikkelsen gift med min fætters datter nu i 1966 er ejer af matr. nr. 3a (nu kaldet Højsgård). Fra folketællingslisten 1. februar 1855 anføres følgende, at han er husfader og sognefoged og gift med Helene Nielsdatter, født 1826 i Galten sogn i Århus amt. Der er 5 tjenestefolk på gården, men ingen børn.

Efter N. C. Pedersen (Møller) bliver det i december 1858 overdraget Hans Madsen, ejer af Solbjerg krogård, at være sognefoged. Han blev født 29. maj 1816, og forældrene hjulmand Mads Christoffersen og Sidsel Hansdatter var boende husfolk i Hørning (Skanderborg amt). Hans blev konfirmeret i Hørning 10. april 1838 omtrent 15 år gammel med karaktererne udmærketg. i kundskab og ligeledes udmærketg. i opførsel. De øvrige 4 drenge, der blev konfirmeret samme dag, fik alle mg i kundskab og mg i opførsel. (Det er yderst sjældent, at karaktererne udmærketg. fremkommer i kirkebøgerne, og at de gives for såvel kundskab som opførsel, må betragtes som noget helt ekstraordinært, så Hans Madsen må derfor have været en ikke blot velbegavet og flittig, men også meget velopdragen dreng, som hans forældre kunne være stolte af).

Hans Madsen bliver gift med Mette Marie Sørensdatter, født i Stilling 3. september 1823, forældrene husmand Søren Rasmussen og hustru Maren Hermansdatter i Stilling.

Hvornår Hans Madsen har købt Solbjerg krogård (matr. nr. 3), kan ikke bestemt siges, men antagelig i 1857 eller 58. Af folketællingslisten for Solbjerg fremgår, at Hans Madsen og hustru har 7 børn, hvoraf det ældste Marie Hansen er 23 år (mulig barn fra et tidligere ægteskab), der ligesom de 5 næste fra 14 til 3 år alle er født i Hørning, medens det syvende barn på 2 år er født i Solbjerg. Endvidere er der på krogården Hans Madsens broder, der af ham forsørges, samt en tjenestepige på 15 år.

Hvad der er gået af Hans Madsen omkring årsskiftet 1860/61, er ikke nemt at vide, men han har sikkert hørt noget om det »bøvl«, som hans kollega i Ingerslev fogderi havde med nogle af sine beboere, for ved sogneforstanderskabsmødet 7. marts 1861, hvor der behandles under punkt 3) »Herredsfogden har forlangt erklæring over et andragende fra sognefoged (kroeier) Hans Madsen i Solbjerg om at blive entlediget som sognefoged uagtet han ikke har forestået bestillingen i fulde 3 år, dels fordi han ikke føler sig skikket dertil og dels fordi hans stilling som kromand og handelsmand ved mange lejligheder gør ham det vanskeligt at optræde med fornøden kraft mod sognebeboerne. — Sogneforstanderskabet kunne ikke erkjende rigtigheden af den første, da sognebeboerne ere særdeles vel tilfredse med hans embedsførelse og ønsker på ingen måde, at han skal fratræde, men derimod måe forstanderskabet erkjende rigtigheden af den sidst anførte grund, da det ikke kan nægtes, at hans næring lider afbræk derved, hvilket nok kan genere ham i oeconomisk henseende, og forstanderskabet antog derfor, at det ikke burde nægtes ham at fratræde.« Sogneforstanderskabet

indstillede til embedet gårdejer Peder Hansen, Solbjerg, og gårdejer Niels Jensen, Mustrup.

Ved forstanderskabsmødet 2. maj 1861 forhandles under punkt 1) »Den aftrådte sognefoged i Solbjerg fogderi Hans Madsens fremsendte begjæring om godtgjørelse for brevbæring i de 2½ år, han var sognefoged. Kommunen vedtog at tilstå H. Madsen en godtgjørelse på ialt 8 rigsdaler, der udredes af Tiset sogns kommunekasse.« Og under punkt c) »Den tiltrådte sognefoged Peder Hansen, Solbjerg, var tilstede og blev med forstanderskabet enig om at påtage sig bemeldte brevbæring for en godtgjørelse af 5 rigsdaler årlig indtil videre, hvilket bliver at udrede af Tiset kommunekasse.«

Ravnholt Damgård o. 1900.

Hans Madsen bliver valgt til sogneforstander fra 1. januar 1865 til 1. januar 1868, da han uden valg fortsætter over i det ved lov af 6. juni 1867 oprettede sogneråd, hvor han ved dets første møde 6. januar 1868 i Tingskov kro bliver valgt til Tiset sogns første sognerådsformand med 5 stemmer af 6 mødte sognerådsmedlemmer (1 var ikke mødt).

Fra 1. maj 1861 er Peder Hansen derefter sognefoged i Solbjerg fogderi. Peder Hansen er født i Odder sogn i 1811, hans kone Voldborg Jørgensdatter er født i Skanderborg i 1810. 1. februar 1850 har de 3 børn fra 1 til 9 år og 2 tjenestefolk. Gården har matr. nr. 2a og kaldes nu Elleskovgård og ejes i 1966 af Povl Peter Pedersen.

Efterfølgeren efter Peder Hansen nævnes i forstanderskabsmødet 5. januar 1865 Niels Jensen, Mustrupgård, så han må være bleven udnævnt måske engang i krigsåret 1864. Niels Jensen er født 6. januar 1828 i Hørning (Århus) og gifter sig i 1852 med enken Johanne Jensdatter, der er født på Mustrupgård i 1816, efter Rasmus Olesen Kaac, men da Johanne Jensdatter dør, gifter Niels Jensen sig 12. august 1856 med Maren Jensdatter, f. i Mustrup 17. oktober 1827. Gården har matr. nr. 2. Niels Jensens og Maren Jensdatters sønnesøn bliver sognefoged i Tiset sogn ved nytårstid 1937. (Se derom senere).

Der regnes med, at Niels Jensen vedbliver med at være sognefoged til 10. januar 1873, da begge fogderier i Tiset sogn bliver slået sammen til ét fogderi med Rasmus Mortensen, Ravnholt mark, som sognefoged for hele Tiset sogn.

Rasmus Mortensen, der altså afløser sognefoged, dbmd. Knud Jensen, er født på Ravnholt mark 29. juli 1827 og er opkaldt efter en afdød broder, født 29. marts 1825, død 11. maj 1826, knap 1¼ år. Deres forældre var gårdmand Morten Rasmussen og kone Ane Rasmusdatter på Ravnholt mark.

Rasmus Mortensen var på session 21 år gammel og blev målt til 61¼ tommer (ca. 159 cm) og taget til infanteriet. 5. januar 1850 indkaldes han til Ålborg. Han lod stille for sig (hvad dette har kostet eller hvordan, vides ikke), og han kommer derfor ikke med i krigen, således som begge naboerne mod nordøst og nordvest: Rasmus Andersen i Battrup og Knud Jensen i Ravnholt. (Min fødegård ligger mellem Rasmus Andersens og Knud Jensens gårde og er derfor nabo-

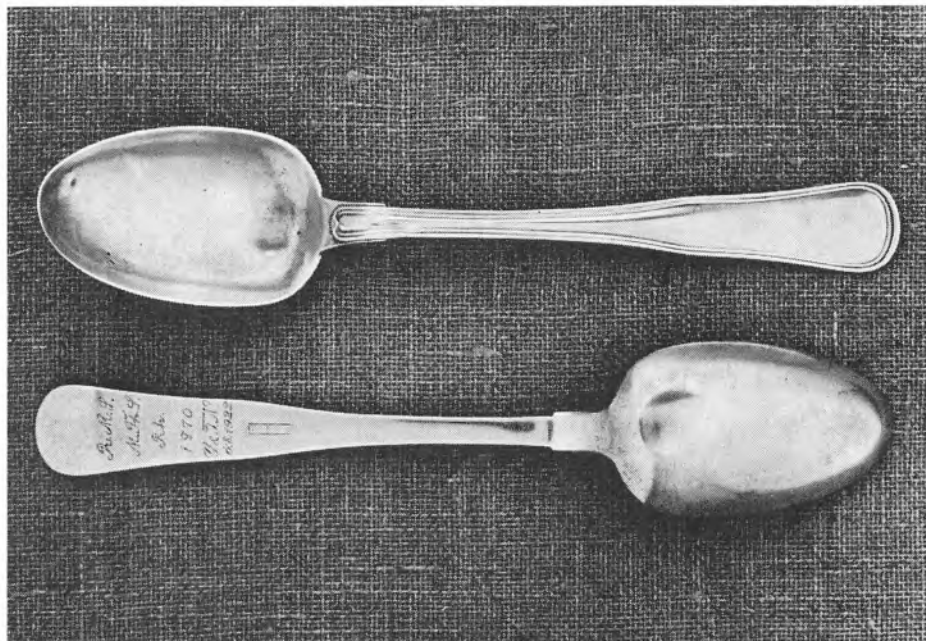
Ravnholt Damgård o. 1930.

gård til Rasmus Mortensens gård). Rasmus Mortensen bliver gift i Astrup kirke 17. april 1857 med Maren Thomasdatter f. 10. september 1834 i Skousborg, Levring sogn, Viborg amt, datter af gårdmand Thomas Hansen Riis og hustru Ane Madsdatter. 2 år efter brylluppet, samme år som deres ældste søn bliver født, flyttes gården op på højereliggende jord små 200 m mod sydvest, så den kommer til at ligge noget mere bekvemt for gårdens marker. Som på Baungård er det nye stuehus grundmuret, men her forsynet med lidt »facadeudsmykning«, pilastre. Til udhusene er der også her benyttet en mængde delvis tilhugne kampesten, således som det ses af billederne af gården, der er taget omkring 1900 og 1930.

Inden Rasmus Mortensen bliver udnævnt til sognefoged, har han ivrigt og interesseret deltaget i egnens »rørelser«, såvel åndelige som verdslige. Han var medarrangør af de store møder i Ravnholt skov (et enkelt havde op mod 2000 (to tusinde) deltagere, og de noget mindre i Tingskoven, hvor Bjørnbakkerne og Grundtvigianerne rigtig tog »livtag« i ordenes verden, men også i bladenes (avisernes) polemik tog Rasmus Mortensen del med velskrevne indlæg. Han var med til at få oprettet landbosparekassen i Århus, tog initiativ til oprettelsen af Tiset sogns sparekasse i 1868 og blev den første bestyrelses formand, ligesom han i begyndelsen stillede lokaler til rådighed for sparekassen på sin gård. Han var revisor i landbosparekassen 1869—1887. Bjørnbak henviser i Aarhus Amtstidende til at benytte hans gode ven Rasmus Mortensen som råd-

giver ved oprettelsen af sognesparekasser, og i 1870 modtager Rasmus Mortensen og Maren Thomasdatter 12 sølvspiseskeer udført hos juvelér og guldsmed Høegh, Store Torv 14, Århus, som gave fra Lars Bjørnbak. Af disse 12 sølvskeer er 2 gået i arv til dattersønnen revisor Thomas Riis Nielsen og hustru Gerda, der velvilligst har udlånt fotografiet af disse sølvskeer.

Af de 9 børn, 6 sønner og 3 døtre (alle pigerne blev døbt Ane, efterdi begge bedstemødrene hed Ane og kun Ane. 2 af døtrene døde som små, den ene kun 1 år, den anden blev 8 år.

De to sølvskeer fra 1870. Karin Munk fot.

Rasmus Mortensen deltog som tidligere anført meget i det offentlige liv og blev medlem af sognerådet fra 16. april 1874 til 5. januar 1880, fra 1. januar 1875 til 1. januar 1878 som formand og derefter i 2 år til 5. januar 1880 som næstformand. Hans skrift var sirlig og pæn, og da han udtrykte sig på udmærket måde skriftlig, har han sikkert også haft det mundtlige ord i sin magt.

Rasmus Mortensen blev 12. november 1894 udnævnt til dannebrogsmænd.

Sognefogedhvervet beholder Rasmus Mortensen til 1. november 1896, og 25. november 1898 får hans efterfølger gårdejer Anton Jensen skøde på matr. nr. 13b, 24 og 25 (Ravnholt Damgård), hvis nuværende ejer er mangeårigt sognerådsmedlem, dels som den sidste sognerådsformand i den gamle Tiset kommune, dels som næstformand i den ny Solbjerg kommune, gårdejer Ove Andersen, gift med min kusine Anna fra Ravnholt Vestergård.

Rasmus Mortensen døde 3. september 1901 (74 år) og blev begravet på Tise: kirkegård. Mens Rasmus Mortensen varetog sine mange offentlige hverv og mere eller mindre private gøremål, havde han en god støtte i sin dygtige hustru, Ma-

ren Thomasdatter, som så sørgede for gårdens drift og hvad deraf fulgte. Hun døde 17 år efter manden, 4. oktober 1918 (84 år) og blev begravet i samme gravsted.

1. november 1896 overtages hvervet som sognefoged og lægsmand af Søren Sejersen, født 15. august 1852 i Ravnholt som søn af gårdmand Seier Sørensen og hans kone Ane Jensdatter, født 1822 i samme sogn. En i 1849 født søn bar

Rasmus Mortensen.

også navnet Søren Seiersen, men han må være død i 2 års alderen, og så er sønnen, født i 1852, bleven opkaldt efter ham. Seier Sørensens forældre, der havde samme gård, hed Søren Madsen og Karen Sciersdatter, havde også en yngre søn Søren Sørensen, f. 12. juli 1820.

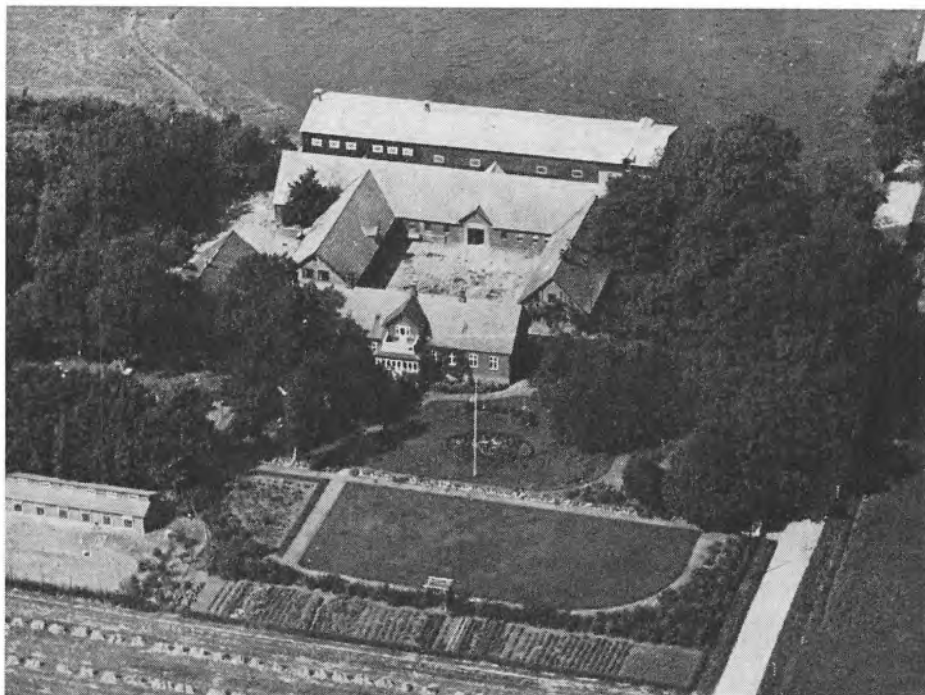
Søren Sejersen får skøde på sin fædrenegård, matr. nr. 12a, 8. juni 1878. Hans kone Hansigne Petrea Christiansen var datter af skolelærer Christiansen i Ingerslev og født 20. marts 1854. Hun dør 17. september 1919 efter at have siddet enke i 17 år.

6. oktober 1887 indvælges Søren Seiersen i Tiset sogneråd og er dets formand fra 1. januar 1890 til 1. januar 1893. Søren Sejersen afgiver 3. januar 1900 hvervet som sognefoged og lægsmand til gårdejer Søren Peter Nielsen.

Ved nogle døvstumme børns leg med tændstikker en middagsstund i juli måned 1901 nedbrændte såvel Søren Sejersens som førnævnte Andreas Rasmussen Filts gård samt et hus til grunden. Da Søren Sejersens gård var nabogård til mit hjem, bivåned jeg som 7 års dreng brandens sidste del, efterslukning med primitive brandsprøjter og væltning af de tilbagestående skorstene og mure

(vægge) med de såkaldte brandhager. Branden erindres som noget trist noget, selv om vi nysgerrige børn af og til, når vi kom for nær til ulmende gløder, pludselig fik brandsprøjtens vandstråle rettet lige imod os.

Søren Sejersen byggede gården op omtrent på samme sted, dog måske lidt sydligere, med et præsentabelt og rummeligt stuehus og tidssvarende udbyg-

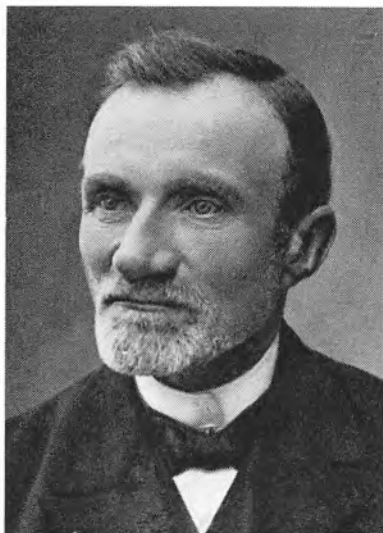
Petersminde.

ninger. Han fik dog ikke selv megen glæde og fornøjelse af den ny pæne gård, thi allerede året efter 14. september 1902 døde han af sukkersyge og blev begravet på Tiset kirkegård, hvor gravstenen for ham og hans 17 år senere afdøde hustru endnu står på kirkegårdens sydøstre del.

Fra 3. januar 1900 overtager gårdejer Søren Peter Nielsen så bestillingen som sognefoged, lægdsmand og nu også stævningsmand. Han er født 27. juni 1852 i Ravnholt som søn af gårdmand Niels Pedersen i Ravnholt, født 2. oktober og hjemmedøbt 4. oktober 1818. Hans forældre, selvejergårdmand Peder Rasmussen og kone Maren Nielsdatter, ejer gården matr. nr. 6, som lå lige vest for gård matr. nr. 7 (nu Ravnholt Vestergård), med hvem den nærmest var en slags tvillinggård. Ved udstykningen 1784 står Peder Rasmussen opført som ejer af matr. nr. 6, men om han kan have haft gård 34 år før Niels Pedersen blev født, er vel ret usandsynligt, så det har vel været en anden Peder Rasmussen.

Søren Peter Nielsen får skøde på matr. nr. 6a, 7g og 10f samt andel i nr. 44, Ravnholt skov, 17. februar 1877. Efter kortet fra 1840 ses gården endnu ikke at

have været flyttet til sin nuværende plads, men mulig kan det være sket i sidste halvdel af 1850-erne, da også Ravnholt Vestergård flyttes og opbygges lidt længere mod sydsydøst på sin nuværende plads. Søren Peter Nielsen bliver i 1877 gift med Birthe Marie Nielsen, født 1. november 1850 i Jegstrup (død 29. marts 1908). I 1888 bliver der bygget et nyt præsentabelt stuehus af røde sten

Søren Peter Nielsen.

Peter Claudius Olesen.

og med skifertag. Ny kostald bliver bygget i 1908. Ved det tidspunkt kaldes gården Petersminde.

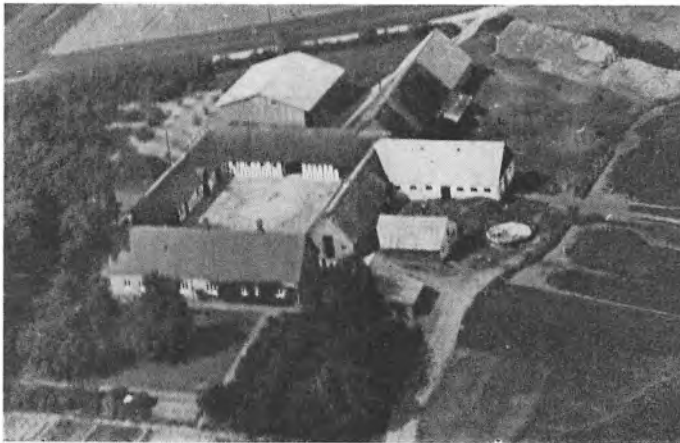
Søren Peter Nielsen bliver indvalgt i sognerådet fra 1. januar 1889, og fra 1. januar 1893 til 1. januar 1895 er han sognerådsformand.

Lidt før Søren Peter Nielsen bliver 70 år, tager han sin afsked pr. 1. januar 1921 som sognefoged, lægsmænd og stævningmand, og hans svigersøn Peter Claudius Olesen bliver fra denne dato hans efterfølger med alle 3 bestillinger. (Søren Peter Nielsen dør 12. juli 1929).

Peter Claudius Olesen er født i Solbjerg på Lundbjerggård 8. november 1884 som søn af Jacob Peter Olesen, født i Vitved 30. maj 1841 (dør 10. juli 1921) og hustru Maren Pedersen, født 26. februar 1846 i Mjesing (dør 15. maj 1902). Efter sit giftermål med den afgåede sognefogeds datter Kirstine Marie Nielsen, født 1. juni 1889 (dør 17. februar 1930) får han skøde på matr. nr. 6a, 7g og 10f med adskillige flere (Petersminde) 2. juli 1910.

20. november 1915 får han endvidere skøde på engen matr. nr. 3e, Tiset, beliggende mellem matr. nr. 6a og Århus å lidt vest for gården. 20. juli 1917 får han yderligere skøde på matr. nr. 9a, Ravnholt, beliggende lige øst for gården mellem denne og gl. Horsens landevej. 24. juni 1916 får han også skøde på matr. nr. 2h, 10d, 16d og 18a af Ingerslev, hvilke ligger mest øst for Ingerslevvejen, ca. ½ km nord for Petersminde. Disse bliver dog senere i 1944 frasolgt til gård ejer Marinus Nielsen.

Efter sin første kones død bliver Peter Claudius Olesen gift med sin svigerinde, enke Agnes Nielsen f. Jensen, der var sønnedatter af den sidste sognefoged i Solbjerg fogderi, Niels Jensen, og søster til efterfølgende sognefoged Christian Jensen, begge Mustrupgård.

Mustrupgård.

Peter Claudius Olesen var i nogle år formand for Ny Solbjerg landboforening, medlem af Århus amts grundforbedringsudvalg fra dets oprettelse i 1933 til sin død 28. januar 1937, samt medlem af Taxationsudvalget for sænkningen af vandstanden i Solbjerg sø og reguleringen af Århus å samt nedlæggelsen af Aldrup mølle.

Christian Jensen.

Allerede sidst på året omkring nytår 1937 måtte, på grund af Peter Claudius Olesens sygdom, dennes svoger, gårdejer Christian Jensen, Mustrupgård, (søn-

nesøn af ovennævnte sidste sognefoged i Solbjerg fogderi Niels Jensen) overtage forretningen som sognefoged, lægdsmand og stævningsmand.

Christian Jensen er født på Mustrupgård 29. marts 1894 som søn af Jens Carl Jensen, f. 27. maj 1862 i Mustrup (død 26. februar 1935 i Tranbjerg). Efter

Hedegård.

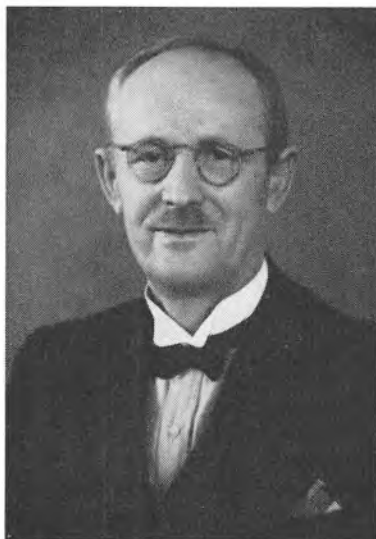
sit giftermål i 1918 med Martha Marie Jensen, f. 6. juni 1886 i Dollerup (død 10. februar 1939 i Mustrup), havde de nogle år en gård lidt nord for Haldum kirke, indtil han 8. marts 1922 får skøde på Mustrupgård.

»Slottet«.

Efter sin første kones død bliver han gift med Dorte Braust, f. 6. december 1901 i Vester Svenstrup. For godt et årstid siden solgte de Mustrupgård og flyttede til en villa i Malling.

Christian Jensen fratræder som sognefoged m. m. 22. april 1941, og i hans sted overtager gårdejer Aksel Andreasen, Tiset Hedegård, alle de 3 bestillinger. Christian Jensen, der har været sognerådsmedlem siden 1. april 1937, bliver derefter valgt til sognerådsformand fra 16. september 1942 til 1. april 1950, hvor han ikke mindst i krigsårene, først som sognefoged senere som sognerådsformand, fik god brug for sin rolige og besindige måde at tage problemerne og lede forhandlingerne på.

Aksel Andreasen.

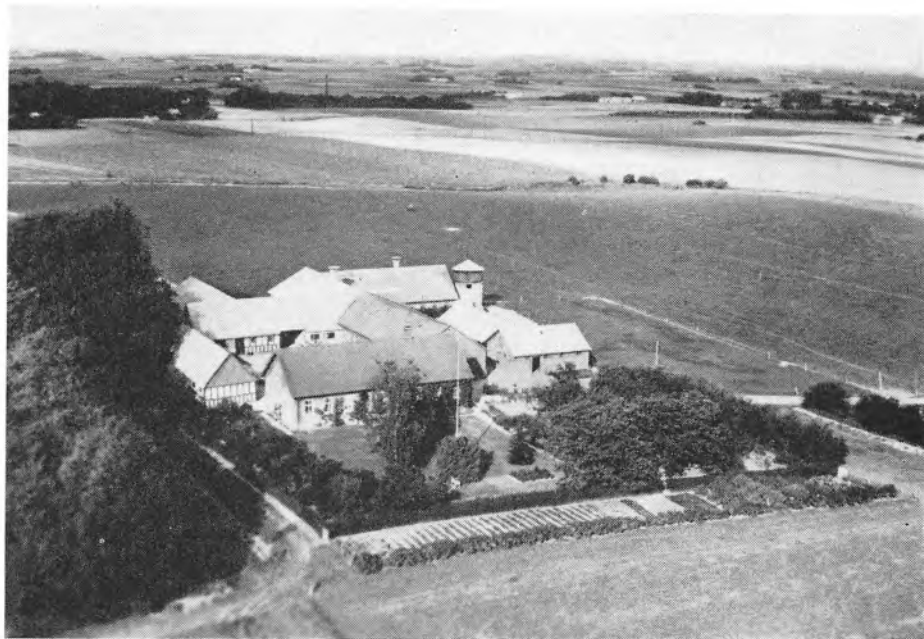
Aksel Andreasen er født 19. oktober 1890 i Brædstrup som søn af møller i Brædstrup Marinus Andreasen og hustru Marie Hansen, født 18. januar 1860 (død i Tiset 29. juli 1950). Efter sit giftermål med Karen Marie Andreasen, f. 26. juli 1886 (død 10. april 1938) er han statshusmand på Odder mark 1911, køber gård af Karl Hesselbjerg i Bøgeskov 1913, derefter køber han Karl Pedersens gård i Pederstrup, og efter salg af denne får han 22. juni 1918 skøde på matr. nr. 4b Tiset Hedegård, som for en halvanden hundrede år siden helt eller delvis var såkaldt annexgård til Viby-Tiset præsteembede.

Aksel Andreasen bliver udnævnt til sognefoged 22. april 1941, samtidig lægdsmand og stævningsmand, og han får efterhånden mange andre hverv betroet i sognet, bl. a.: medlem af menighedsrådet, formand for kirkeværgerne, formand for Tiset sogns hjælpekasse.

Aksel Andreasen fik som sognefoged de sidste svære år af krigens 5 forbandede år, og han blev efterhånden kendt med flere navne som kontaktudvalget, kommandoudvalget, frihedsrådet og flere, eftersom modstandsbevægelsen blev organiseret. Et træk fra den tid kan berettes: Tyskerne havde fundet ud af, at da der var tysk garnison i Solbjerg, var det rimeligt, at det tyske flag blev hejst i afholdshotellets flagstang, men hertil bemærkede Aksel Andreasen, at han havde en anden mening, og at han bestemt ville fraråde at hejse det tyske flag

op i en dansk flagstang. Den tyske kommandant blev meget vred og skældte voldsomt ud og udtalte, at han omgående ville anbringe en ny flagstang, hvortil Aksel Andreasen svarede, at det ville han også bestemt fraråde. Resultatet: Der blev ingen tysk flag hejst i Solbjerg under krigen.

Hen imod slutningen af krigen blev Aksel Andreasen af modstandsbevægelsen gjort bekendt med, at engelske flyvemaskiner ugentlig eller efter behov ville

Lundbakgård.

nedkaste containere med våben og lign. ude ved Ravnholt skov, hvor der var skjult unge modstandsfolk til at modtage det nedkastede. Efter at dette var gået godt i længere tid, var det alligevel sivet ud og kommet tyskerne for øre, men de unge modstandsfolk blev advaret i tide, og intet af det nedkastede faldt i tyskernes hænder. Dagen efter, at modstandsfolkene havde forladt Ravnholt skov, havde tyskerne en stor eftersøgning i gang, og Aksel Andreasen kom i skarpt forhør og fik derefter befaling om at være vejviser i Ravnholt skov. Han vidste selvfølgelig intet om det hele. Han har meddelt undertegnede, at han ude i skoven blev behandlet meget ubehageligt og var helt bange for, at han ikke skulle få lov at komme hjem til sine kære igen.

Som alt andet fandt den langvarige krig endelig sin afslutning, og da Aksel Andreasen ikke rigtig syntes, at han kunne holde til arbejdet på og med Tiset Hedegård, mageskiftede han 20. juni 1946 med gårdejer Søren Marius Gertsen og fik i stedet dennes ikke så lidt mindre ejendom »Slottet«, beliggende nogle hundrede meter nordvest for Hedegård, og det bliver så anden gang, at en sognefoged kommer til at eje og bo »Slottet«, ganske vist med over 100 års mellemrum. Den første var Jacob Jensen (se foran). På udstykningskortet fra 1784

er på samme ejendom skrevet navnet Jacob Jensen, antagelig sognefoged Jacob Jensens farfar.

1952 valgte Aksel Andreasen efter samråd med sin læge at »spænde fra« og flytte til Esbjerg, hvor han havde 3 børn boende. Helbredet har dog fortsat skikket sig så, at han såvel skriftlig som telefonisk har givet mig mange flere oplysninger om sit liv og gerning end lige det, der berørte det om sognefogden, og hvoraf kun en del her er berettet.

Sognefogdens politiskilt.

H. V. Pedersen.

Fra 1. april til 1. maj 1952 er sognefogden i Tranbjerg sogn Niels Kristian Nielsen konstitueret som sognefoged i Tiset sogn. Han var født 17. januar 1893 på Solbjerg mark. (Halvdelen af min skoletid i Battrup skole var vi sidekammerater). Han havde også anden tilknytning til Tiset sogn, idet hans svigerfaders morfader Niels Sørensen Battrup var sognefoged i Solbjerg fogderi (se foran side 114).

Hvervet som sognefoged, lægdsmand og stævningsmand overtages derefter fra 1. maj 1952 af gårdejer Hans Viggo Pedersen, Lundbakgård (matr. nr. 13a og 14i samt andel i Ravnholt skov matr. nr. 44). Han er sine forældres: Mads Pedersen, født i Mårslet 13. december 1864 (død 4. september 1945) og Ane Knudsen Pedersen, født i Ravnholt Vestergård 8. oktober 1867 (død 21. januar 1945), yngste barn af 7 (undertegnede er den ældste), f. 22. juni 1907 på Lundbakgård, som forældrene købte 1893. Ane Knudsen Pedersens farbroder Claus Pedersen havde tidligere ejet den, men der var 2 andre, ikke af familien, der havde ejet den i mellemtiden, farfaderen var gårdejer Jens Pedersen i Mårslet og morfaderen gårdejer Knud Pedersen, Ravnholt Vestergård.

Hans Viggo Pedersen overtager sin fædrengård Lundbakgård ved skøde læst på hans 28 års fødselsdag og bryllupsdag. Han indvælges i sognerådet fra 1. april 1946 til 1. april 1954, er formand for skolekommissionen fra 1950 til 1954. Ejendomsskyldsvurderingsmand igennem godt en halv snes år, hvorfor han udnævnes til medlem af taxationsudvalget vedrørende reguleringen af

Århus å fra Ingerslevs mølle til Edslev mølle. Endvidere har han været medlem af bestyrelsen for Det jyske havseselskabs Ning herreds kreds siden 1939.

Hans Viggo Pedersen bliver 22. juni 1935 gift med Metha Kirstine Andersen fra Mjesing, født 28. maj 1906, datter af Peder Laursen Andersen, født 31. december 1876 i Stjær (død i Mjesing 29. maj 1965), og hustru Edel Mathiasen, født 5. juni 1881 i Stjær (død i 1927 i Mjesing). Efter Metha Kirstines død 4. september 1958 bliver Hans Viggo Pedersen atter gift 5. maj 1964 med Anna Petrine Henriksen, født 26. juli 1925 i Skannerup (Gjern). Forældrene: købmand Niels Henriksen, Skannerup, f. 20. august 1882 i Sorring og kone Elisabeth Eriksen, født 27. juni 1885 i Sorring, gift 11. juni 1913. Forfædre landmand Hendrik Henriksen og hustru Petrine Jensen. Morfædre pottemager Peder Eriksen og kone Johanne Eriksen, Sorring.

Den første lov om borgerligt ægteskab kom 13. april 1851, men først ægteskabsloven af 30. juni 1922 giver sognefogderne yderligere en bestilling at varetage, nemlig som giftefoged. Den første vielse i Tiset sogn foretages af P. Claudius Olesen 14. maj 1933. Han havde i alt 4 vielser, Christian Jensen 1 vielse, Aksel Andreasen 3 vielser og H. V. Pedersen indtil nu kun 1 vielse, 31. marts 1962. I alt er der til dato indført 56 par i Tiset sogns ægteskabsprotokol, hvoraf de 45 par er viet på borgmesterkontoret i Århus, 1 par hos sognefogden i Brabrand og 1 par hos en af sognefogderne i Viby sogn.

I litteraturen bliver sognefogderne jævnlgt omtalt, men desværre dog ikke altid rosende. Jakob Knudsen er i »Jyder« (sognefogdens Mads) ude med en forsmædelig sognefoged. Kaj Munk har i et skuespil »Havet og menneskene« skildret en fordrunken sognefoged med en utro kone, hvilket resulterer i, at han bliver fanatisk missionsmand. Jens Thise har en hel serie: »Sognefogdens pigebørn«, »Sognefogdens svigersønner« og »Livet på sognefogedgården«, der udkom dels på dialekt, dels på rigsmål i tiden fra 1918 til 30. Oskar Madsens »Sognefogdens sønner« er fra 1946, og der er i alt fald en halv snes andre forfattere, måske flere, der har taget sig mere eller mindre kærligt af problemerne omkring sognefogden. Men på trods af litteraturen betragtes betegnelsen sognefoged dog stadig og med fuld ret som et hædersnavn ude i sognene mand og mand imellem.

Må jeg slutte denne redegørelse sognefogder vedrørende, der desværre ikke er bleven fuldstændig fra 1791 og 175 år frem i tiden, hvorfor det kan blive nødvendigt ad åre at supplere, hvis noget skulle »vise sig«, med en skyldig og velment tak til alle de mange, der såvel på institutioner og offentlige kontorer som helt privat har bistået mig med oplysninger og direkte hjælp, ikke mindst ved fremskaffelse og udlån af fotografier, såvel ældre som nyere, tilligemed fremskaffelse af loven, som den så ud, da den blev trykt i 1791, samt matrikelkortet af 1840. Tak allesammen.

STJÆR BY OG SOGNS FORTID

AF JENS ESKILD RASMUSSEN

I 1909 eller 10 holdt daværende præst i Stjærring C. A. Jensen et foredrag i Stjær forsamlingshus. Det var om en skæbnesvanger dag i Stjær bys historie. Den 27. april 1767 skulle Stjær by og sogn sælges ved offentlig auktion. Stjær hørte på dette tidspunkt under Skanderborg rytterdistrikt, det vil sige kronen. Det var ikke den værste herre at have, der var andre steder i landet, hvor bønderne var under en ond og hård herremand, der havde de det meget værre. Bønderne var på dette tidspunkt meget fattige. I 1746 og 47 døde omtrent 125.000 stk. kvæg af en syge, der rasede i adskillige år her i landet. Og de avlede ofte kun tre til fem fold på den bedste jord, overdrevet lå hen i vildnis.

Skanderborg rytterdistrikt var i Frederik II's tid bleven udvidet og afrundet, særlig med de kongeligt jagter for øje, så det udgjorde 7000 td. hartkorn. Nu var der sket dette, at den enevældige konge manglede penge, statsgælden var ved at tage overhånd, og Stjær var mellem de sogne, der skulle sælges, derfor auktionen. Byens gårdfæstere var spændte på, hvilken herre de ville få. Derfor opstod denne tanke, om de nu selv kunne købe deres gårde og dermed friheden.

De 19 gårdfæstere, som beboede Stjær på dette tidspunkt, havde fået at vide, at en eventyrer, generalkrigskommissær Magnus von Beringskjold, der under falske forudsætninger var bleven adlet af den tyske kejser, og gift med en velhavende tysk dame, var køber til Stjær. Han havde købt Søbygård med 34 td. hartkorn og Kalbygård med 19 td., og havde pralende udtalt, at han ville eje Stjær, om han skulle give 150 rdl. pr. td. hartkorn. Så det så ikke godt ud for bymændene. Dagen før auktionen kom der en fremmed herre til Stjær og foregav, at han ville købe byen. Han præsenterede sig som Peder Brendstrup, vejer og måler i Århus. Bymændene blev efter lange forhandlinger enige med ham om, at han skulle trække sig tilbage mod en passende godtgørelse og så byde på deres vegne, de ville give indtil 120 rdl. pr. td. hartkorn. Peder Brendstrup syntes, de skulle nøjes med at byde indtil 110 rdl. pr. td. hartkorn, og dette blev de så enige om. Han havde sine grunde. Endelig oprandt den 27. april, da afgørelsen skulle finde sted. Alle bymændene drog til Skanderborg for at overvære auktionen på Skanderborg slot. Budene faldt livligt indtil 110 rdl. Beringskjold var til stede, men bød slet ikke. Peder Brendstrup bød da 113 rdl., og hammerslaget faldt. Bymændene fra Stjær var glade, nu var de selvejere og frie mænd. Da auktionsholderen spurgte, hvis budet var, sagde Peder Brendstrup, at det var Beringskjolds bud. Mændene fra Stjær var slået ud og sansede ikke at gøre indsigelse med det samme. Stjær by var Beringskjolds.

Da gårdfæsterne i Stjær, der havde håbet at blive selvejere, kom til sig selv oven på den skuffelse, anlagde de sag mod Peder Brendstrup. Men Beringskjolds

køb stod ved magt, og der oprandt en hård tid med hoveri, pengeafgifter, ægtkørsel og andet arbejde, som Beringskjold tvang dem til. Bymændenes proces mod Peder Brendstrup, der havde snydt dem, varede i flere år, men den fik de ikke noget ud af. Klager og proces mod Beringskjold fik de heller ikke noget ud af. Retten sagde, at der var skyld på begge sider.

Murermeister Jens Eskild Rasmussen.

Beringskjold synes at have haft besvær med sine pengesager. I 1771 var Søbygård og Kalbygård gået over på andre hænder, og Stjær var tilfaldet hans kautionist, justitsråd Hans Henrich de Lichtenberg til Bistrup, der solgte gårdene til bymændene for 426 rigsdaler stykket, hvoraf halvdelen skulle udbetales og den anden halvdel forrentes til staten. Så nu var gårdmændene i Stjær selvejere.

Generalkommissær Magnus von Beringskjolds løbebane som jysk herremand blev således af kort varighed, kun 3—4 år. I økonomisk henseende må han alligevel være sluppet nogenlunde fra sin spekulation i den jyske jord. I 1769 købte han sammen med en anden et gods på Møen, men der opstod en mængde forviklinger, han stødte sammen med den bekendte Struensee og var med til at styrte Struensee 1772. Det var her, Beringskjold opnåede sin berømmelse. Senere var han også med i et komplot mod Høegh Guldberg. I 1781 blev han sat i livsvarigt fængsel som statsfarlig person, først i citadellet i København, siden i Bergenshus fæstning, sidst i Stavanger, hvor han døde 1804¹⁾.

1) Ovenstående er et uddrag af C. A. Jensens foredrag, trykt i *Jysk Månedsskrift* 1912, som igen bygger på Chr. Villads Christensens artikel »Fra herregårdsslagternes tid« i *Museum* 1892.

Da bymændene i Stjær 1771 var bleven selvejere, har den tanke rimeligvis meldt sig, at nu ville de have udstykningen i orden, så de vidste, hvor de enkelte bymænd havde deres jord, også moser og skov. Antagelig er kortet over Stjær by og sogn fra o. 1790, som jeg er i besiddelse af, det første rigtige kort over sognet. Det har rimeligvis været vanskeligt at få denne udstykning af udmarkerne, moser og skov ordnet, så alle var tilfredse.

Udsnit af kort over Stjær by fra o. 1790.

Kortet fra dengang viser, at alle gårdene lå samlede inde i byen. Matrikel nr. 1 kan jeg ikke finde, men mener, at kirke og kirkegård har nr. 1. Matrikel nr. 2 og 3 har ligget lige midt i byen på det, vi i Stjær kaldte Øen. Der er by og veje på alle sider, deraf vel navnet Øen. Matrikel nr. 4 har ligget nord for kirken, men er nu flyttet over på den anden side af Storringsvejen. Matrikel nr. 5 Pebel, nr. 6 og 7 har ligget øst for kirken ved kirkepladsen, nr. 8 har rimeligvis ligget i samme række, men er flyttet op i den sydøstlige del af byen, før dette kort er tegnet. Matrikel nr. 9, der har ligget i samme række, ligger nu ude øst for byen. I året 1900 og nu i 1966 lå og ligger inde i byen følgende gårde: Matrikel nr. 4 — 5 — 8 — 10 — 11 — 12 — 13 — 14 — 15 — 16. Nr. 17 Grønlund ligger tæt syd for byen. De øvrige er flyttet ud på markerne eller udstykket.

Omkring år 1800, da alle gårdene lå samlet inde i byen, havde de fleste en toft, større eller mindre, der lå i forbindelse med selve gården, dog var der enkelte af de gårde, der lå midt i byen, der kun havde den jord, gården lå på. Det har også vist sig, at det var nogle af de første, der flyttede gården ud på den bedst dyrkede mark, de havde nærmest byen. År 1800, da gårdene alle lå

inde i byen, og jorden var delt, hørte der til hver gård en mark, der var dyrket, derudover havde de fleste gårde 3—4 eller flere stykker jord, foruden et stykke mose og et stykke skov. Disse jordstykker eller udmarker lå fortrinsvis syd, vest eller nord for byen. Nogle af gårdene havde således marker på alle sider af byen. Som allerede omtalt blev nogle af gårdene flyttet uden for byen, nogle af udmarkerne blev sammenkøbte, så der kunne blive en gård. Dette gælder således for gården Perizhave, hvor der har været mange små lodder, og det samme gælder for flere af gårdene, der ligger på Stjær mark. På mange af udmarkerne, der har vist sig at bestå af ret god jord, blev der bygget ejendomme og små gårde.

Denne udflytning af gårde og bygning af smågårde og ejendomme på nogle af udmarkerne skete i årene mellem 1800 og 1900. Efter år 1900 er der ikke bygget nye gårde og kun enkelte ejendomme på Stjær sogns jorder. Der er sket ombygning af enkelte huse ved gårde, der tidligere var flyttet ud på marken. Inde ved byen er der omkring år 1900, lidt før eller lidt senere, bygget en del huse langs med Søballevejen ved mejeri og brugsforening. I samme tidsrum blev der bygget missionshus, forsamlingshus og pogeskole ved Århusvejen. Forsamlingshuset blev bygget 1904. Det husker jeg, fordi jeg ved at gå og se på murerne der fik lyst til at blive murer, og jeg kom i lære 1905. Senere er der bygget adskillige huse i Stjær, hvad mange kan huske.

Ejere af gårdene i Stjær by.

Matr. nr.	o. 1790	o. 1890
2	Mads Rasmussen	Søren Jakobsen
3	Jens Christoffersen	
4	Peder Christensen	Peder Sørensen (o. 1900)
5	Christen Rasmussen	Anton Jensen (Pebel)
6	Søren Rasmussen	Erik Eriksen
7	Knud Pedersen Due	Eskild Rasmussen
8	Jens Madsen	Mads Jensen
9	Søren Jensen	Rasmus Sørensen
10	Mads Sørensen	Gregers Jensen
11	Anders Larsen	Rasmus Andersen
12	Rasmus Andersen	Rasmus Mathiasen
13	Peder Sørensen	Thøger Pedersen (o. 1900)
14	Anders Hansen	Anders Mikkelsen
15	Peder Larsen Leth	Kresten Ditløv
16	Lars Jensen	Jens Rasmussen (o. 1900)
17	Michael Knudsen	Frans Peder Nielsen
18	Peder Ditløv	
19	Niels Christensen	

Hvordan så Stjær ud for hundrede år siden?

Der var dengang 13 gårde og nogle mindre ejendomme inde i byen. Det kunne murermester Fogh Rasmussen fortælle om, han havde været murermester i Stjær i ca. 55 år. Fogh Rasmussen blev 90 år, før han døde 1957. Han var en jul for ca. en halv snes år siden henne at besøge os her i Stilling. Vi kom da til at snakke om, hvordan Stjær havde set ud i gamle dage. Måske fordi han

var murermester og interesserede sig for bygninger og byggeri, kunne han med stor sikkerhed fortælle, hvor gårdene i Stjær havde ligget, da de alle lå inde i byen. Vi lavede en lille skitse, og den passer med kortet fra o. 1790, som jeg senere er kommet i besiddelse af.

Ved alle eller så godt som alle veje, der førte ind til byen, var der lige uden for de yderste gårde ret høje kampestensdiger på begge sider af vejene, det var et billigt og uforgængeligt hegn. Omkring år 1900 var disse diger ikke alle steder hele, der var nok brugt en del af stenene til bygningsbrug og lignende. Imellem disse diger havde der så været et led eller låge, så der blev en fold, hvor kreaturerne af byhyrden blev drevet ind og delt. Dette er noget, jeg har læst om, for det kan jeg selvfølgelig ikke huske. Det var den gang, de havde fællesdrift og byhyrde, han blæste i et horn, når han kom hjem med kreaturerne. Så kom de forskellige ejere og hentede deres dyr. Det var efter høst, at kreaturerne blev sluppet løs og kunne gå, hvor de ville. Det kaldte de at opgive ævret.

Kampesten til disse mange diger var der i Stjær ingen mangel på. Neden for byen, et par km vest for Stenskov, begynder et stenbælte, der er ca. 1½ km bredt og strækker sig over Tåstrup mark ned efter Gl. Harlev, hvor der er mange tusind m³, og ligeledes på Edslev mark, hvor der har været en stor sten- og grusgrav i mange år. I min drengetid var der vest for Stenskov lange diger helt ned mod mosen i dalens bund. De bredeste af digerne var op mod 2 meter. Der var så smalle dyrkede agre imellem. De fleste af disse diger forsvandt under første verdenskrig, de blev købt op eller givet væk. De, der havde ejendomme der, var glade for at komme af med dem. Jeg tror også, der blev hentet sten inde i Stenskov, der lå de ellers sten ved sten.

Erindringer fra min barndom.

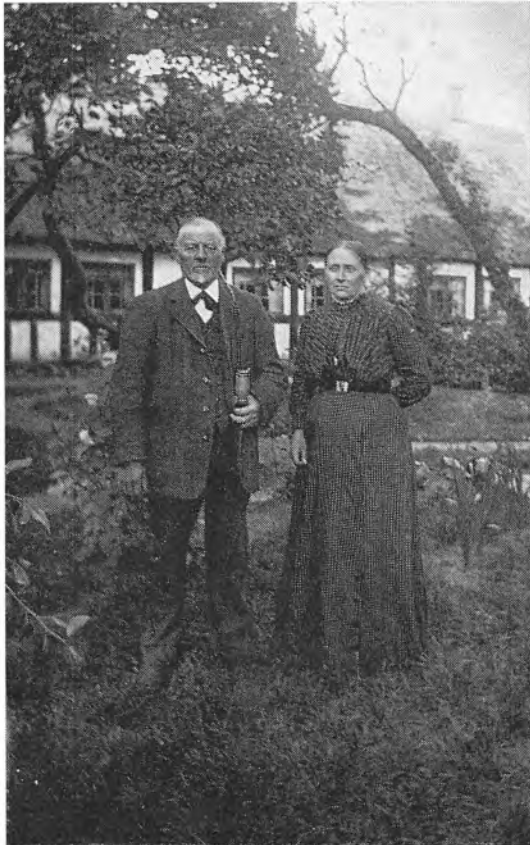
Det første, jeg kan huske om Stjær, er naturligvis mit barndomshjem. Stuehuset lå bagved, hvor der nu er købmandsforretning midt i byen, det var et anseligt langt bindingsværkshus med hvide vægge og sorttjæret bindingsværk. Det var bygget sådan, at bjælkerne var tappet ind gennem de bærende bindingsværksstolper, så de var synlige udvendig med en træsplit for. Der var på den måde ca. 25 cm trimpel, så det var et ret anseligt hus, ca. 40 alen langt, og så var det bygget sammen med huset, der ligger hen efter kirkegården. Der var en port imellem husene, men tagene var bygget sammen. Dette stuehus var bygget o. 1800 eller lidt senere. På det gamle kort, jeg har, har det ligget anderledes end i min barndomstid.

Foran stuehuset ud mod bygaden var der en ret stor have med mange store gamle frugttræer. Der var syv æbletræer og et stort pæretræ med tre forskellige slags pærer, og der var tre æbletræer omme ved toften. Det var alle sammen store tykke træer med en krone langt fra jorden. Der var ikke mange af dem, man kunne klatre op i, der var ingen grene nede ved jorden, som der er på nutidens æble- og pæretræer. I haven var også blommetræer, gammeldags med gule og blå søde blomster, et stort kirsebærtræ var der også med sorte moreller. Ved den østlige ende af stuehuset havde der været humlehave. Stativerne, humlen groede op ad, var ikke helt væk.

Mellem haven og bygaden løb der en bæk, der aldrig var tør. Den kom oppe fra holkerne, som jeg senere skal omtale. Udhusene, som jeg også kan huske, lå

nord for stuehuset, laden i nord, ko-, heste- og svinestald i øst, og et hus med brænderum, huggehus og fåresti lå i vest.

Ned langs det østlige hus og ned gennem en lille eng løb den omtalte bæk oppe fra holkerne. Denne bæk, der også modtog vand fra den øverste del af byen, kunne ved tøbrudstider, når der havde været meget sne, blive til en

Forfatterens forældre, Eskild Rasmussen og Agnes f. Jørgensen, i haven uden for barndomshjemmet.

strøm med store mængder vand. Terrænet op langs Jeksenvejen, helt op til højdedraget oven for Stjær, har faldt mod vejen, så i stærkt tøbrud blev vejen fra Jeksen ned gennem byen til en brølende elv. Grøfter og stenkister kunne kun tage en brøkdel af det vand, der kom, så det løb på vejen ned gennem byen, til det løb ud i den førømtalte bæk ned forbi mit barndomshjem.

På min faders toft, over for missionshus, forsamlingshus og forhenværende pøgeskole, hvor der nu ligger en række huse, lå på hjørnet, hvor vejen går ned til Pebelgård, en maltkølle, kan jeg huske, der var også en maltkølle oppe ved den sidste gård ad Kollensmøllevejen.

Omkring 1894, jeg var tre-fire år dengang, var jeg inde i malkøllen, der lå i nærheden af mit hjem, og jeg husker, der var meget varmt derinde, men ellers husker jeg ikke noget om, hvordan en sådan malkølle fungerede. På gårdene blev der på dette tidspunkt brygget øl, almindeligt dagligøl, og så noget der var bedre, der kaldtes gammeløl. Det kom frem ved højtidelige lejligheder, det var særlig godt, når der kom en pind i (det var en snaps). Det var godt, sagde de gamle. Det har jeg smagt nogle gange, da jeg blev ældre, men kunne ikke lide det.

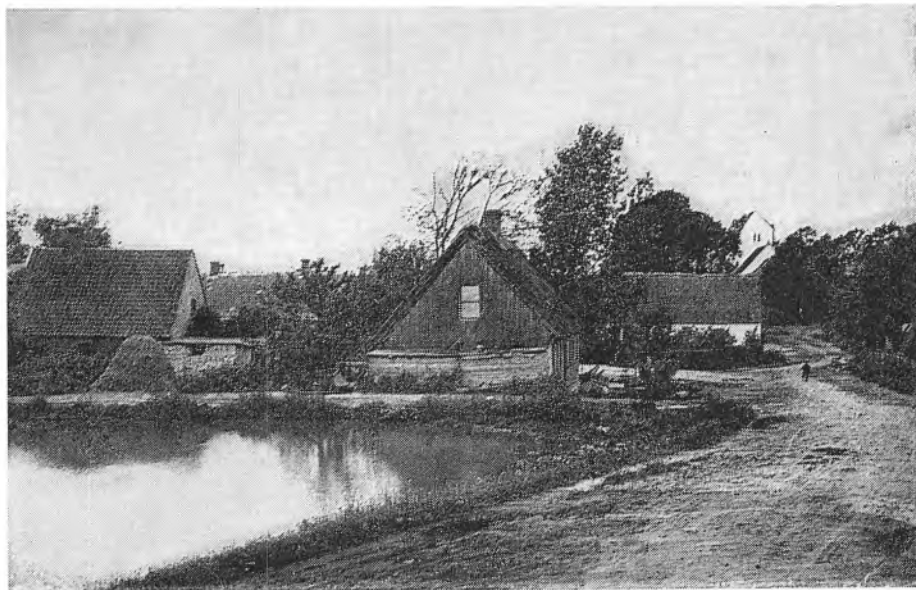
Skolebørn i Stjær o. 1900.

Syd for kirkepladsen langs vejen lå der en gammel bindingsværkslade med rødkalkede vægge. Der var sorte indkastningslemme ud mod vejen, og så var der omtrent over for hjørnet af kirkegården en port ind til gårdspladsen. Det var Frans Peters gård, den nye gård blev bygget oppe på marken syd for byen i 1893. Om den gamle lade ud mod kirkepladsen blev brudt ned samme år eller året efter, ved jeg ikke. Mine forældre og andre sagde altid, at det kunne jeg ikke huske, men det kan jeg. Der er da visse ting og begivenheder, børn kan huske, selv om de kun er 2 til 3 år.

Jeg kan tydeligt huske den dag, jeg fyldte seks år, jeg havde syv drenge som gæster. Dagen efter begyndte jeg at gå i skole. Det var ikke i hovedskolen, som lå lige over for mit hjem, på den anden side af gaden. Min skolegang begyndte i en friskole, som havde til huse i et langt bindingsværkshus, der lå med gavlen til vejen, neden for de to øverste gårde mod Jeksen.

Over for gavlen af friskolen på den anden side af vejen lå holkerne, det var i et nærmest engagtigt terræn på ca. 35×75 m. På den tid, jeg begyndte at gå i skole, var der på dette terræn fem brønde, om man kan kalde dem sådan. De var runde af ulige størrelse, fra ca. 1 m til 1,30 m i diameter, og indrammede

af egetræ af ca. 8 til 10 cm's tykkelse. Byens gamle folk sagde, at det var store egetræer, der var saveede af ca. 40 cm over jorden og derpå udhulede. Det tror jeg nu ikke var rigtigt, jeg tror snarere, det var egespunse, der var rammet ned. Det kunne man vel nok have set den gang, der var tilsyneladende ingen samlinger, men jeg tror ikke, der var nogen i dette slægtled, der havde konstateret, om det var det ene eller det andet. I de mest velbevarede af holkerne var egetræskanten nogenlunde hel på dette tidspunkt, og der var ingen samlinger at

Parti fra Stjør o. 1910.

se. I de holker, der blev brugt til at tage drikkevand af, var der rent hvidt fint sand i bunden, og så var der ca. 40 cm klart kildevand i højde med terrænet. I den vestligste og største af holkerne var der i midten et væld så stort som et barnehoved, ligedan både sommer og vinter. Det var den, vi skolebørn drak vand af. Disse holker har nu været væk i mange år, det bliver ikke let at konstatere, om det var udhulede egetræer eller spunse.

Før år 1900 var der ikke meget sport på landet, men i Stjør blev der dog drevet sport, og det var keglespil.

Først må jeg fortælle, hvordan sådanne kegler så ud. De var hjemmelavede, ca. 4 tommer tykke for neden og ca. 1 alen høje, de var hugget til med økse, så de var ca. 1 tomme i toppen. Der var otte kegler og en konge. Kongen var tildannet med hoved og lidt højere end keglerne. Keglerne blev stillet op med ca. 40 cm afstand 3 og 3 med kongen i midten. Til at slå keglerne med blev der brugt 2 stk. rundt bøgetræ, 30 cm langt og 10 cm tykt, dem kaldte vi kloder.

Der blev så lavet mål 8 a 10 m fra keglerne, og så gjaldt det om at slå så mange som muligt med de to kloder. Man spillede gerne til 100. Var der fire deltagere, skulle der slås 400, det skulle gå op. De, der var under 100, skulle

betale til dem, der var over, 2 eller 5 øre pr. kegle. Keglerne, drengene brugte, var mindre og lettere, og de, der var opvokset i Stjær, havde håndlaget fra barnsben af.

Når de voksne karle og yngre mænd spillede kegler, var det oftest søndag eftermiddag, og da kunne de somme tider blive ved så længe, de kunne se, fra regnet tiden det tog at spise aftensmad. Der var altid mange tilskuere til at komme med kommentarer, de var næsten lige så ivrige som keglespillerne. Vi drenge tjente penge som keglerejsere, så vidt jeg husker fik vi to øre pr. pot pr. mand, en god dag kunne vi tjene op imod 50 øre, og det var mange penge dengang.

Før året 1900 var der ikke mange cykler, kun nogle enkelte, i en sådan by som Stjær, men fra 1900 til 1910 fik de fleste voksne karle, der fulgte med tiden, cykler. Også enkelte ældre fik cykler, de kunne jo se, hvor let det var at komme omkring. Det var meget lettere end at gå, men det kunne ofte være vanskeligt for ældre at lære at køre på cykel, de kørte i grøften og imod alting. Jeg kom i murerlære i 1905 og havde da fået en gammel stærk cykel med fast nav.

En dag, vi spiste frokost på en gård, hvor vi arbejdede, bildte svendene, der havde fine nye cykler, en gammel arbejdsmand på ca. 50 år ind, at han sagtens kunne cykle, blot han først kom op og i gang. Han troede på dem og skulle så prøve. Jeg gik efter store betæneligheder med til, at han skulle låne min cykel, den mente de, tog ingen skade. Ude på en græsmark, der skrånede ret stærkt nedad, blev han så sat op, to mand holdt ved ham og gav ham så et skub, han kørte lidt, fik fart på og kunne selvfølgelig ikke holde balancen, væltede og røg på hovedet mange meter hen ad jorden. Mærkværdigvis tog de ingen skade, hverken han eller cyklen. Jeg har tit siden tænkt på, hvordan voksne mennesker kunne gå med til det.

I min drengetid var der i Stjær en ret stor dam, hvor mejeriet hver vinter, når isen blev tyk nok til at fylde ishuse med, kørte is i flere dage. På denne dam har jeg løbet på skøjter og kørt i slæde mange timer. Dammen er senere bleven opfyldt, og der er bygget et hus, hvor den var.

I året 1896 var der to små købmandsforretninger i Stjær. Den ene lå over for smedjen ved vejen, der går til Jeksen. Den anden lå henne i nærheden af kirkepladsen. Det var ikke supermarkeder, nogen af dem, de havde kun de aller mest nødvendige forbrugsvarer såsom mel, gryn, sukker, salt, margarine og lignende, samt tobak, cigarer, brændevin, øl og bajerskøl.

Købmandsbutikken ved kirkepladsen husker jeg bedst, der lå mit barndoms-hjem på den anden side af gaden, og der handlede vi. Der var bord og bæk foran disken inde i butikken. Det med beværterbevilling blev ikke taget så højtideligt, der kunne købes en håndbajer til et lidkøb eller ved anden lejlighed, en sådan lejlighed kunne der nemt blive en varm sommerdag. En sådan håndbajer kostede 9 øre. Købmanden fik bajerskøllet hjem i ankerc og tappede så selv på flasker og satte korkpropper i. Alle øllerne var ikke proppet lige godt, og gav så ikke det rigtige svup, når de blev trukket op. Brugsforeningen, der blev bygget o. 1900, fik snart den meste handel, den ene købmandshandel blev nedlagt, den anden (ved kirkepladsen) blev dog ved at eksistere i adskillige år.

Ungdomsballerne blev det første, jeg kan huske, afholdt i et snedkerværksted, der lå nordøst for kirken ved vejen ned til gården Pebel.

Smedjen i Stjær o. 1908.

Omkring mejeriet, der var opført 1887, blev som allerede omtalt bygget en del huse. O. 1900 blev der bygget brugsforening, og på den anden side af vejen blev der bygget ølbryggeri, et savværk og en smedje. Mellem savværket og smedjen blev der bygget et hus med en lille sal i tagetagen. Der blev der så afholdt ungdomsballer, danseskole og lignende.

På dette tidspunkt var der i Stjær en afholdsforening, den havde ikke så få medlemmer, de holdt også sammenkomster der. Ved dette hus blev også anlagt en rigtig keglebane under tag, den blev brugt i nogle år. Men det gammeldags keglespil med hjemmelavede kegler og kloder blev dog brugt, længe efter at denne keglebane var nedlagt.

Forsamlingshuset i Stjær blev bygget 1904, og det bragte noget nyt med sig. Der blev stiftet en foredragsforening, som skaffede mange landskendte talere til byen. En gymnastikforening blev også stiftet, den virkede godt i adskillige år. Der blev spillet diletantkomedie, som morede både de medvirkende og tilskuere. Der var som regel stuvede fuldt hus. Nu var det gymnastikforeningen, der afholdt ungdomsballerne. De blev pænere og mere stilfulde, end dengang der var dans i de små lokaler.

BARN I HORSENS VED ÅRHUNDREDETS BEGYNDELSE

AF ELLEN KRISTENSEN

I 1905 kom jeg med mine forældre og to søskende til Horsens fra Fyn. Jeg var omkring ved syv år, min broder fire og min lille søster kun et år. Vi var vældig betagne af denne store by, — sådanne lange gader, sådan en mængde huse — — og sådan en mængde børn, der var overalt.

Lidt bange og benovede var vi også, men vi havde selvfølgelig nok lyst til at komme i lag med den flok børn, der hørte til i det hus, vi var flyttet ind i.

Nu forstår jeg nok, hvordan min moders tapperhed og gode humør blev sat på prøve den dag, vi ankom. Den eneste lejlighed, min far havde kunnet finde, lå i en baggård, hvortil man kom gennem en stor, mørk og stinkende port. Så gik man først ad ujævn stenbro langs et meget gammelt hus med små lave vinduer, for så at komme op i selve gården. Der lå beboelseshuset på den ene side, — et nyere, men ikke meget bedre hus, — og gårdens anden side var optaget af en række retirader og en kæmpemæssig åben mødding. Den stank forfærdeligt i varmt vejr. Bagest i gården højnede terrænet sig brat og endte i en skrænt med nogle forkrøblede buske og træer. Der måtte engang have været en have, men generationer af børn havde slidt alt græs af og mishandlet buske og træer. Fra gården førte en vakkelvorn trætrappe op til en slags afsats foran gadedøren. Den afsats og den trappe var børnenes kæreste samlingssted. I regnvejr krøb vi under den, og kunne sidde nogenlunde i tørvejr.

Jeg husker tydeligt den formiddag, da min broder og jeg vovede os ud på trappen. Vi blev øjeblikkelig omringet og spurgt, hvad vi hed. Vort fynske sprog blev naturligvis straks opdaget, og vi blev drilllet så ubarmhjertigt, at vi tudende forsvandt ind på vore egne enemærker.

Nå, det drilleri har nu kun været en slags optagelsesceremoni, for allerede dagen efter kom »Tud«, som hed Knud, men ikke kunne sige det, og inviterede os med til at lege »Klap bunke« — en slags tagfat, som vi gik vældigt op i. Hvis Horsensbørnene undrede sig over vort fynske sprog, så syntes vi skam også, at deres var underligt. De sagde »æ gad'« i stedet for gaden, »æ how'd« i stedet for hovedet, og de kaldte kørebanen for »Hestegaden«. Deres sprog var meget jysk. At få klø hed at »få nowwen ved æ øer«.

Det var i april, vi kom til Horsens. I sommerens løb lærte vi en del nye lege — og en masse sange. Tit sad otte-ti unger på rad på trappeafsatsen og sang lange, bedrøvelige viscer. Vi kunne både »Hjalmar og Hulda« og »Der ginge to piger ned til en sø«, for ikke at tale om den, vi den sommer holdt allermost af,

— en såre gribende vise om en zigøjnerpige og en ridder, som — efter de bedste traditioner — dolkede sig selv, da pigen ikke ville gifte sig med ham på grund af standsforskellen. Jeg husker endnu slutningsverset:

Ridderen drog da sin skarpslebne kniv,
jog den dybt ind i sit liv.
Pigen hun kasted' sig over hans lig,
jamrede: Gud nåde mig.

Vi spillede også tit klink. Det blev spillet med knapper, som dengang var byttemiddel og gangbar mønt mellem drengene. Disse knapper havde forskellig værdi. En »jen-tower« var en almindelig bukseknap. En »tow-tower« var en metalknap. En »trej-tower« var en attråværdig genstand, nemlig en knap fra en jernbaneuniform, men denne knap kunne endda stige i værdi og blive til en »fem-tower«, hvis den blev lagt på skinnerne nede på havnen og kørt over af et rangertræk, så den blev flad, men stadig havde vingehjulet intakt på forsiden. Fik man ikke knappen helt nøjagtigt anbragt, blev den enten skubbet af skinnen, eller den blev kørt skævt over, — og så var den bare en »gal jentower« og måtte kasseres.

Hver dreng havde sine knapper trukket på en snor, og i en snæver vending var »knap-strikken« slet ikke noget dårligt våben i en kamp.

Marmorkugler blev der naturligvis også spillet med. Hver af os havde sin særlige lykkekugle, som vi troede blindt på og aldrig gav fra os. De bedste »lykker«, som vi kaldte dem, fik man ved at formå en af de store drenge til at lægge en kugle i sit pibehoved og gløde den, mens han røg sin tobak. Desværre er »marmorkugler« jo i virkeligheden af ler, så det skete, at kuglen revnede ved brændingen, — og hvor var man så skuffet!

Sjoptovet var pigernes sommerlegetøj sammen med bolden. Mange af pigerne var rene akrobater, der spillede med både tre og fire bolde. Og så var der snurretoppene. Vi købte dem hos træskomanden som ganske almindelige umalede toppe, men det blev små kunstværker, når vi malede dem med vore farvelader og slog blanke søm i dem. Sejlgarn til piskene, der skulle drive toppene frem, var et stort beløb på vort budget. Hvert barn fik almindeligvis en toøre fredag aften, når faderen fik sin løn, — det var fast regel hos alle dem, vi kendte. Om vinteren soldede vi hele beløbet op i »bolsjesnus« — affald og knuste bolsjer fra dåserne, der blev hældt sammen i et glas. Man fik et stort kræmmerhus fuldt af den slags for en toøre. Om sommeren købte vi imidlertid for een øre »strik« til vore piske og for een øre *dadler* — pressede dadler af den tarveligste kvalitet, tit med orm i, men vi var ikke kræsne. Jeg har kun oplevet at få fem øre at slikke op til eksamen. For denne kæmpesum fik man hos en bager en stor skive rå marcipan, — og den nød man i bitte, bitte små bidder. Den skulle vare. Ellers var »sirupsslikker« det foretrukne nydelsesmiddel. »Slikmutter« kogte dem selv, og til emballage brugte hun udskrevne stilebøger. Havde man en sådan med, fik man en »slik« for den. Og så var der »forandringskugler«, vældige kugler af sukker, der skiftede farve, eftersom de blev mindre, og som inderst inde gemte en nøddekerne. De kunne vare i timevis. Og »fletlakrids«, et lille gult kineserhoved af pap, hvorpå var fastklæbet tre snore af lakrids. På pappet stod der »Flet min pisk«, og det gjorde vi samvittighedsfuldt, før vi nød lakridsen.

Da vi kom i skole, fik vi gode tips af mere erfarne kammerater om, hvor vi kunne købe »stødte« appelsiner til to for fem øre, — hvis vi altså kunne skaffe pengene.

Vi legede meget ved havnen, — ja, jeg kan næsten sige, at vi levede dernede. Hvert barn havde sin lille sæk, og i den samlede vi kul, — det vil sige, det var kun de børn, der boede i den øverste ende af Åboulevarden, der fik lov til det, — dermed holdt vi selv streng justits. De første to vintre holdt min broder og jeg næsten huset forsynet med brændsel, og godt var det, for vi var bitterligt fattige. Dengang foregik løsningen af både kul og korn jo ved håndkraft, — de svære, jernbeslåede tønder blev fyldt med skovl i lasten, hevet op på dækket med spillet, og så løb de stærke og øvede havnearbejdere i trav — og i takt — ud ad de gyngende løbebroer og styrtede tøndens indhold ned i de ventende banevogne.

Det kunne naturligvis ikke undgås, at nogle af kullene gik ved siden af, og disse kul måtte vi samle. Men det var farligt, — af og til måtte en af os løbe hylende hjem med en flænge eller bule af et skarpt kulstykke. Og somme tider var vi så ivrige i vor samlen, at arbejderne måtte råbe og skribe for at få os af sporene, når det lille lokomotiv kom for at flytte vognene.

En dag var min broder uheldig, så det forslog. Vi var på vej hjem med fyldte poser, da han pludselig så et mægtigt stykke kul ligge midt på kørebanen, tabt af en vogn. Jeg måtte tage begge poserne, for da han havde fået det u håndterlige stykke kul op, vaklede han under vægten. Men hjem kom vi da, og vi viste med stolthed mor vort bytte. Mor sagde, at det var da noget underligt kul, — det var ikke sort, men brunt. Men det så da godt nok ud, og hun slog med hammeren et stykke af og smed det i kakkelovnen. Tak skæbne! Det var ikke kul, men *asfall!* Det smeltede og løb ud ad den nederste kakkelovnslåge og flød hen ad gulvet i en bred og stinkende strøm. Min bror, som altid kunne se det komiske i en ting, gav sig til at grine, men mor standsede i sin jeremiade over sit ødelagte gulv længe nok til at stikke ham en forsvarlig lussing og kommandere ham til at smide resten af »det skidt« i skraldebøtten.

Den kære dreng var næsten lige så fiks en anden gang, da han havde tiltusket sig et stort, tykt stykke *bly*, som han mente, mor kunne bruge til at sætte sit strygejern på. Mor har næppe givet sig tid til at undersøge det nøjere, — hun satte det gamle, trækulsfyrede »dampjern« på blystykket, — det begyndte at smelte, jernet rutschede på gulvet og gik op, og mor fik travlt med at samle gløderne op, inden de sved gulvet. Men da var min bror stukket af.

Det er mærkeligt, når jeg tænker tilbage på den tid, — jeg synes, at jeg aldrig har været glad. Støjet og leget og tumlet har jeg med de bedste, men jeg kan ikke huske nogen rigtig glad dag. Livet var altfor rått og brutalt. Alle arbejdsfolk drak dengang, og havnearbejderne mere end andre. Ikke underligt, — arbejdet var uhyggelig hårdt. Vi børn tjente af og til en enøre ved at hente øl og brændevin til folkene. Et »sjak« kaldte sig »halvpæglemændene«, — et andet og skrapere »gav sig ikke af med at ramme halve pæle ned«, men købte altid en pægl brændevin ad gangen. Øllet fra Horsens Bryghus havde selvfølgelig en hest på etiketten, og når havnens mænd bad os hente øl, sagde de grinende, at det skulle være af det med den »bette hejst« på, — altså bajersk øl. På hvidtøls-etiketten var der en »stuer hejst«.

Et par gange om ugen kom en af de små dampere »Agda« eller »Activ« med levende grise fra Samsø til Horsens svineslagteri. De arme dyr hylede ynkeligt,

når de fik en bred sele om maven og blev hevet op ved hjælp af dampspillet. Hængende i luften skreg de fortvivlet, til de følte vognens brædder under fødderne. Folk kaldte spøgende grisene for »Sangerne fra Samsø«. Det gav stof til megen munterhed, hvis en af grisebasserne fik sig snoet ud af stroppen og havnede i vandet. Bevares vel, hvor kunne den hyle! Men den svømmede godt nok og klarede sig, til en mand kom ned i en båd og halede den ved øret hen til et slæbested.

Vi lærte selvfølgelig snart navnene på de dampere, der hyppigt kom i havnen. Der var især »tyrene«, — »Angantyr«, »Farmatyr« og »Bogatyr«, og vi vidste altid, når der kom nye kuldampere, for så gjaldt det om at være på pletten.

Slagsmål hørte til dagens orden, og vi børn var interesserede tilskuere dertil. Fredag aften blev gjort festlig af *fulde mænd*. De blev »fulgt o vej«, mens vi hylede og sang og hev i dem.

Men sikke gymnaster, vi blev nede ved havnen! Vi gjorde os gode venner med søfolkene, gik ærinder for dem og fik lov at komme om bord, hvor vi da klatrede i master og tovværk som små aber. Min brøder kunne, da han var seks år, gå i armgang fra bolværket ud til en damper ad den svære trosse.

Der kom hvert år mange af de morsomme, bredbovede hollandske træskeibe med udenbords »slingreflåder« (sådan kaldte vi dem, da vi ikke kendte det rigtige navn på dem). Disse skibe var meget rene og fine, — skipperen havde tit hele familien med, og der stod blomstrende planter i vinduerne i de små kahytter. Vi lærte at sige »Guten morgen, frau kaptajn«, og det belønnedes af skipperkonen med hollandske karameller. På de norske skibe fik vi tit fladbrød. Det var festligt at se disse næsten møllehjulstore, flade brød hængende på en stang tværs over kabysen. Og hvor smagte det dejligt, — så sprødt og knasende. Vi tilbyttede os også rigtige beskojter, som man kunne gumle på en halv dag, for æbler — som vi stjal, hvor vi kunne komme til det. Blot ikke fra frugtvognene på gaden, »æblemønnen« var tabu, — de var fattige som vi selv.

Der kom også mange finske skonerter og brigger med træ fra Finland. Vi gik aldrig om bord på de finske skibe. Der blev hvisket om slagsmål med knive, og at finnerne ville »ta' børn«, så dem skulle man holde sig borte fra.

Det med knivstikkeriet fik vi bekræftet en søndag formiddag, da vi var nede for at samle kul. Om søndagen blev der jo ikke losset, da havde vi hele terrænet for os selv — og kunne af og til få held til at lempe en stor klump kul ned fra en banevogn, uden at nogen så det.

Den formiddag kom vi lige midt ind i et opløb. Der havde været slagsmål på et finsk skib. En mand var blevet dræbt. Han var ført bort, da vi kom, men der var store blodpletter på dækket, og hele besætningen var ved at blive forhørt af et par betjente. Vi stod og gloede med ræddede øjne, men vi ville da ikke for alt i verden gå glip af noget.

Betjentene kom i land.

— De siger, at knivstikkeren har gemt sig under et af de pakhuse herovre, — sagde den ene betjent, — så vi må i gang med at lede efter ham. —

Det var ganske klart, at ingen af betjentene brød sig om at komme ned på maven og kravle igennem det lag af smuds og affald, der havde samlet sig under pakhusene, der var hævet ca. 75 cm over grunden på solide søjler for at holde varerne tørre. Men ville betjentene ikke, så var de store drenge mere end villige, og de fik omsider lov at kravle ind mod at love at »give hals« øjeblikkelig, hvis de så »noget«.

Jagten gik fra pakhus til pakhus uden resultat, men pludselig lød et hyl: *Her ligger en!* — og en dreng kom på alle fire sprintende ud under pakhuset. Så måtte betjentene ind fra hver sin side, og de kom ud, slæbende den forvirrede og skrækslagne drabsmand mellem sig. Mellem de to håndfaste betjente blev han til fods ført til rådhuset, mens vi børn fulgte tavse og betagne efter lige til porten.

Bag Åboulevarden og ud imod det nye åløb var der dengang lige lagt fyld på, som endnu ikke havde »sat sig«. Vi kaldte dette terræn »Ower o æ mudder«. Om sommeren var det et helt paradys af vilde blomster, — jeg har ingen steder set strandasters så høje som der, men til gengæld var grunden så blød, at vi ikke kunne få fat på dem. Om vinteren var det hele oversvømmet, og når det havde frosset nogle dage, var det dækket af is. Denne is, der var fuld af »grøde« og plantedele, havde en ganske særlig konsistens, — den kunne gynges, og knækkede ikke som anden is. Vi kaldte den for »gimmeris«, og at glide på den kaldtes at »gimre«. Det var farligt, for der var dybe huller, og kom man under den sejge is, var man fortabt. Det fik vi tit nok at vide hjemme, — klø fik vi også, men vi var ikke til at holde derfra. Men frøs det så længe, at fjordisen lagde sig, så måtte vi derud med vore små slæder. Disse var kun beregnet til at stå på, — man kunne ikke sidde på dem. Man stod op og drev sig frem ved hjælp af en »ispig«. Blæste det, holdt man sin frakke ud, og ved hjælp af dette primitive sejl kunne man få en svimlende fart på.

Vi blev ikke boende i den første, dårlige lejlighed ret længe, men vi blev på Åboulevarden og altså stadig havnen nær. Og sikken et liv, der var dernede på de store markedsdage!

Folk tog ikke i skoven om sommeren, som man nu gør det. Man tog i kolonihaven og sled for at avle lidt tilskud til vinterfoderet. Jeg husker kun én skovtur fra mine Horsensår. Den gik til en lille lund, der kaldtes Løvhøj. Den lå i et engdrag neden for tugthuset. Vi havde selv mad, kaffekande og vandkedel med, og vi hentede vand ved en bæk og lavede kaffe over et bål. Det eventyr talte vi om i ugevis.

Ellers — når mor da kunne få sig selv og os tilstrækkelig pæne i tøjet — gik vi søndag eftermiddag i *Lunden*. Ikke Carolinelund, — der var altfor fint, og der skulle man »nyde noget«. Nej, det var i »Folkets lund«, vi nød musikken og det gode vejr, og der ville vi børn også helst være, for der var en mængde gode steder at lege.

Når efteråret kom, drog vi børn alene i skoven. Det var Bygholm slotspark, vor vandring gjaldt, og det til trods for, at den var indhegnet og lukket, og at opholde sig der var strengt forbudt. Men et barn kan altid finde et hul i heget, — vi har stjålet sække fulde af nødder i den park.

Længere ude lå der en lille skov, hvor vi plukkede hyldebær og brombær til mor — og bog og melbær til os selv. Hvor var vi trætte og sultne, når vi i efterårsskumringen slæbte de tunge kurve hjem, — og hvor var mor glad for de lækre bær.

Vi boede et årstid i nr. 31 på Åboulevarden. Jeg har for et par år siden genset huset, — det står, som det stod dengang, med de to store linde foran. Der var hyggeligt og rart, — men ikke den første vinter, for da boede der en hel zigøjnertrup ovre i et tomt værksted i gården. Vi var meget bange for disse mærkelige, pjaltede mennesker med det sorte hår og de gnistrende sorte øjne, og mor var heller ikke glad for dem. Men de sang og spillede dejligt.

Den jul, vi tilbragte i det hus, var den fattigste i min barndom. Min far havde i »fusk« lavet et meget smukt hjørneskab til værkføreren på den fabrik, hvor han arbejdede. Far havde selv købt og betalt alle materialer, og det var så meningen, at skabet skulle leveres og betales et par dage før jul. Skabet blev også ganske rigtigt afhentet, men værkføreren »havde desværre ikke pengene lige i øjeblikket«. Far var fortvivlet, men han turde jo ikke gøre vrøvl, — det ville have betydet, at han blev smidt på gaden midt i vinterens hjerte. Den jul græd mor meget. Vor julemiddag bestod af kartofler og løgsovs, og det samme traktement fortsatte julen ud, men vi børn var ligeglade, — bare vi fik kartofler nok.

Jeg kan ikke huske noget om nytårsløjerne, som ellers dengang var det »helt store« i Horsens, for vi børn måtte ikke være ude længere end til klokken 22, men mor og far har fortalt om det.

Horsensianerne havde den skik nytårsaften henimod midnat at samles foran rådhuset i tusindvis, hvor de fordrev tiden med skyderi og »musik« af skralder og fløjter. Mens klokkerne ringede det nye år ind, var der forholdsvis ro, men så gik det løs igen, og så travede hele sværmen ned til banegården, som jo dengang lå lige for enden af den flotte, brede Søndergade. Efter tilbørligt at have overdænget banegårdshallen med konfetti og skyts, travede man ned til Åboulevarden, råbende, skydende og syngende — og bombarderede folks vinduer med ærter og risengryn. På havnen knaldede man det sidste skyts af, og så opløstes folketøget.

Men så vi ikke noget til selve nytårsløjerne, så var vi til gengæld tidligt på færde nytårsmorgen for at samle ueksploderede kinesere. Dem, hvor lunten var brændt ud uden at antænde krudtet, kaldte vi bramfrit for »fisere«. De kunne lægges på kantstenen og ved hjælp af en halv snes tændstikker give en ganske antagelig flamme. Af og til var vi også så heldige at finde noget, som stadig kunne knalde, og så var glæden stor. Det skete også, at vi fandt tabte småmønter, og de blev broderligt delt.

Dengang bestod gadebelysningen jo af gaslygter, og vi kendte allesammen »lygtemanden«, som ved mørkets frembrud gik gennem gaden med sin »tændestang« og trak i en krog, der så tændte lyset. Det var en yndet sport at kravle op og slukke igen, når »lygtemanden« var kommet tilstrækkelig langt væk, — og navnlig at høre folk skælde ud over det »forbandede mørke«!

En lige så yndet forlystelse var det at binde en sort kinesertråd i en pung, lægge pungen på fortovet og selv krybe i skjul i en gadedør. Kom der så en fodgænger og bukkede sig efter pungen, hev vi den til os og grinede ubarmhertigt.

Vi lavede også »roelygter« og kappedes om, hvem der kunne udkære de mest rædselsvækkende ansigter i dem.

Mon der er nogen, der husker, hvad en *buddipotte* er? De var sjove. Det var små lerkrukker, overtrukket med et stykke svineblære og med en gåsefjer stukket igennem blæren. Når man trak fjerens op og ned, lavede sådan en potte nogle rædsomme lyde. Og tænk så, når der var en ti-tolv stykker af dem!

En forårsdag gik vor fattigdom op for mig med blændende klarhed. Jeg gik og sjippede nede på fortovet, klædt i en forvasket flonelskjole — åh, hvor jeg hadede dens grønne og brune tern, der var løbet ud i hinanden! Da kom en lille pige på min egen alder ud af »grossererens port«. Hun havde en yndig brun frakke på med skindkrave og tilsvarende muffer, — hun havde lækre små

støvler på — — og *skindhandsker!* Jeg tør roligt påstå, at jeg vel har set hende de hundrede gange, men den dag så jeg hende alligevel for første gang, — eller rettere sagt, jeg så forskellen imellem os, og den var så stor, at den gjorde mig bitter.

Jeg havde ikke været noget glad barn, siden vi kom til Horsens, — nu blev jeg ensom og indesluttet, — sur på hele verden. Mor troede, at jeg var syg, og det var jeg jo egentlig også, skønt ikke legemligt. Af og til kunne jeg stadig kaste mig ud i de vildeste lege, til jeg var helt udkørt, men det bedste, jeg vidste, var at digte komedier, som vi så opførte i en tom hestestald. Jeg ville ønske, jeg kunne huske nogle af dem endnu, — det var en barsk omgang samfundsrevselse, for var der endelig en arbejder eller et almindeligt barn med i dem, så var de rene engle. Alle skurkestregerne blev derimod begået af »fine folk«.

Da jeg allerede kunne læse og skrive, inden jeg var fyldt seks år, og mor fandt, at jeg trængte til beskæftigelse, fik hun mig sat i en »forberedelsesskole«, ledet af en meget rar og meget missionsk frøken Hansen. Vi lærte at sy og strikke, vi lærte salmer og alenlange bønner, men ikke noget derudover. Jeg »sprang over« første klasse i skolen, da jeg jo kunne alt det, man lærer der, og begyndte i 2. klasse. Og der var standsforskel, så det forslog! Jeg tiggede og plagede mor om tøj, som hun var ude af stand til at give mig, og var sikkert et skrækeligt væsen i min utilfredshed med alt og alle. Mest mig selv, — for jeg vidste udmærket besked med, hvor lidt min far tjente, og at der ikke kunne blive ny kjole til mig, hver gang en af de andre piger fik en.

Var der standsforskel mellem os kommuneskolebørn indbyrdes, så var der et svælg imellem os og de børn, der gik i *Borgerskolen*. Jeg gik i Østre kommuneskole, og Borgerskolen lå på den venstre side af den stejle skolegade, når man gik opad den, og vel holdt begge skolers elever sig til hver sin side af gaden, men det lynede af tilråb og fornærmelser tværs over kørebanen. De kaldte os »østers«, — vi kaldte dem »aborrer«, og smæderåbene blev ved, lige så længe jeg gik i Østre kommuneskole.

Skolen lå omtrent midt på den stejle Borgmesterbakke, og om vinteren, når der lå sne, løb vi til tops og kurede hele vejen ned på vore skoletasker. Jeg sled et godt, solidt tornyster op på den måde, — så gav mor mig en taske af sækkelærred, broderet med korssting. Den kunne man ikke kure på.

Vi måtte ikke sjipte eller spille bold i skolegården. I stedet for dansede vi. Nogle af de piger, der gik på danseskole, underviste os i vals og polka og »spjatzmzurka«, eller vi legede »Bro bro brille«, »Tornerose« eller »Her kommer tre mænd fra Ninive« med det ejendommelige omkvæd »Ej sikke sej sikkelatus«.

En vintereftermiddag, da vi fik fri klokken seksten, fløj rygten gennem rækkerne, at *Skæve Møller* stod udenfor porten. Skæve Møller var en komplet uskadelig drukkenbolt, men nu hidsede vi hinanden sådan op, at vi ikke engang turde gå ud og se efter, om han virkelig var der, men blev stående, bange og frysende, til pedellen kom for at låse porten. Da han hørte, hvad vi var bange for, grinede han ad os og jog os hjem. Jeg for min part fik et par forsvarlige lussinger, fordi jeg kom for sent til at hente mælk. Vi fik selvfølgelig mælk ved vognen om morgenen, men ovre på den anden side af gaden var der en gård, hvor man endnu holdt køer, og der kunne vi købe »håndskummet« mælk, der var lige så fed og god som den sødmælk, vi fik ved vognen, og betydelig bil-

ligere, så når der vankede vandgrød — som det gjorde den aften — ville mor have mig til at hente den håndskummede.

Min sidste oplevelse på Åboulevarden var et tidligt og meget heftigt tordenvejr. Det var i maj, så vidt jeg husker. Hele formiddagen havde skyerne hængt helt ned over tagene, og det var utålelig lummert. Mor, der fra sin barndom på landet havde stor respekt for tordenvejr, forlangte af min bror og mig, at vi skulle blive nær ved huset. Ved middagstid brød det løs. Vi havde lige spist, da lynet slog ned i Vor Frelsers kirkes tårn, så klokkerne klang, og det gav et brag, så mor var ved at synke i jorden. Hun tabte de tallerkener, hun bar på, og udbrød: — Men jøsses dog! — Og så brød regnen løs. Aldrig har jeg set mage, — tykke stråler af regn var det, der på et øjeblik forvandlede gaden til en rivende flod. Mor kunne ikke holde på min bror, — han smuttede fra hende og løb ud på bare ben, og jeg stak efter ham. Lige så snart vi var udenfor, var vi våde til skindet, men ih. hvor var det dejligt! Regnen var helt lunken, og vi trampede rundt i al den velsignede væde, hylende af fryd. Så blev der råbt på os fra et sted længere henne i gaden, og vi pjaskede derhen, — til alle tiders sejlsad! Fra kaffefirmaet Ludvig Holms gård på Søndergade gik der en smøge ned til Åboulevarden, — nu var den en strid fos af grumset vand. En dreng havde »fundet« en gammel dør, den slæbte vi ved fælles hjælp op mod strømmen, og så sejlede vi nedad, så mange der kunne hænge på den. Nåda, hvor vi morede os! Vi var meget skuffede, da regnen holdt op lige så brat, som den var begyndt, og vor skude gik på grund midt i smøgen.

Ved den tid begyndte der at ske en masse. Vi så de første biler. Så vidt jeg ved, var det direktør Emil Møller, der cjedede den første, og når denne befordring kom kørende, stod vi måbende stille. Føreren sad ved rattet i skindforet kavaj og med stor skindhue på, og bagi sad fru en i støvfrakke og med et meterlangt slør om den store, flotte hat. På et lille sæde allerbagest sad en tjener og blæste i et signalhorn, så hestene stejlede og skummede om munden, og de bandende kuske måtte stå af og holde dem ved hovedtøjet. Da en af mins fars kammerater sagde, at han nu ikke rigtig kunne forstå, hvorfor hestene var så bange for biler, svarede far lunt: — Ja, hvad ville du sige, hvis du så et par bukser komme spadserende alene hen ad gaden? —

Og da *Svendsen fløj!* Hele byen stod på den anden ende, — vi fik fri fra skole for at komme ud at se det, og vi var fulde af betagelse over, at det virkelig kunne lade sig gøre. Drengene byggede drager af samme form som hans pindværk af en maskine.

Min far var ivrig læser af »Frem«, og han profeterede, at det snart ville være muligt at flyve passagerer fra by til by, som de nu tog med toget. Det var der nu ikke mange, der ville tro.

Men far forsvarede sig.

— Hvis I har læst Jules Verne, så se på alt det, han forudsagde, og som man troede, aldrig ville blive til noget. Nu har vi det: Telefon, elektrisk lys, biler og flyvemaskiner. De skal såmænd også nok finde på en dag at bygge en undervandsbåd, der er lige så god som »Nautilen«! —

Det er jo unægtelig også sket.

Pludselig forbedredes vore kår. Min far, som var en særdeles dygtig snedker, blev forfremmet til værkfører og fik en betydelig større løn.

Vi flyttede fra Åboulevarden ud på Sønderbro i et ganske nyt hus, hvor vi fik tre værelser, og hvor mor endelig engang igen kunne få en »pæn stue«, som

ikke brugtes til hverdag. Far lavede selv møblerne til den, og hvor var de fine. Han forsynede sargen i spisebordet med de mest kunstfærdige riller og mønstre, og han tegnede og udskar selv lågerne til den stadselige buffet med blomster og frugter. Det var som en hel billedbog, og mangen middag, når vi skulle forholde os stille, fordi mor og far tog sig en lur, sad vi børn på gulvet foran buffet'en og spekulerede over, hvad det var for frugter, far havde udskåret, og hvordan de mon smagte.

Dengang var der kun huse på den ene side af Sønderbro, — den anden side lå hen som store græsmarker, hvor Bygholms køer græssede. Man var for nylig begyndt at bruge pigtråd som indhegning, og køerne tog sig ikke i agt for disse pigge. Mange af dem gik med slemme dybe rifter i skindet, og det plagede dem yderligere, at fluerne satte sig i sårene. Min broder og jeg stjal moders vaseline og gned den i dyrenes rifter, — om det hjalp, ved jeg ikke, for de slikkede vaselinen af sig selv og hinanden, lige så snart den var smurt på.

Sent på sommeren var der dyrskue. En stor del af dyrene måtte føres til byen til fods, og det var et stort syn at se de vældige jyske heste med fint flettede manker og haler. Tyrene var vi bange for, — nogle af dem var ondskabsfulde, de blev trukket af to mænd, der havde en lang stang stukket gennem tyrens næsering og holdt sig i god afstand fra de spidse horn.

Det efterår fik jeg børnelammelse. Vor gamle læge kendte ikke sygdommen og udtalte i den første tid ofte, at han mente, det var »skaberi, som jeg nok blev ked af«. Måske var det mit store held, at han så sådan på det, for han hev mig hver formiddag ud af sengen og forsøgte at få mig til at gå, og jeg slap virkelig fra det med en stærk halten, som dog siden fortog sig, og med tabet af næsten alt synet på mit venstre øje. Men det halve år, hvor jeg måtte holde sengen, forandrede min karakter totalt. Det hårde og misundelige forsvandt. Jeg havde skrevet digte, fra jeg kunne holde på en pen, men nu gjorde jeg virkelig noget ved det. Jeg var klar over, at jeg aldrig ville blive stærk nok til at komme i huset eller på fabrik, så jeg besluttede mig til at ville være forfatterinde eller journalist. Derfor læste og læste jeg, — jeg tror, jeg slugte et helt bibliotek den vinter.

Da jeg atter kom i skole, var det mig en plage. Jeg syntes, vi burde lære meget mere end det, der stod i vore bøger, og al den udenadsplapren, vi havde, kedede mig grusomt. Det var så altfor nemt. Kun regning havde jeg besvær med, — det var jeg nærmest en sinke til, og interessen for faget kom først, da jeg var kommet til Odder og fik en fremragende regnelærer i kantor Andersen.

Jeg legede ikke mere, — dels fordi jeg ikke kunne følge med med mit svage ben, og dels — og mest — fordi jeg syntes, jeg var vokset fra det.

Så blev »gærdet« mit kongerige. Det var et gammelt markskel, løseligt kastet op af store marksten og jord, bevokset med gamle tjørn, vilde roser, selvsået røn og en herlighed af vilde blomster. Der kom næsten aldrig noget menneske, så jeg havde det hele for mig selv, og jeg tilbragte næsten al min fritid der.

Mine skolekammerater var meget misundelig på mig, fordi jeg ikke skulle arbejde efter skoletid. De fleste af de andre havde plads, og en del af dem arbejdede på F. C. Madsens dampvæveri. De passede spoler, og det var et forfærdelig usundt arbejdssted i støv og røg. Intet under, at de blev ranglede, blege og altfor tidlig voksne. Tuberkulosen tog også nogle af dem, som den i mine første skoleår havde taget en ung lærerinde, som vi alle elskede. Den stakkels pige underviste, lige til en blodstyrtning endte hendes liv. Jeg husker

endnu, hvor smuk hun var med sit blege ansigt, sine hektiske røde kinder og de feberstrålende øjne. At det var dødsens farligt at lade en tuberkulosepatient undervise børn, var man ikke opmærksom på. Vi græd allesammen den morgen, vi fik underretning om vor kære frøkens død, og vi kom med vore tiører, så hun kunne få en rigtig smuk krans.

Min far havde hidtil været glad for sit arbejde på trævarefabrikken »Thor«, men en aften kom han hjem i særlig højt humør, — smed sin hat på gulvet, trak mor i hendes smukke næse og forkyndte med høj røst, at nu skulle vi flytte. Han havde fået tilbud om en bedre stilling i Odder.

Mor gned sin næse og erklærede, at hun egentlig havde fået nok af at flytte, men fars ord var som altid lov. Og så fik vore Horsensdage ende.

EN BOG OM FRIJSENBORG - FAURSKOV BIRK

Lærer Arne Gammelgaard, Hammel, har skrevet en bog om »Frijsenborg-Faurskov Birks Spare- og Lånekasse, Hammel« i anledning af kassens 100-års jubilæum 18. april 1966.

Det er en læseværdig bog, ikke mindst fordi den lægger stor vægt på at skildre egnens samtidige historie. Man læser her med interesse om erhvervsforhold og økonomiske bevægelser i Frijsenborg-Faurskov birk. Navnlig er periodens landbrugsforhold indgående behandlet, men også personer, der har været med i arbejdet for oprettelse af sparekassen, er omtalt.

Bogen, der er smukt trykt, indeholder gode fotografier og en del tegninger.

Den har absolut interesse for alle historisk interesserede og navnlig i Østjylland.

A. Br.

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND I VIBORG JUBILERER

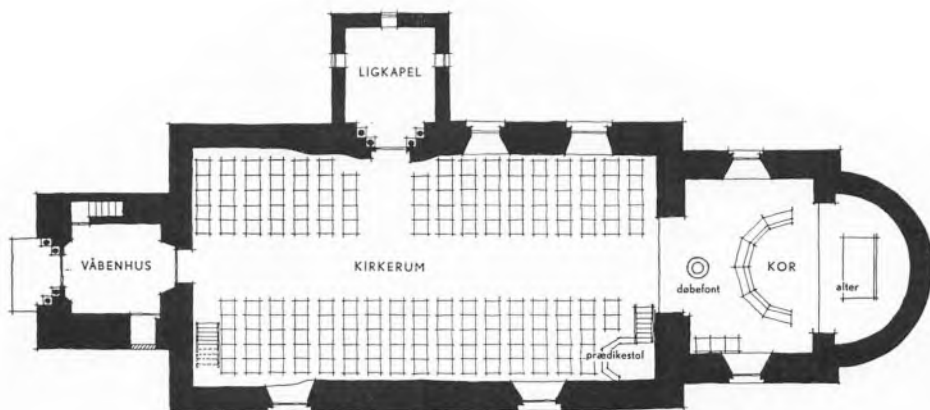
Den 12. august 1966 var det 75 år siden, Landsarkivet for Nørrejylland stod færdigbygget, og i den anledning har landsarkivar J. Holmgaard og hans medarbejdere udarbejdet et smukt jubilæumsværk med titlen »Jyllands brevkiste«. I den over 160 sider store bog gøres der rede for bygningens historie og arkivvæsenets udvikling, og udgiverne udtrykker det håb, at bogen kan give en og anden uden for arkivernes verden et indblik i, hvad et landsarkiv er, og hvilke opgaver det har at løse i historieforskningens og administrationens tjeneste. Alle interesserede vil have glæde af at læse bogen, og den kan købes for 20 kr. indbunden ved henvendelse til Landsarkivet i Viborg.

K.

KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

Linå kirke.

Linå kirke er en romansk kvaderkirke, der oprindeligt har bestået af skib, kor, og absis, i størrelse noget over, hvad der er typisk for en dansk landsbykirke. Efter reformationen er skibet forlænget mod vest, idet der skal være anvendt materialer fra den nedbrudte Bjarup kirke. Tårnet er opført af røde munkesten, og mod nord er i 1689 opført et kapel med svunget blytag, rummende 8 kister med lig af slægten Fischer. Indgangen til kirken sker gennem våbenhuset, der findes i understen etage i tårnet mod vest.

Plan over Linå kirke.

Døbefonten stammer fra kirkens opførelsestid, mens prædikestolen og altertavlen er fra 1600-tallet, restaureret i 1930'erne. I kirken findes en slank ege-træsfigur fra en katolsk altertavle, forestillende Johannes Døberen med lammet. Figuren er afrenset for farver. Kirkens nyere inventar — stolestader og knæfald — var uden kulturhistorisk værdi.

I løbet af 1963 blev der udarbejdet planer til istandsættelse af kirken, idet der ved projekteringen blev lagt vægt på, dels at sætte bygningen i god stand og dels at modernisere den, så vidt det var foreneligt med hensynet til den kulturhistoriske værdi. I september 1964 forelå Kirkeministeriets godkendelse, og efter nytår 1965 blev kirken lukket, og håndværkerne gik i gang med arbejdet.

Stort set kom arbejdet til at gå planmæssigt. Mere omfattende end påregnet blev dog istandsættelsen af kirkens vægge og loft. Ved afrensning af væggene viste det sig, at pudslagene løsnede sig i langt større udstrækning, end det var forudset. De indvendige vægge består af store og små marksten, og mellemrummene var udfyldt med ler. Ved reparationen blev der kun påført ny puds som erstatning for den ler, der sad løst, og resultatet er blevet nogle meget grove vægge, der har en smuk virkning i det store rum.

Loftet, der bestod af fyldinger og profilerede rammer, viste sig at være i en sådan stand, at en reparation ville være uforholdsmæssig bekostelig. En undersøgelse af loftbjælkerne viste, at disse var kraftige og velbevarede, og tydelige kalkspor ved ydervæggene mellem bjælkerne viste, at de tidligere har stået

Det indre af Linå kirke efter restaureringen. Karin Munk fot.

synlige i rummet. Bjælkerne havde en fin affasning på de underste kanter, men ejendommeligt nok var der ingen spor af behandlinger af nogen art.

Menighedsrådet ønskede gerne synligt bjælkeloft, og der blev søgt om tillægsbevilling, for skulle loftbjælkerne stå synlige, måtte gulvet over bjælkerne fornys og behandles på undersiden, så det kom til at fremstå i samme farvetone som de gamle bjælker.

I restaureringsforslaget var der regnet med en kalkning af korbuens kvadre med undtagelse af kragstenene. Der blev foretaget en prøvekalkning, men 6 af menighedsrådets 10 medlemmer gik imod ved en skriftlig afstemning, hvorefter

kalken påny blev rensat af. Derimod gik man ind for en kalkning af portalen til det Fischerske kapel, og det var velgørende at se den vinding, det var for kirkerummet, at den kraftige nordvæg ikke blev brudt.

Det havde været ønskeligt og af stor værdi for rummet, om korbuen var blevet kalket i lighed med portalen til kapellet, og der var mange parlamentariske drøftelser af spørgsmålet i hele den tid, restaureringen stod på. Til støtte for forslaget om overkalkning kan nævnes, at et af rådets ældste medlemmer kunne berette, at hans far sad i menighedsrådet, da det, antagelig omkring århundredeskiftet, blev besluttet at rense den da overkalkede korbue for kalk.

Kirkens gulve blev fornyet, idet der overalt blev lagt ovnudsaldsklinker af samme format som mursten på fladen. I våbenhuset lå gulv af granitkvadre med udfyldning af mejerifliser. Disse blev erstattet med ovnudsaldsklinker, mens granitstenene forblev på deres pladser.

Kirkens tage blev omlagt, idet der blev oplagt nye, håndstrøgne tagsten på skibet og tårnet. Korets og apsidens blytage blev omstøbt og oplagt på delvis nye underlagsbrædder. Østgavlen på koret var forsynet med en brandkam med tilstrækkelig afdækning, og denne kam blev fjernet, så taget kunne gå ud over muren.

Udvendige vægflader blev rensat og delvis omfugtet, og gesimser samt murværk omkring vinduerne blev sat i stand. Tårnets ydervægge var belagt med en skimlet bevoksning og blev vasket og skuret med en skimmeldræbende væske.

Kirkens kulturhistoriske inventar blev genopstillet. Johannes Døberen blev flyttet op på triumfvæggen til venstre for korbuen, hvor han indtager en værdig plads.

Stolestader og knæfald blev udskiftet med nyt.

Der blev tegnet nye bænkestole til kirken. Hver stol er forsynet med 3 koblingsskruer, således at stolene kan sammenkobles og danne bænk, der har længde efter behov af pladser. Når stolene samles, danner kopstykkerne et gennemgående buet rygbræt, som kendes fra gamle kirkebænke.

Ved bænkestolene er der opsat stolegavle, der ligeledes er indpasset i koblingssystemet. Stolesæderne, der er polstret med formpresset skumgummi og betrukket med stof af god kvalitet, kan drejes 180° og derved slides både på for- og bagkant. Stolebænke og knæfald står i ubehandlet egetræ.

Kirkens orgel, der efter orgelbyggerens udtalelser ikke var i en sådan stand, at en modernisering og ombygning kunne tilrådes, blev bevaret på sin plads på et pulpitur ved kirkerummets vestvæg. Orgelhuset og pulpiturforsiden blev hvidmalet.

Restaureringen af Linå kirke bød ikke på de store kulturhistoriske overraskelser. Ved afrensning af væggene i apsis bag alteret blev der fremdraget sorte kalkdekorationer, der i konturerne kunne minde om den ydre begrænsning på en altertavle fra renæssancen. Nationalmuseet blev underrettet, men desværre viste en nøjere undersøgelse, at der ikke var tilstrækkeligt bevaret af maleriet til, at det kunne afgøres, om der kun var tale om konturmaleri, eller om der har været detaljer i maleriet. Fundet blev overkalket efter en behandling med skummetmælk på det dekorerede område.

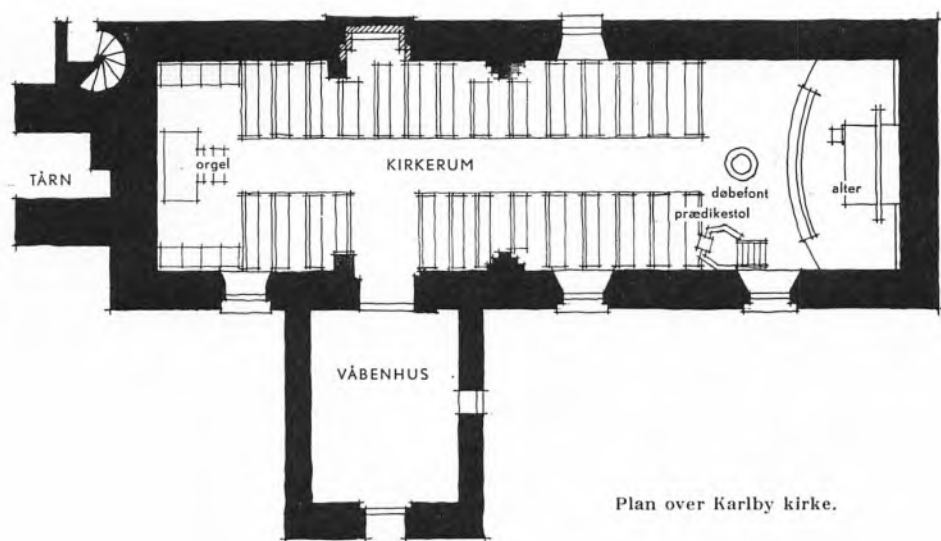
Under gulvet i koret blev der fundet rester af gammel pigstensbro og fundamenter, formodentlig stammende fra et nedbrudt gravkammer. Disse rester kunne lades urørt af gulvbelægningen.

Udgifterne til hele restaureringen og til opførelsen af et nyt lighus med toiletter og fyrrum kom til at beløbe sig til 287.165 kr. Arbejdet blev udført af stedlige håndværkere, og de har udført et godt stykke arbejde og vist stor interesse for restaureringen. Det bestående menighedsråd har under restaureringen deltaget med interesse og forståelse for sagen og har stor andel i det resultat, der blev opnået.

Søndag den 29. august blev kirken påny taget i brug ved en festgudstjeneste.

Karlby kirke.

Karlby kirke er opført af kridtstenskvadre og er en af de henimod en halv snes kridtstenskirker, der ligger på Djursland. Den består, som planen viser, af et romansk skib, der er forlænget mod vest og i sengotisk tid omdannet til en langhusbygning med hvælvinger. Oprindeligt har der således været korbygning. Mod vest har den stillet tårn og mod syd våbenhus. Godt bevaret er nordsiden, der har høj sokkel, og her findes et fint stykke af en rund buefrise. Kirken står hvidkalket og ligger ret højt sydvest i byen.

Plan over Karlby kirke.

Planerne om en restaurering blev taget op i august 1961. Da var kirkens murværk ved at være brøstfældigt. Der var faretruende revnedannelser ved østvæggen, og hvælvene trængte til at blive stabiliseret adskillige steder.

Restaureringsforslaget blev udarbejdet og indsendt til myndighederne i oktober 1963, og sidst i december 1964 forelå der tilladelse til at gå i gang med arbejdet. Inventaret blev taget ud, og vægge og hvælv afrenset for løs kalk og puds.

De alvorlige revnedannelser viste sig at være af ret betydelig alder og var aldrig blevet sat i stand i dybden. De var kun lukket med en tynd skal i det ydre. Revnerne blev rensat op og udvasket, så der kunne udføres en mørtelinjektion med hydraulisk mørtel, der i tyndtflydende stand kunne nå ind i bunden af revnerne.

Kirkens gulve blev lagt om. De består af 6-kantede, røde teglfliser, som blev taget op og rensset, hvorefter de blev nedlagt i sand som tidligere. Trinene til våbenhuset, hvis gulv ligger højere end kirkens, blev erstattet med en rampe i samme belægning som de øvrige gulve i kirken.

Alt kirkens gamle inventar blev genopstillet på de oprindelige pladser. Trægulve under stolestaderne blev fornyet, idet der blev lagt nye fyrrebrædder

Døren mellem skibet og våbenhuset i Karlby kirke. I baggrunden den tilmurede norddør.
Karin Munk fot.

i varierede bredder. Brædderne ligger ubehandlet, hvorved de får længere levetid.

Kirkens vinduer blev fornyet. De nye vinduer er udført i egetræ og malet. Vinduerne har buet overkarm, der følger de gamle muråbninger i modsætning til de tidligere vinduer, der havde vandret overkarm og et muret spejl over.

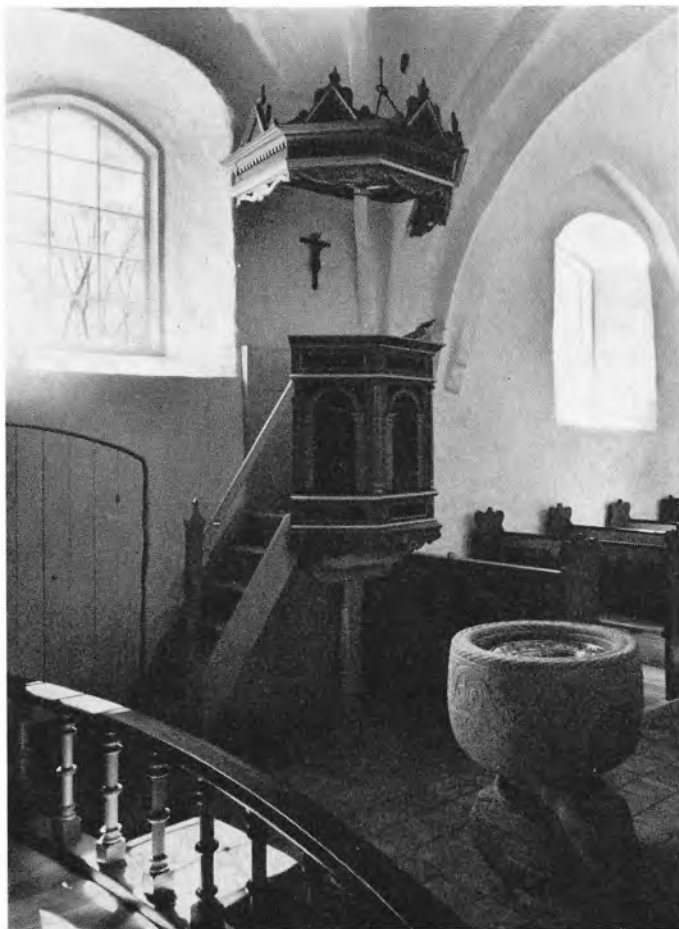
Altertavle, prædikestol og stolestader blev afrenset og malet påny. Dette arbejde blev forestået af kunstmaler Ernst Trier, der efter en undersøgelse af altertavlens gamle farver tog sit udgangspunkt i disse og skabte en smuk helhed i interiøret.

Under arbejdets gang blev der gjort enkelte fund i kirken. I nordsiden fandtes — skjult bag en tilmuring af moderne cementsten — den gamle norddør. Tilmuringen blev fjernet, og nichen står nu kalket med væggen og bidrager til rummets smukke helhed.

I hvælvingskappen ved indgangsdøren fremkom ved afrensningen en tilmuring. Den var ejendommelig derved, at der ved udtagning af de moderne sten viste sig en næsten kvadratisk åbning, ca. 4 munkeskifter høj, hvor der var tydelige spor af en kalket fals i kappens yderside, tilsyneladende for anbringelse af en trælem.

I den anden side af hvælvingen var der ligeledes en tilmuret åbning, men kun halvt så stor. Her var der ingen fals til lem eller lignende. Funktionen af disse åbninger lader sig næppe bestemme, men det kan tilføjes, at man gennem den

store åbning har et fuldstændigt overblik over kirkens østende. Den lille åbning blev tilmuret med moderne sten, så falsen er synlig nedefra, og i den store åbning blev der indsat en trælem, der blev malet hvid.

Prædikestolen og døbefonten i Karlby kirke set fra korforhøjningen. Karin Munk fot.

Kirken blev genåbnet i begyndelsen af februar 1966, og ved pinsetid blev det nye orgel leveret fra I/S Jydsk Orgelbyggeri.

Håndværkerne har udført et godt stykke arbejde i kirken, og de har vist stor forståelse og interesse for det specielle arbejde, en istandsættelse af en kirke udgør. Menighedsrådet har også vist stor forståelse under restaureringen, ligesom der er vist stor tålmodighed, når der undertiden måtte ventes.

De samlede udgifter ved restaureringen beløber sig til 157.904 kr.

Aksel Skov og Aage Kristensen.

NOGLE DØDSFALD I ØSTJYLLAND 1965

1. Den 3. februar døde fhv. bibliotekar *Viggo J. von Holstein-Rathlou*, Rosenvænget, 79 år gammel. Han var født på Gersdorffslund som søn af forpagter Huno von Holstein-Rathlou, blev student fra Ordrup Latin-og Realskole 1903, cand. mag. i dansk, tysk og engelsk 1909 og dr. phil. på en afhandling om Kingo 1917. Efter ansættelse ved Det Kgl. Bibliotek blev han 1912 underbibliotekar, fra 1931 bibliotekar ved Statsbiblioteket i Århus. 1921—25 var han tillige leder af Flensborghus Bogsamling. Samtidig udfoldede han et litterært og historisk forfatterskab, udgav blandt andet heltedigtet »Svend Fælding« (1912), antologien »Dansk renæssancedigting« (1914) og en historisk-topografisk beskrivelse af Århus i 3 bind (1920—25). Som følge af sin holdning under Danmarks besættelse 1940—45 måtte han fra 1948 opgive sin stilling ved Statsbiblioteket.

2. Den 22. februar døde professor *Johs. Munck*, Århus, 60 år gammel. Han var grossererensøn fra København, blev student fra Metropolitanskolen 1921, teologisk kandidat og dr. theol. 1933. Efter at have været knyttet til Københavns Universitet, sidst som privatdocent, kom han 1938 til Århus Universitet som professor i nytestamentlig eksegesi. I denne stilling har han vundet anseelse både som lærd teolog og som dygtig administrator. I besættelsens allervanskeligste år, fra 1943 til 1945, var han valgt til universitetets rektor, og også i de følgende år har han gjort et stort arbejde for udbygningen af universitetet, særlig dets teologiske fakultet.

3. Den 27. februar døde kaptajn *A. F. Beyer*, Roskilde, 85 år gammel. Han var født i Viborg som søn af hospitalsinspektør A. F. Beyer, blev premierløjtnant i artilleriet 1903 og kaptajn 1918. 1931 tog han sin afsked fra hæren. Siden 1923 var han bosat i Århus, hvor han på flere områder tog del i byens kulturelle liv. Særlig teatret havde hans interesse. Han var medstifter af og forretningsfører for Jysk Folkescene og Jysk Skolescene og 1925—32 økonomidirektør ved Århus Teater. Stærkt nationalt interesseret blev han formand for Sønderjysk Forening for Århus og Omegn og stifter og leder af Valdemarsfesten i Århus Domkirke. Under 2. verdenskrig blev han formand for Århus Luftværnsforening og leder af borgersangstævnerne (alsangen) i Århus.

4. Den 8. marts døde fhv. skoleinspektør *H. C. Blom Salmonsens*, Århus, 73 år gammel. Han var lærersøn fra Salling, tog lærereksamen fra Ranum 1912

og blev 1920 ansat ved Århus kommunale skolevæsen, først som lærer ved Fjordsgades skole, fra 1937 til 1956 som skoleinspektør ved Skovvangskolen. Efter sin afsked virkede han som lærer ved Rønde højskole. Ud over det pædagogiske arbejde havde Blom Salmonsens store kirkelige interesser. Han var gennem mange år landsformand for den kristne lægmandsbevægelse (L.Y.M.) og redaktør af bevægelsens blad Mænd og Mission. Endvidere udgav han en række bøger af kristeligt-opbyggeligt indhold.

5. Den 11. marts døde forstander *S. Larsen Sørensen*, Malling, 67 år gammel. Han var gårdmandssøn fra Kertemindeegnen og blev landbrugskandidat 1925. Efter at have undervist på Testrup højskole og Kærhave, Næsborg og Korinth landbrugsskoler overtog han 1937 Malling landbrugsskole og drev den først som privat ejer, fra 1946 som forstander for den selvejende institution. Elevtallet blev i hans tid fordoblet, og der foregik betydelige om- og tilbygningsarbejder ved skolen. Larsen Sørensen var formand for Århus Amts Landøkonomiske Selskabs regnskabsudvalg og medlem af bestyrelsen for Hads Herreds Landboforening, Odderegnens Kvægavlsforening og Hads Herreds Sparekasse. Han var en meget benyttet foredragsholder og har skrevet adskillige landbrugsfaglige bøger og tidsskriftartikler.

6. Den 23. marts døde fhv. borgmester *S. Unmack Larsen*, Århus, 71 år gammel. Han var født i Århus som søn af fattiginspektør L. M. Larsen. 1912 blev han student fra Århus katedralskole og 1918 cand. jur. Efter et par år som byfogedfuldmægtig i Randers kom han 1919 til sin fødeby som dommerfuldmægtig i Århus kriminalret. Stærkt socialt og kulturelt interesseret trådte han hurtigt frem i byens offentlige liv. Han var socialdemokratisk medlem af byrådet 1933—37, og som formand for den lokale biblioteksforening tog han initiativet til opførelsen af det moderne folkebibliotek 1934. 1939 blev han politimester i Lemvig, men måtte samme år overtage justitsministerposten efter K. K. Steincke. Knap et år varede hans ministertid, så måtte han træde tilbage ved dannelsen af samlingsregeringen efter den tyske besættelse. 1941 vendte han tilbage til Århus som civildommer. 1943 indvalgte han atter i byrådet, og i sommeren 1945 valgtes han til borgmester efter E. Stecher Christensens død og beholdt dette embede, til han i 1958 måtte tage sin afsked på grund af sygdom.

Som borgmester i landets næststørste by har Unmack Larsen haft mere end almindelig betydning. Hans sans for de store linjer og hans repræsentative evner vandt anerkendelse også hos politiske modstandere. Af vigtige begivenheder i hans borgmestertid kan nævnes købet af Fløjstrup skov og Mariendal, anlægget af Brabrandstien, opførelsen af »Finnebyen« på Charlotteshøj og andet boligbyggeri. Af hans mange offentlige hverv kan fremhæves formandskabet for boligkommissionen, Det Sociale Boligbyggeri, Jysk Byplanråd, Fredningsnævnet for Århus Amt, Erhvervsarkivet og Århus Kommunes Biblioteker. Som ivrig amatørarkæolog satte han måske mest pris på præsidentværdigheden i Jysk Arkæologisk Selskab. I Østjysk Hjemstavn har han i 1953 skrevet en artikel om naturfredning i Århus amt.

7. Den 27. marts døde fhv. sognepræst *H. Birch Andersen*, Højbjerg, 69 år gammel. Han var forpagtersøn fra Sydfyn, blev student fra Svendborg 1914 og teologisk kandidat 1921. Efter et par år som realskolelærer i Høng blev han sognepræst i Salling-Oudrup ved Løgstør, og herfra kom han 1929 til Astrup-Tulstrup, hvor han virkede som en meget afholdt præst til sin afsked i 1962. Stærkt historisk interesseret har han samtidig holdt verdenshistoriske foredrag på Ask højskole, og i Østjysk Hjemstavn har han i 1946 offentliggjort en artikel om Astrup præstegård gennem tiderne.

8. Den 19. maj døde fhv. landstingsmand og stationsleder, kaptajn *O. H. Malchau*, Århus, 72 år gammel. Han var født i Højsted på Sjælland og blev efter præliminæreksamen elev ved D.S.B. 1909. Gennem 50 år var han i statsbanernes tjeneste, til han i 1959 tog sin afsked som chef for Århus rangerbane-gård. Samtidig var han tilknyttet hæren som kaptajn af forstærkningen indtil 1952. 1939 blev han af de konservative indvalgt i landstinget, hvor han havde sæde til tingets ophævelse 1953, de sidste 3 år som formand for den konservative landstingsgruppe. Endvidere var han aktiv inden for afholdsbevægelsen og afløste 1944 L. Larsen-Ledet som formand for Danske Afholdsselskabers Landsforbund.

9. Den 15. juni døde fhv. slagtehusinspektør *Alexander Jensen*, Århus, 72 år gammel. Han var født i Skjern og uddannet som snedker, men blev 1920 ansat i Århus politi. Tidlig gik han ind i socialdemokratiet og var i perioden 1933—37 medlem af Århus byråd. 1936 blev han inspektør ved det kommunale slagtehus og beholdt denne stilling til sin afsked 1954. Samtidig var han stærkt sports- og sanginteresseret, var blandt andet formand for A.I.A., for Jysk Atletikforbund, for Århus Baneklub og for sangforeningen Capella. Hans betydeligste indsats var under besættelsen, da han påtog sig ledelsen af Århus byvagt og vandt almindelig anerkendelse for sin holdning på denne vanskelige post.

10. Den 17. juni døde fhv. forstander og gårdejer *H. K. Rosager*, Brabrand, 83 år gammel. Han var gårdmandssøn fra Vejstrup på Fyn, og efter ophold på Vejstrup højskole og Skårup landbrugsskole blev han landbrugskandidat 1904. Han var lærer ved Klank højskole 1905—10, medforstander (med sin svigerfar Jens Nielsen) på Borris landbrugsskole 1910—17 og eneforstander 1917—37. 1908—18 var han konsulent for De Samvirkende Jyske Husmandsforeninger. 1937 købte han Årslevgård og drev den til 1942. Siden har han virket som konsulent for Jysk Andels Foderstofforretning, som vurderingsformand for Ny Jyske Land-Hypotekforening, som foredragsholder og landbrugsfaglig skribent.

11. Den 17. juli døde forfatteren *August F. Schmidt*, Brabrand, 65 år gammel. Han var født i Gesten sogn i Ribe amt som søn af en mejeribestyrer. Efter at have besøgt Skanderup efterskole og Askov højskole gik han på Døckers kursus i København uden dog at tage studentereksamen. 1921—26 var han assistent i Dansk Folkemindesamling og 1926—30 højskolelærer i Galtrup på Mors. Siden

har han været bosat i Brabrand og levet af sin pen som en af Danmarks flittigste forfattere. Ialt har han udsendt ca. 75 bøger og mere end 5000 artikler i tidsskrifter og aviser. Størst betydning har han haft inden for folkemindeforskningen, som han har beriget med arbejder om helligkilder, kæmpesten, fester og gilder, hyrdeliv, møddinger og gødskning, moser og tørv og mange andre emner. En anden side af hans forfatterskab er den litteraturhistoriske. Han har udgivet bøger om Jeppe Aakjær, Jakob Knudsen, Johan Skjoldborg og Thøger Larsen. Endelig har han som lokalhistoriker beskrevet en lang række sognes historie, til dels i samarbejde med andre historikere. Af hans arbejder med emne fra Østjylland kan fremhæves Brabrand og Årslev sognes historie 1—8 (1937—62), Åby sogns historie 1—2 (1941—43), Viby sogns historie 1—2 (1942—49), Maleren Jens Hansen-Aarslev (1942), Riis skov (1947), Århusegnens landsbyliv (1953), Fra Århusegnens gamle landsbyer (1960) og fra Djurslands gamle landsbyer (1964). Til Østjysk Hjemstavn har han leveret en anselig række bidrag fra vidt forskellige dele af hjemstavnsforeningens område.

12. Den 26. november døde grosserer *C. Kampmann*, København, 84 år gammel. Han var født i Århus som søn af købmand Niels Øllgaard Kampmann, kom først i lære i Viggo L. Rahrs jernforretning og derefter på kuleksport- og rederikontorer i Skotland og Frankrig. 1903 blev han ansat i faderens kulforretning Kampmann, Møller & Herskind, 1910 blev han indehaver af firmaet og 1920 direktør for aktieselskabet af samme navn. 1940 flyttede han til København for at overtage kulfirmaet Kampmann & Herskind. I sin Århustid spillede han en betydelig rolle i byens erhvervsliv. Han har været formand for A/S Rahrs Tekniske Forretning, for Det Danske Trælastkompagni (Århus Trælasthandel), for Jyske Kulimportørers Forening, Danske Kulimportørers Association og Foreningen af Arbejdsgivere ved Århus Havn. Stærkt kunstinteresseret blev han formand for Århus Kunstforening og Foreningen for Nutidskunst. Som privattryk har han udsendt en mindebog om sin far og et par andre erindringsbøger.

13. Den 16. december døde fhv. sekretær *J. K. Haugaard*, Kongsvang, 78 år gammel. Han var gårdmandssøn fra Salling, besøgte Tune landbrugsskole og blev landbrugskandidat 1911. Efter nogle år som lærer ved Næsgård agerbrugsskole og konsulent i hesteavl for De Samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift blev han 1916 konsulent i planteavl for Viborg Amts Landøkonomiske Forening og lærer ved Asmildkloster landbrugsskole. 1919 overtog han posten som sekretær for Foreningen af Jyske Landboforeninger, et arbejde, som han varetog gennem 43 år. Til stillingen var knyttet redaktionen af foreningens tidsskrift *Jysk Landbrug* og organiseringen af det jyske ungskue, der i Haugaards tid nåede frem til at blive et af de mest ansete dyrskuer, ikke blot i Danmark, men i Europa.

K. E.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

Virksomheden

fra 1. oktober 1965 til 30. september 1966.

På grund af de stadig stigende udgifter til årbogen fandt bestyrelsen det nødvendigt igen i år at forhøje kontingentet i stedet for at gøre årbogen mindre, og kontingentet fastsattes til 12 kr. årligt. Der var mødt omkring 100 medlemmer til den årlige generalforsamling, der afholdtes lørdag den 27. november 1965. Efter formandens beretning og kassererens gennemgang af regnskabet, var der bestyrelsesvalg, hvor følgende genvalgtes: Fhv. skolebestyrer Thv. Madsen, Odder, proprietær S. Spanner, Skjolddelev, stadsbibliotekar Åge Bredsted, Århus, sognepræst O. Paludan, Århus, gårdejer F. Schultz, Tønning, gårdejer G. Bruun, Alken, pens. lærer Frede Pedersen, Egens, installatør H. Juul, Ry, fabrikant J. Randlev, Skanderborg, gårdejer H. Mahler, Vejlbj, skovejer P. Madsen Pedersen, Horstved, lærer Søren Nielsen, Yding, museumsinspektør B. Ousager, Horsens, og fhv. gårdejer R. Bendixen, Hasle. Sygekasseformand L. K. Larsen, Tåstrup, havde på grund af svagelighed bedt sig fritaget for hvervet, i hans sted nyvalgtes gårdejer Ingvor Jensen, Framlev. Pens. lærer A. Jensby, Åbyhøj, genvalgtes til revisor. Efter generalforsamlingen viste kaptajn N. Fenger, Viborg, filmen »En skillings historie — Flensborg gennem 400 år«, og han sluttede med at læse op af egne værker.

Ved et senere konstituerende møde genvalgtes alle således: Formand: J. Groesen, næstformand: R. Bendixen, kasserer: H. Mahler, sekretær: E. Kaster og 5. medlem af forretningsudvalget: I. C. Pedersen. Ligeledes genvalgtes redaktionen af årbogen: Åge Bredsted, Knud Thorup, Kjeld Elkjær og Poul Rasmussen.

Der har været afholdt følgende arrangementer og udflugter: Lørdag den 26. februar talte forfatteren Salomon Frifelt, Krusbjerg, om »De skjulte værdier i slægtens og hjemstavns historie«. Der var 100 deltagere. Lørdag den 26. marts talte arkivar, magister Iørn Piø, København, om den nyere folkeminddeforskning, dens målsætning, arbejdsmetoder og arbejdsresultater. Der var 80 deltagere.

Kristi himmelfartsdag var der udflugt med 200 deltagere til Skive, Spøttrup med borgen og løgparken, Vinderup og til slut Sahl kirke med det gyldne alter.

Søndag den 3. juli var der udflugt til Samsø. I det smukkeste tænkelige sommervejr blev det en stor oplevelse for de 150 deltagere. Under pens. lærer Knud Grosens ledelse beså man øen fra nord til syd.

Søndag den 25. september var der tur til Randers. Først var der besøg i den store betonklinkerfabrik »Fibo« ved Ølst, hvor man fik fabrikationen forklaret og gennemgået. Ved ankomsten til Randers blev man modtaget af landinspektør Schrøder, der førte selskabet rundt på en byvandring, hvor han fortalte om de mange gamle huse, ligesom man besøgte Skt. Mortens kirke, Helligåndshuset og rådhuset.

Ligesom tidligere har vi været repræsenteret i Århus Byhistoriske Udvalgs arbejde og ved Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde. For tilskud, vi har fået fra stat, amtsråd, byråd og sognekommuner bringes en hjertelig tak, ligesom vi takker annoncørerne for støtte.

K.

REGNSKAB FOR ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1. OKTOBER 1935—30. SEPTEMBER 1966

INDTÆGT

Tilskud fra staten		2.450 00
Tilskud fra amt og kommuner:		
Århus amtsråd	250 00	
Århus byråd	400 00	
Skanderborg amtsråd	75 00	
Skanderborg byråd	100 00	
Vejlby-Risskov sogneråd	50 00	
Åby sogneråd	25 00	
Viby sogneråd	30 00	
Hasle sogneråd	50 00	
Brabrand sogneråd	50 00	
Hjortshøj-Egå sogneråd	75 00	
Hørning sogneråd	50 00	
Holme-Tranbjerg sogneråd	50 00	
Mårslet sogneråd	40 00	
Odder sogneråd	50 00	
Randlev-Bjerager sogneråd	20 00	1.315 00
Medlemskontingent (incl. udlagt porto)		25.432 00
Salg af årbøger		976 22
Annonceindtægt		280 00
Refusion af papirafgift		216 88
Renter af bankbeholdningen		14 47
		<hr/>
		30.684 57
 Kassebeholdning fra forrige år:		
I Andelsbanken	3.057 92	
Kontant	127 12	3.185 04
		<hr/>
		33.869 61

UDGIFT

Honorar til sekretær	250 00	
Honorar til redaktionsmedhjælp	1.200 00	1.450 00
 Årbog:		
Forfatterhonorarer	3.074 50	
Trykkeriudgifter (incl. porto til udsendelse)	20.407 50	23.482 00
Kontorartikler, telefon m. v.	3.229 36	
Møder, foredrag o. l.	1.440 95	
Repræsentation	340 00	
Kontingent til Dansk historisk Fællesforening	637 20	
Annoncer	569 00	6.216 51
		<hr/>
		31.148 51
 Kassebeholdning at overføre til næste år:		
I Andelsbanken	2.172.26	
Kontant	548 84	2.721 10
		<hr/>
		33.869 61

Risskov, den 14. oktober 1966.

H. Mahler.

Revideret foranstående regnskab den 20. oktober 1966 og intet fundet at bemærke. Kassebeholdningen er os forevist.

Alf. Jensby.

J. Juul.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Vikingernes Århus	5
Af museumsinspektør <i>Hans Jørgen Madsen.</i>	
2. Fra sjællænder til østjyde	16
Af fhv. direktør <i>Thøger Rasmussen.</i>	
3. Hovedgård private realskole	36
Af fhv. skolebestyrer <i>O. V. Berthelsen.</i>	
4. Livet i en østjysk bondegård i tiden 1853—1870	44
Ved pens. lærer <i>Knud Grosen.</i>	
5. Gersdorffslund I	52
Af fhv. skolebestyrer <i>Thorvald Madsen.</i>	
6. Alrø præstegård og dens beboere gennem 400 år II	77
Af pens. lærer <i>N. C. Spandet.</i>	
7. Træk af Solbjergs historie II	90
Af fru <i>Gerda Reppke.</i>	
8. Søbyvad kro gennem 275 år	99
Af stud. med. <i>Jens Mandrup Frandsen.</i>	
9. Olaf Andersen	107
10. Tiset sogns sognefogder gennem 175 år	108
Af fhv. distriktsbestyrer <i>J. C. Pedersen.</i>	
11. Stjær by og sogns fortid	128
Af murermester <i>Jens Eskild Rasmussen.</i>	
12. Barn i Horsens ved århundredets begyndelse	138
Af fru <i>Ellen Kristensen.</i>	
13. Kirkerestaureringer i Østjylland	148
14. Nogle dødsfald i Østjylland	154
15. Østjysk Hjemstavnsforening	158

LANDBOSPAREKASSEN I HORSENS

Telefon *21222 - Postgiro 16890 - 34795

Kontortid: 9,00–12,30 og 14–16 - Fredag tillige 18,00–19,30 - Lørdag lukket

Filialer:

SPAREKASSEN FOR BRÆDSTRUP OG OMEGN - Telf. (55311) 146
Postgiro 45307 - Kontortid: 9–12 og 14–16 - Fredag tillige 18–19,00
Lørdag lukket

ØSTBIRK OG OMEGNS SPAREKASSE - Telf. (51711) 285 - Postgiro
56942 - Kontortid: 9,30–13 og torsdag 16–17 - Lørdag lukket

Kontorer:

HOVEDGAARD - Telf. (34711) 55

Kontortid: 10–12 - Tirsdag tillige 14–16 - Fredag tillige 14–17,30
Lørdag lukket

GEDVED - Telf. (36411) 115

Kontortid: Mandag og torsdag 14–16

RASK MØLLE - Telf. (46811) 155

Kontortid: Mandag og torsdag 10–12 samt onsdag 14–16

TVINGSTRUP - Telf. (33511) 142

Kontortid: Tirsdag og fredag 15–16 (på mejeriet)

SØVIND-GANGSTED - Telf. (32811) 135

Kontortid: Mandag, onsdag og torsdag 14–16

Landbosparekassen i Aarhus

Søndergade 44

Telefon 120366

Kontortid 9,30–15,30 - Torsdag og fredag tillige 16,30–17,30

RESERVER 10.000.000 KRONER

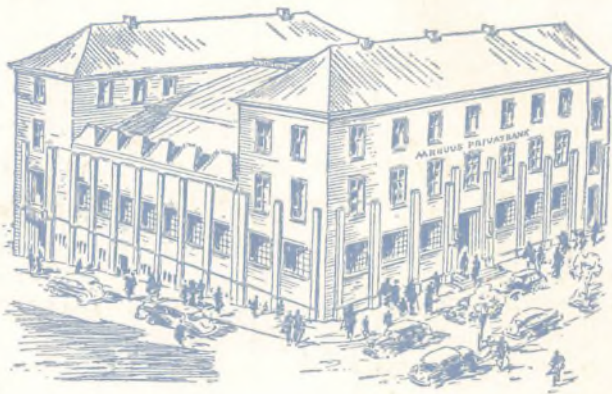
Filialer i Beder, Brabrand, Ebeltoft, Galten, Grundfør, Harlev, Hasselager,
Holme, Hornslet, Hinnerup, Hjortshøj, Kolind, Kolt, Løgten, Malling, Mårslet
Ny Solbjerg, Rønde, Skødstrup, Tilst, Tirstrup, Trige, Vejlbj, Vrinders

Indmeldelse i Østjysk Hjemstavnsforening

modtages af sekretæren E. Kaster, Odder.

Kontingent kr. 13,00 årlig.

Ældre årgange af »Østjysk Hjemstavn« fås ved henvendelse til Østjysk Hjemstavnsforenings sekretariat, Odder. Prisen er for medlemmer 3,00 kr. pr. årgang, dog 4,50 for 1949 og 1950, 5,00 for 1951 og 1952, 5,50 for 1953 og 1954, 6,50 for 1955, 1956 og 1957, 7,00 for 1958, 8,00 for 1959, 1960 og 1961, 10,00 for 1962 og 1963, 10,50 for 1964 og 12,00 for 1965. – Årgangene 1937, 1940, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947 og 1948 er udsolgte.

Aktieselskabet

AARHUUS PRIVATBANK

Stiftet 1871

AARHUS

Hovedsæde

Kannikegade 4-6

Telf. 122522

Telex 4403

KØBENHAVN

Nygade 1

Telf. central 614

Telex 2360

Afdelinger i:

Aabyhøj, Beder, Brabrand, Ebeltoft, Galten, Gladsaxe, Gylling, Hadsten, Hammel, Hasle, Hinnerup, Holme, Hou, Hundslund, Højbjerg, Knebel, Lisbjerg, Lyngby, Lystrup, Malling, Odder, Risskov, Rønde, Saralyst, Solbjerg, Vejlbj og Viby.